

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(Tefsir Bilim Dalı)

146396

**KUR'AN'DA TESBİH KAVRAMININ
SEMANTİK ANALİZİ**
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

146396

DANIŞMAN
Doç.Dr. Mehmet SOYSALDI

HAZIRLAYAN
Songül ŞİMŞEK

ELAZIĞ - 2004

II
T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(Tefsir Bilim Dalı)

**KUR'AN'DA TESBİH KAVRAMININ
SEMANTİK ANALİZİ**
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Bu tez 01.11/2004 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği / ~~oy~~
çokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı
Doç.Dr.H.Mehmet SOYSALDI

ÜYE

Yrd.Doç.Dr.Gıyasettin ARSLAN

ÜYE

Yrd.Doç.Dr.Adem TUTAR

Tasdik Olunur
...../...../2004

VIII ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, nazil olduğu dönemden günümüze kadar hemen her devirde çeşitli şekillerde yorumlanmış ve bu sahada geniş hacimli eserler verilmiştir. Bu eserler daha çok Kur'an'ı baştan sona kadar tefsir etme geleneği şeklindedir. Fakat özellikle geride bıraktığımız son yüzyılda bu tefsirler yerine daha çok bir bir konunun Kur'an bütünlüğü içinde ele alınıp incelenmesi ve araştırılmasına yönelik çalışmalar ağırlık kazanmıştır. Bizim bu çalışmamız da bu çeşittendir.

Her inceleme ve araştırmanın belli bir hedefi vardır. Bu araştırmanın hedefi de “tesbih” kavramını semantik açıdan ele alıp Kur'an'daki kullanımlarını yine Kur'an bütünlüğü içinde, ulaşılabilecek ilk kaynaklardan itibaren yorumlandığı şekilde inceleyerek anlamlarını düzenli bir şekilde derlemek ve Allah'ı tesbih etmenin felsefi alt yapısını ortaya koymaktır.

Bizi bu araştırmaya sevk eden amillerin başında, tesbih kavramını müstakil olarak ele alıp inceleyen bir çalışmanın olmaması gelmektedir. Tesbih kavramını lügatler, tefsirler ve tasavvufi eserler kendi bünyelerinde ele alıp çeşitli yönlerden açıklamışlardır. Ancak bu açıklamalar, konuyu Kur'an bütünlüğü içinde ele alıp incelemedikleri, yeri geldikçe parça parça açıkladıkları için Kur'an'ın sunduğu tesbih, okuyuculara ve halka tam olarak ulaştırılamamış, bu sebeple de Kur'an'ın sunduğu tesbih anlayışından zamanla uzaklaşılarak tesbih dille yapılan çeşitli zikirler olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Yani Kur'an'da yer alan ve düşüncede başlayıp, dilde ve fiillerde tezahür eden, canlı ve cansız her şeyin ontolojik olarak yaptığı tesbih sadece dile indirgenmiş, bununla da kalmayıp ele indirgenmiştir. Çünkü bugün tesbih denilince genellikle insanların aklına ilk gelen şey ipe dizili, elde bir aksesuar olarak çekilen boncuklar gelmektedir.

İşte biz bu çalışmamızda Kur'an'ın tesbihe yüklediği anlamları, tesbihin tarihi süreç içinde bu anlamlardan ne kadar saptığını ve ne anlamlar kazandığını, Kur'an bütünlüğü içinde, semantik metodu kullanarak inceleyip, Kur'an'ın vermek istediği “tesbih etme” mesajını açıklamaya çalıştık.

Çalışmalarım esnasında, değerli tevcihleriyle bana yardımını esirgemeyen sayın hocam Doç.Dr. H. Mehmet SOYSALDI'ya teşekkür ederim.

Songül ŞİMŞEK

SUMMARY
UNIVERSITY OF FIRAT
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
BASIC ISLAMIC SCIENCES
INTERPRETATION MAINSCIENCE BRANCH

At first, In this research, the limitations of the mean of “tesbih (glorify/ prayer beads-rosary)” word and ways of using in Quran and hadith were examined. Also tesbih understanding in traditions of the Islamic mysticism are investigated and and the mean changes of the tesbih concept were tried to fix. In this way, symantic analysis of the tesbih concept are done, and than the philosophical stucture of the doing tesbih Allah was discussed.

“Sebbaha” verb and conjugations -that are found in the 92 verse of the Koran- mean mean swim, move fast, turn in the orbit, earn a livelihood and perfection (do without defective capacities Allah or means “tenzih” in arabic). “Tenzih to Allah” word in Quran is formulated by “subhanallah”.

Tesbih concept “that means tenzih to Allah in Quran” has distorted from past today. Today’s mean is generally to say “Allah” or the “beautiful names” of Allah or to repeat “pray clauses”. The beads stringed (prayer beads/rosary) are used for this process and People know this as (doing)tesbih.

The reason of the doing tesbih Allah are those: Allah is absolutely existence and perfect with attributes and creations. Allah reflects own attributes as a system to the another creature. Allah created us intelligence and put in our mind “perfect existence conception”

Key words: tesbih (glorify), bless, perfection (tenzih in arabic), praise, Lord, symantic analysis

VI TÜRKÇE ÖZET

Bu araştırmada önce tesbih kelimesinin anlamsal çerçevesi üzerinde durulup bu kavramın Kur'an-ı Kerim ve hadislerde kullanılış alanları incelenmiştir. Tasavvuf geleneğinde tesbih anlayışı incelenerek, tesbih kavramının uğradığı anlam değişimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece tesbih kavramının semantik analizi yapıldıktan sonra Allah'ı tesbih etmenin felsefi alt yapısı tartışılmıştır.

Kur'an'da doksan iki yerde geçen sebbaha fiilinin türevleri suda yüzmek, hızlı hareket etmek, belli bir yörüngede dönmek, rızık temini için çalışıp çabalamak ve tenzih etmek şeklinde beş temel anlamda kullanılmıştır. Allah'ı tenzih etmek Kur'an'da kısaca subhanallah lafzıyla formüle edilmiştir.

Kur'an'da Allah'ı tenzih etmek anlamında kullanılan tesbih kavramı daha sonraları anlam değişimine uğrayarak günümüzde genellikle Allah lafzını veya Allah'ın güzel isimlerini ya da bazı dua cümlelerini belli sayıda tekrar etmek ve bu işlemi yapmada kullanılan ipe dizili boncuklar olarak anlaşılmaktadır.

Allah'ın tesbih edilmesinin nedeni O'nun Vacibu'l-Vucud olması ve sıfatlarıyla, fiilleriyle mükemmel varlık olması, bunu mahlukata bir düzen olarak yansıtması ve bizi akıllı yaratarak düşünme yetimize "mükemmel varlık" tasavvurunu yerleştirmesidir.

Anahtar Kelimeler: Tesbih, Takdis, Tenzih, Hamd, Rab, Semantik analiz.

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
Ank	: Ankara
Ansk	: Ansiklopedi
b.	: İbn
Bkz	: Bakınız
Çev	: Çevirmen
EKEV	: Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı
İİFV	: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı
İst	: İstanbul
İYC	: İlim Yayma Cemiyeti
İzm	: İzmir
md	: Madde
m.	: Makale
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Neş	: Neşriyat
s.	: Sayfa
SDÜİF	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
S.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trs	: Tarihsiz
Yay	: Yayınları

B) KUR'AN'IN KÖTÜLÜK PROBLEMİNE BAKIŞI.....	57
SONUÇ.....	73
BİBLİYOGRAFYA.....	75

III
İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	V
TÜRKÇE ÖZET.....	VI
İNGİLİZCE ÖZET.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII

GİRİŞ

A- KONU İLE İLGİLİ BAZI PROBLEMLER.....	1
B- SEMANTİK KAVRAMI	2
1)Semantik İlgili Genel Kavramlar.....	3
2)Semantik Tarihi ve Semantik İle İlgili Yapılan Çalışmalar.....	4
3)Semantik Metodun Kur'an Çalışmalarındaki Önemi.....	5
C- KONUNUN ÖNEMİ, AMACI VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

TESBİH KAVRAMININ ETİMOLOJİK ANALİZİ

A- LÜGAT VE İSTİLAH AÇISINDAN TESBİH.....	10
B- TESBİHLE İLİŞKİLİ VE YAKIN ANLAMLI KELİMELELER.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA TESBİH KAVRAMI

A)TESBİH KELİMESİ VE TÜREVLERİNİN KUR'AN'DA KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ.....	19
1)BÜTÜN VARLIKLARIN ALLAH'I TESBİH ETMESİNİN ANLAMI.....	22
a) Gök Gürlemesi ve Kuşların Allah'ı Tesbihi.....	28
b) Meleklerin Allah'ı Tesbih Etmesi.....	31
2)AKILLI, MÜKELLEF VARLIK (İNSAN)LARIN TESBİHİ.....	34
a) Ontolojik/Fıtrî Tesbih.....	34
b) İradî Tesbih.....	34
ba) Yapısal Açından Tesbih.....	35
bb) Konjonktürel Açından Tesbih.....	43
bc) Zamansal Açından Tesbih.....	48
bd) Fonksiyonel Açından Tesbih.....	50
B)TASAVVUF GELENEĞİNDE TESBİH ANLAYIŞI.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALLAH'I TESBİH ETMENİN FELSEFİ ALT YAPISI

A) ALLAH'I TESBİH ETMEK ve KÖTÜLÜK PROBLEMİ.....	60
1) BATI FELSEFESİNDE KÖTÜLÜK PROBLEMİ.....	62
2)İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİNDE KÖTÜLÜK PROBLEMİ.....	64
a) İslam Felsefecilerinin Probleme Yaklaşım Tarzları.....	64
b) İslam Kelamcılarının Probleme Yaklaşım Tarzları.....	66

GİRİŞ

A- KONUYLA İLGİLİ BAZI PROBLEMLER

Kur'an-ı Kerim daha ilk indiği zamandan bu yana hemen her devirde anlaşılma çalışılmış ve bu bağlamda her zamanda yorumlana gelmiştir. İslamın ilk dönemlerinde birbirinden farklı anlama yöntemleri yoktu. Hz. Peygamber gerekli görürse veya sorulan sorular üzerine Kur'an'ı müslümanlara açıklıyordu. Hz. Peygamber'in vefatı ve akabinde çıkan siyasî olaylar neticesinde toplumda meydana gelen değişimler sebebiyle Kur'an'ı anlamaya yönelik yeni yöntem arayışlarına girildi ve de o günün şartlarına uygun yöntemler geliştirildi.¹ Bu yorumlar genelde Kur'an'ı itikadî, hukukî/fikhî, tasavvufî ve daha sonraları felsefi açıdan yorumlama biçimleriydi. Bütün bu yorumlama metotlarındaki ortak özellik genelde filolojiyi kullanmak² ve de ayetleri tek tek ele alıp açıklamaktır. Bununla birlikte daha ilk dönemlerde Kur'an'ı anlamaya yönelik, "Garibu'l-Kur'an", "Emsalü'l-Kur'an", "el-Vücuuh ve'n-Nezair", "Esbabü'n-Nüzul" gibi müstakil eserler de oluşturulmuştur. İlk dönemden bu yana Kur'an'ı anlama ve anlamlandırma çabaları neticesinde zengin bir tefsir kültürü meydana gelmiştir. Ancak her devrin insanların hayat şartları, anlayışları, bilgi birikimleri, yaşam tarzları Kur'an'dan etkilendiği gibi Kur'an yorumlarını da etkilemiştir. Bu sebeple her devrin Kur'an yorumu en iyi o dönemdeki insanlara hitap etmektedir.³

Yirminci Yüzyılda hızlı bir teknolojik gelişmeye bağlı olarak değişen birey ve toplumun yaşantısında yine aynı hızda, köklü ve efektif değişiklikler meydana gelmiştir. Bu sebeple Kur'an'ın bu çağda ne şekilde okunacağı nasıl anlaşılması gerektiği sorusu İslam ilimleri ile ilgilenen herkesin zihnini meşgul etmiştir. Halen de bu sorun gündemdeki yerini korumaktadır.

Müslüman ilim adamlarının birçoğuna göre ondört asırlık Kur'an'ı anlama ve

¹ Macit, Nadim *Kelamcılarının Kur'an'ı Anlama Yöntemleri ve Sorunları*, İslamiyat, Ankara 1999, C.II, S. I, s. 113, 114.

² Jansen, J.J.G., *Kur'an'a Yaklaşımlar* (çev. Halilrahman Açar), Fecr Yay., Ankara, 1993, s. 20-23.

³ Gezgin, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod* (Kur'an'da Kavım Kelimesinin Semantik Analizi), Ötüken Yay. İstanbul, 2002, s. 3.

yorumlama çabalarının tecrübesinden yararlanarak bu çağa uygun Kur'an'ı doğru anlama metotları geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu metotları şu şekilde sıralayabiliriz: Konulu Tefsir Metodu, Hermenötik, Tarihselcilik ve Semantik Metot.⁴

Konulu Tefsir Metodu, Hermenötik, Tarihselcilik bizim bu çalışmamızla direkt bağlantılı olmadığı için bunlar hakkında hiçbir bilgi vermeyeceğiz. Bizim çalışmamızın Kur'an'da tesbih kavramının semantik analizi olması sebebiyle semantik metotla ilgili çok kısa bir açıklama yapıp daha çok konunun zorluğu üzerinde duracağız.

B- SEMANTİK NEDİR?

Semantics (anlam bilim kelimesi Grekçe semaphore'de bulunan sema "sign" (gösterge)'den gelir. Sema (gösterge) kökenli Grekçe semaino (yani şu yada bu anlama gelmek, anlam aktarmak) kelimesine bağlanır. Başlangıçta anlamın sıfatıdır. Anlamsal demektir. Kısaca dilbiliminin bölümlerinden birini, anlam incelemesini, anlatan bir terimdir.⁵ Arapça'da bunu karşılığı "İlmü'l-Meâni"dir.⁶ Türkçe'de ise Semantik "anlam bilimi", sözlerin anlamlarını incelemek olarak kullanılmaktadır.⁷

Semantik, ilmi bir disiplin olarak da şöyle tarif edilmiştir: "Kelimeler ve önermelerle onların ifade ettiği anlam arasındaki ilişkiyi inceleyen bilim dalıdır."⁸

Izutsu'ya göre ise, semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerindeki analitik çalışmadır. Bu çalışma yalnız konuşma aleti olarak değil, bundan daha önemli olmak üzere kendilerini kuşatan dünya hakkındaki anlayış ve düşüncelerinin de aleti olarak, o dili kullanan milletin dünya hakkındaki düşüncelerini kavramak amacıyla yapılır.⁹

Kısaca semantik bir dilin temelini oluşturan kelimelerin kullanımlarını ayrıntılı bir şekilde inceleyerek onları anlama çabasıdır.

Semantik kendi içinde 3 ana bölüme ayrılır:

⁴ Soysaldı, H.Mehmet, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yay., Ankara, 2001, s. 17-191.

⁵ Ullman, Stephen, "Semantics (Anlam Bilimi)", (çev. Ahmet Kocaman), *Türk Dili Mecmuası*, Ank.,1978, S. 322, XXXVIII, 355.

⁶ Soysaldı, age., s.18.

⁷ Örnekleriyle *Türkçe Sözlük* "Semantik" md.IV, 2487.

⁸ Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yay.,Ank.,1999, s.21-22.

⁹ Izutsu,Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Kevser Yay., Ank., trs, s.15.

- a) Linguistik (dilbilimsel) semantik.
- b) Felsefi semantik
- c) Genel semantik

a) Linguistik (Dilbilimsel) Semantik:

Linguistik semantiğin muhtevasının henüz yeterince tespit edilememiş olmasına rağmen, şu şekilde tarif edilmiştir: Kelimelerde meydana gelen anlam değişmelerinin tarih içinde kazandıkları anlamları inceler.

b) Felsefi Semantik:

Gösterge ile gösterilen nesne arasındaki bağlantıyı inceleyen felsefi semantik göstergelerle ilgili kuramın yani semiotikin bir dalıdır. Semiotik üç bölüme ayrılır: a) Pragmatik, b) semantik, c) Sentaks. Bu bölümlere dilin gözleminden çıkarılan bir sonuçtur. Gerçektende dil kullanıldığı sırada gözlemlenirse, bir kişinin bir nesneyi göstermek, anlatmak için çıkardığı ses ya da seslere, yaptığı bir hareket ya da işaretlere şahit olunacaktır. Bu gözleme dayanılarak üç etken belirlenebilir: a) Konuşan kişi, b) Anlatım kalıbı, c) Söz konusu nesne. Böylece üç alana bölünmüş olur. Eğer inceleme konuşan kişiyi ele alıyor pragmatik; anlatım kalıbıyla, söz konusu nesneyi göz önünde bulunduruyorsa semantik; yalnız anlatım kalıpları arasındaki ilişkiler incelenirse, o zaman araştırma sentaks alanına girer. Felsefi semantik bilgi vasıtası olan dilin yani felsefe edilinin semantiktir.

c) Genel Semantik

Bildirişim aracı olan dili psikoloji, sosyoloji ve mantık açısından inceleyen karma bir daldır. Bundan da anlaşılacağı gibi burada çok geniş kapsamlı bir semantik söz konusudur.¹⁰

Semantik İle İlgili Kavramlar:

a) Synchronic (=eş zamanlı) ve Diacronic (=Artzamanlı) Semantik

Dilbilim çalışmalarında genellikle iki türlü yöntem izlenir. Eşzamanlı (=synchronic)

¹⁰ Gezgin, age., s.109-111.

ve Artzamanlı (=Diacronic) yöntem izlenir. Diacronic tarihi demektir. Bu sebeple diacronic dile ait her şeyde zaman unsurunun rolünü görür. Yani bir kelimeyi incelerken ilk kullanıldığı zamandan incelediğimiz zamana kadar o kelimenin anlam değişimlerini, kazandığı yeni anlamları tarihi süreç içerisinde incelemeye arzamanlı (=diacronic) yöntem denir.

Kelimelerin tarih çizgilerini yatayına kesmeyi ve böylece kelimelerin statik sistemini elde etmeye yarayan metoda ise Synchronic (=eş zamanlı) yöntem denir. Yani bir kelimeyi tarihin belli bir kesitinde ele alıp inceleme yöntemidir.¹¹

b) Esas Mana ve İzafi Mana

Esas mana, kelimenin her zaman taşıdığı, hangi sisteme girerse girsin, toplum tarafından aynı kelime olarak bilindiği sürece yitirmediği manadır. İzafi mana ise kelimenin kökünden gelmeyen fakat münasebet sisteminden doğan manadır.¹²

c) Odak Kelime (=Focus Word)

Herhangi bir kelimenin anlamı tahlil edilirken o kelimenin anlamı ile ilgili bir çok kelime ile karşılaşılır. Fakat bu kelimelerin hepsinin bileşkesi olan anlamı taşıyan bir kelime vardır ki buna “odak kelime (focus word)” adı verilir. Yani Odak kelimeyle özel bir anahtar kelime kastedilir.¹³

Semantik Tarihi ve Semantik İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Tarihi çok eskilere uzanan dilbilim çalışmaları içerisinde, doğrudan doğruya semantik ile ilgili çalışmalar ve böyle bir alanın ortaya çıkması oldukça yenidir. Ondokuzuncu Yüzyılın ilk yarısına rastlayan bu çalışmalar özellikle son çeyrek yüzyıl içindeki gelişmelerle geniş bir sahayı işgal etmiştir.¹⁴

Yirminci asrın başında mananın değişmesini inceleme hususunda gözle görülür

¹¹ İzutsu, age., s.48-49.

¹² İzutsu, age., s.27-32.

¹³ İzutsu, age., s.38.

¹⁴ Gezgin age., s.112.

değişmeler olmuştur.¹⁵ Ancak bu metodun yeni olması hasebiyle semantikle ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır.¹⁶ Kur'an semantiği ile ilgili çalışmalar ise daha da sınırlıdır.¹⁷

Semantik Metodun Kur'an Çalışmalarındaki Önemi

Kur'an'ı doğru anlamada hiçbir şey O'nun bizzat kendi mantığını kavramak ve O'na has olan esaslara dayanmak kadar önemli değildir. Her şey nasıl kendi kuralları ile ayakta duruyorsa, doğru bir Kur'an tefsiri de ancak, bu ilmin kendine has esasları ile ayakta durur. İşte bu kendine özgü prensipler ve Kur'an'ı anlama ve yorumlama metotları içerisinde objektif ve sağlam kriterlere dayanan semantik metot da vardır. Çünkü semantik metot Kur'an'ın kendi metotudur ve O'nun en iyi anlaşılmasını sağlayan metot olduğu kabul edilmiştir. Bu metot sayesinde Kur'an'ın doğru anlaşılmasındaki temel prensipleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

1) Semantik Metot, kelimelerin anlamlarını analiz eder, etimolojik kökeni itibariyle tarih boyunca kazandığı müştakların ve anlamların bir analizini verir.¹⁸

2) Semantik metot, kelimeleri konteks içinde ele alır ve siyak içerisinde kelimelere mana verir.

3) Semantik metot, Kur'an'a peşin fikirlerle yaklaşmayı önler. Her türlü önyargıyı bertaraf ederek Kur'an dilinin gerçek felsefesini ortaya koyar.

4) Bu metot da konteks kadar konunun bütünlüğü de önemli olduğu için Kur'an ayetleri, Kur'an'ın bizi götürmek istediği düşünce sisteminin atmosferi altında incelenir.

5) Semantik metot, Kur'an'ın anahtar kelimelerini dikkatli ve objektif bir şekilde tahlil etmesi sebebiyle hem kavram kargaşasını önler, hem de yanlış anlamaya sebebiyet verecek unsurları ortadan kaldırır.

¹⁵ Soysaldı, age., s.20.

¹⁶ Çiçek, Halil, 20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları, Timaş Yay., İst.,1996, s.119.

¹⁷ Semantikle ilgili tüm çalışmaları gerekli görmediğimiz için buraya aktarmadık. Bkz., Geniş bilgi için, Gezgin, age., s.105-169; Soysaldı, age., s.20.

¹⁸ Yakıt, İsmail, Doğru bir Kur'an Tercemesinde Semantik Metodun Önemi, , Isparta,1995, S. I., s.17. S.D.Ü.İ.F. Dergisi

6) Semantik metot, sadece kelimelerin anlamını ortaya koyan bir metot olmayıp, özellikle, kelimelerin tarih içerisinde kazandığı anlamları da ele alan bir metot olduğu için Kur'an'daki bir kelimenin semantik analizini yaparken o kelimenin kök anlamı ile birlikte, Kur'an'ın ilk muhatapları olan insanlarla daha sonraki insanların o kelimeyi nasıl anladıklarını tespit etmek de mümkündür.¹⁹

Semantik metotun Kur'an'ı anlamadaki yukarıdaki saydığımız faydalarını göz önünde bulundurarak biz de Kur'an'da "tesbih" kavramını semantik metot kapsamında analiz etmeyi gerekli gördük.

C- KONUNUN ÖNEMİ, AMACI VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

a) Konunun Önemi ve Amacı

Dünya üzerinde yaşayan insanların hangi ırktan olursa olsun, kullandıkları bir dil vardır ve her insan, dili doğup büyüdüğü toplumda kavramlarıyla, dilbilgisi kurallarıyla çevresinde hazır bulur. Dolayısıyla o dille düşünür, dünyayı onunla algılar. Wittgenstein'in şu sözü bu gerçeği güzel bir şekilde ifade etmektedir: "Dilimin sınırları dünyanın sınırlarıdır".²⁰ Yani insanların kullandıkları dil, onların düşünce sistemleri, dünya görüşleri, yaşam tarzları ile sıkı bir ilişkiye sahiptir. İnsanların düşünceleri, yaşayışları değiştikçe dillerindeki bir takım unsurlar da değişime uğrar. Kur'an-ı Kerim mesajını insanlara iletirken ilk muhatap olan insanların dilini kullanmış²¹ ancak yeni hayat anlayışıyla birlikte dile yeni anlamlar da yüklemiştir.²² Kur'an muciz bir kelimelerden seçerek mesajını özgür şekilde sunmuştur. Kur'an'ın doğru anlaşılabilmesi için bu tür derin anlamlı kavramların, başka bir ifadeyle anahtar terimlerin analizine ihtiyaç duyulmuştur. Tesbih kavramı da Kur'an'ın ibadet ve tefekkür alanındaki anahtar terimlerinden biridir. Dolayısıyla da açıklanması gerekir.

Tesbih kavramının Türkçe ansiklopedi ve sözlüklerdeki tanımına bakıp bu

¹⁹ İzutsu, age., s.17, 92.

²⁰ Aksan, Doğan, *Anlam Bilim*, Engin Yay. Ankara, 1999, s.15.

²¹ Ebu Zeyd, Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı* (çev. Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat, Ankara, 2001, s. 83.

²² İzutsu, age., s. 193.

tanımları²³ Kur'an'daki tesbih anlayışıyla karşılaştırdığımızda konunun açıklanması gerektiği ve Kur'an'ın tesbih anlayışının ortaya konması gerektiği anlaşılır. Bu yalnızca sebeplerden bir tanesi. Kur'an'da dağınık bir şekilde bulunan ayetler konu bağlamında ele alınarak bir araya getirildiğinde, bu ayetlerle Kur'an'ın vermek istediği mesajla muhataplarının anlayışları karşılaştırılırsa kavramı daha iyi anlamamız mümkündür.

Bizim bu çalışmadaki amacımız “tesbih” kavramını etimolojik açıdan ele alıp Kur'an'daki “Allah'ı tesbih edin” ve “Sübhaneallah” ibarelerinden ne anlıyoruz ve anlamamız gereken nedir, bunu analiz etmektir.

b) Araştırma Metodu

Konumuz Kelime/Kavram analizi olduğu için öncelikle sahasında hüccet kabul edilen ve Arap dilinin ilk kaynakları sayılan lügatlerden, kelimenin kök anlamını belirleyerek etimolojik açıdan inceleyeceğiz. Kur'an'da bu kavramın hangi temel anlamlarda kullanıldığını Kur'an'la yeni bir anlam kazanıp kazanmadığını, kazandıysa bu anlamın kök anlamla bağlantısı olup olmadığını; yine Kur'an'da bu kelimeyle eş anlamlı veya yakın anlamlı ya da ilişkili kelimeleri yeri geldikçe ayetler bağlamında ele alacağız. Bu noktada dağınık halde bulunan ayetleri bir araya getirip bir derleme yaparken her ayeti konu bağlamından koparmamaya, kendi konteksi içinde yorumlamaya özen göstereceğiz. Çünkü “bir konuya ait bir takım metinlerin hepsini anlamak isteyen kimse bunların isabetli ve derinlemesine olan manalarına ancak onların başıyla sonunu, öncesiyle sonrasını bilmekle ulaşabilir.”²⁴

Kur'an'ın bir çok yerinde arka plan tasvir edilmediği, muhatapların durumu belirtilmediği için ayetlerdeki mesaj tam olarak anlaşılammaktadır. Bu sebeple ayetlerin ilk muhataplarının (Hz. Peygamber ve Ashabı) bunlardan neler anladıklarını tespit etmek gerekmektedir. Bunun için tefsir ve hadis literatürünü tarayıp ayrıca nüzul sebeplerini de göz önünde bulunduracağız. Çünkü nüzul sebepleri, ayetlerin ifade etmek istedikleri

²³ Bkz., *Türkçe Sözlük*, “Tespîh” md. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969; *Meydan Larous*, “Tespîh” md. İstanbul 1973, XII, 92; *Örnekleri ile Türkçe Sözlük* “Tespîh” md. M.E.B.Yay. Ankara, 1996, IV, 2862; *Türk Ansiklopedisi*, “Tespîh md.”, M.E.B.Yay., Ankara, 1982, XXXI, 133.

²⁴ Ünver, Mustafa, *Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü*, Sidre Yay., Ankara, 1996, s. 23.

manaları keşfetmede başvurulacak önemli bir yoldur.²⁵

Çalışmamızda son olarak Allah'ı tesbih etmenin ne olduğunu ve O'nun sübhan oluşunu, felsefî yönden ele alıp, Allah'ın niçin tesbih edilmesi gerektiğini tartışacağız.

²⁵ Kadi, Abdul Fettah, *Esbab-ü Nüzul*, (çev. Salih Akdemir), Fecr Yay., Ankara, 1996, s. 23.

BİRİNCİ BÖLÜM
TESBİH KAVRAMININ ETİMOLOJİK
ANALİZİ

A- LÜGAT VE İSTILAH AÇISINDAN TESBİH

a) **Tesbihin Lügat Anlamı:** Tesbih kelimesinin kökü s-b-h (سَبَّحَ) fiildir. Bu kökten bir çok kelime türemiştir. Bu kelimenin kök itibariyle anlamlarını ve türevlerinin anlamlarını klasik kaynaktan günümüze kadar gelen lügatler şu şekilde sıralamaktadır.

Fiilin sülâsisi s-b-h (سَبَّحَ), yes-be-hu (يَسْبُحُ), seb-han (سَبَّحًا) ve si-ba-haten (سَيَبْحَتَانِ) şeklindedir.²⁶

Es-Sebhu (السَّبْحُ)'nun genellikle üçüncü baktan geldiği zaman “Fi (فِي)” ve “ba (ب)” harf-i cer’iyle kullanılırsa asıl anlamı suda yüzmek anlamına gelir. Kelime mecaz olarak yıldızların yörüngesinde hareket etmesi, atlar koşarken ön ayaklarını attıklarında yüzüyormuş gibi göründükleri için atın koşması, kişinin maişetini temin etmek için gündüz çalışması, işten uzaklaşmak, yerde çukur açmak anlamlarındadır.²⁷

Fiil if-al vezninde kullanıldığında yüzdürmek anlamındadır.²⁸ Bu kalıp Kur’an’da hiç kullanılmamıştır.

Sâ-bih (سَابَحَ) ve su-bûh (سَبَّوْحَ), çoğulu sü-be-hâ-u (سَبَّحَاءُ) ism-i faildir. Suda yüzen çok yüzgeç kişi veya kişiler için bu lafızlar kullanılır. Lügatler ismi fail olan bu kelimenin anlamını sadece suda yüzen kişi olarak vermişlerdir. Koşan, yürüyen veya maişetini temin etmek için çalışan kimseler için kullanıldığına dair bir açıklamada bulunmamışlardır.

Es-sâ-bi-hât (السَّابِحَاتُ), sâ-bih (سَابَحَ) kelimesinin çoğuludur ve “gemi” anlamındadır.²⁹

Görüldüğü gibi kelimenin kökünde ve türevlerinde hep bir hareket, hız, düzen ve devamlılık anlamları hakimdir. Buradaki devamlılık sonsuz bir devamlılık olmayıp bir

²⁶ Zebidî, Muhibbuddin Muhammet Mürteza el Hüseyin el Vâstî, Tacu'l-Arûs, min Cevahiri'l-Kâmûs, Kahire, 1306, II, 156; Rağîb el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed, el-Müfredât Fî garibi'l-Kur'an, Kahraman Yay., İstanbul, 1986, s.324; Atay Hüseyin, Atay İbrahim, Atay Mustafa, Arapça-Türkçe Büyük Lügat, Ankara, 1964, I-II, 933.

²⁷ İbn Manzur, Lisanu'l-Arap, Beyrut 1992, II143; ez-Zebidî, age., II 156-159; Cevheri, İsmail b. Hammad, Sıhah Tercemesi, Dârut-Tab'ati'l Ma'mure, İstanbul, (H.1141), I, 210-211; Asım Efendi, Ebu'l-Kemal Ahmed, Kâmus Tercemesi, İstanbul, 1304, I, 894-895; Atay, age., I-II , 933; Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah, Mahmud b.Ömer, Esâsu'l-Belâğa, Kahire, 1922, I, 418. Kelimenin yüzmenin dışında mecaz olarak kullanıldığını Zemahşeri, Zebidî, Ragıp ve Asım Efendi belirtmişlerdir. Bkz., 26. dipnottaki kaynaklar

²⁸ Asım Efendi, age., I, 895; Atay, age., I-II, 933.

²⁹ Zebidî, age., II, 156; Asım Efendi, age., I, 895.

gayeye ulaşıncaya kadar olan düzenli devamlılıktır. Meselâ suda yüzen kişi kıyıya çıkıncaya kadar sürekli ve düzenli kulaç atmak zorunda, maişeti için çalışan kişiye bu işi gün boyu yapmak zorundadır. Bu genellikle böyledir. Yalnız Kamus Tercemesi ve Tâcu'l-Arûs'ta "es-Sebhu" nun gece uyumak ve sukun bulmak anlamları da kayıtlıdır.³⁰ Lisanu'l-Arab'da ise İbn Arabi "seb-han" (سَبْحًا) hareketlilik ıstırab, noktalı ha ile olan "sebhan"ın (سَبْحًا) ise sukun bulma anlamı vardır diyerek iki kelimenin arasını ayırmıştır.³¹

Sb-han (سُبْحَانَ): Kelimenin anlamı Allah'ı O'na yakışmayacak fiil isim ve sıfatlardan uzak tutmaktır. Bu hususta Lgat ehli arasında hiçbir ihtilaf yoktur.³² Yalnız kelimenin taaccüp anlamı ifade etmesi ve kökeni hususunda ihtilaflar vardır. Sa'leb "Sbhan" lafzının "se-be-ha" (سَبَحَ) slasi filinin mastarı ve tesbihle aynı anlamda olduğunu söylemiştir. Ona göre tesbih mastar, sübhan ise isimdir. İsim mastar makamında kullanılmıştır.³³ Zeccâc ise mastar üzere mansup bir kelime olup kullanıldığı her yerde başında gizli bir usebbihu (أَسْبَحَ) fiili bulunduğunu bu sebeple de sürekli mansup olduğunu söylemiştir.³⁴

Sbhan lafzı aslında gufran gibi mastardır. Ancak tesbihde alem (zel isim) olmuştur. Mastar olarak da kullanılır ve Araplar bir nesneye hayret ettiklerinde "sbhaneke men keza (سُبْحَانَكَ مَنْ كَذَا)" derler.³⁵

Grldğı gibi bu dilciler kelimenin kökünü Arapçaya dayandırmaktadırlar. Semerkandî tefsirinde bazı dil bilimcilerin sübhan lafzını iki kelimenin birleşiminden olduğunu ve taaccüb ifade ettiğini söylediklerini kaydetmektedir. Çünkü Araplar bir Şeye hayret ettiklerinde "hâ-ne" (حَانَ), acem ise hayret anında "sbb" (سَبَبَ) derlerdi. Zamanla bu iki kelimenin arası birleştirildi ve "sübhan" oldu.³⁶ Buna benzer bir açıklamada İslam ansiklopedisinde bulunmaktadır. Buna göre "sübhan" lafzı İbranice ve Habeşcede bulunan "şabha" kelimesine bağlı olarak Arapçaya yabancı bir kökten gelmiş ve nida sebebiyle

³⁰ Zebidî, age., II, 156; Asım Efendi, age., I, 895.

³¹ İbn Manzur, age., II, 143.

³² Bkz., Yukarıda kullandığımız lgatlerin ilgili maddeleri.

³³ İbn Manzur, age., II, 144.

³⁴ Zebidî, age., II, 156.

³⁵ Asım Efendi, age., I, 895.

³⁶ Semerkandî, Eb'l-Leys Muhammed İbn İbrahim, Tefsiru's-Semerkandî, Beyrut, 1993, I, 108-109.

mansub olmuştur.³⁷

Kelimenin kökeni hangi dilden gelirse gelsin anlamında hem teb'îd hem de taaccüb bulunmaktadır. Bu bağlamda Allah'ın vechi (güzelliği) için "su-bu-hât" (سُبْحَاتُ) kullanılır ki bu sebeple Araplar güzel bir şey gördüklerinde hayretlerinden "Allah bundan daha güzeldir" anlamında "subhanallah" derler.³⁸

"es-Subbuḥ" (السُّبُّوح), "el-Kuddus" (الْقُدُّوس) gibi Allah'ın sıfatlarındandır.³⁹ Ebu İshak "subbûh" (سُبُّوح) her türlü ayıp, eksik ve kötülükten uzak olan, "kuddus" ise mübarek olandır demiştir.⁴⁰

"es-Sübha" (السُّبْحَةُ) cür'a vezninde bir kelimedir. Önceleri nafile namaz için kullanılırken daha sonraları Allah'ı tesbih etmekte kullanılan ipe dizilmiş belirli sayıdaki boncuklar için de kullanılmıştır.⁴¹

b) Tesbihin İstilah Anlamı:

"Tesbih" (التَّسْبِيحُ) tef'îl vezninde bir kelime olan tesbih tenzih ve teb'îd anlamındadır. Sonradan olma ve mümkün varlıkların noksanlıklarından Allah Teala'yı tenzih etmektir.⁴² Yani Allah'ı, O'nun uluhiyetine yakışmayacak sıfat, isim ve fiillerden uzak tutma; O'nun emirlerine itaat ve ibadet etme hususunda hızlı, düzenli ve devamlı olmaktır. Ayrıca nafile namaz anlamı da vardır.⁴³

Kelime, bu son şekilde kök anlamından başka, ama kök anlamıyla irtibatlı olarak istilah anlamını kazanmıştır. Yani ibadet alanında kullanılan bir terim olmuştur. Kök

³⁷ Yazıcı, Tahsin, "sübha" md., İslam Ansk. MEB Yay., İst., 1988.

³⁸ İbn Manzur, age., II.e., II 156-159; Cevherî, İsmail b.Hammad, Sıhḥah Tercemesi, Dârut-Tabâati'l Mamure, İstanbul, (H.1141), I, 210-211; Asım Efendi, Ebu'l-Kemal Ahmed, Kâmus Tercemesi, İstanbul, 1304, I, 894-895; Atay, age., I-II , 933; Zemahşeri,

³⁹ İbn Manzur, age., II, 145; Cevherî, age., I, 211.

⁴⁰ İbn Manzur, age., II, 145; Cevherî, age., I, 211.

⁴¹ Zemahşeri, İbn Manzur, Zebidî sadece nafile namaz anlamlarını vermişler, Asım Efendi ve İslam Ansk.si ise ipe dizili boncuklar içinde bu kelimenin kullanıldığını kaydetmişlerdir. Bkz., İbn Manzur age., II, 146; Zebidî, age., II, 157; Zemahşeri, age., I, 418; Asım Efendi, age., I, 895; Yazıcı, a.g.m., XI, 81.

⁴² Cürcani, Seyit Şerif, Kitabu't-Ta'rifat, TDVK, Kocatepe/Ankara, 7346 Nolu Kitap, s. 39.

⁴³ İbn Manzur, age., II, 146; Rağıp, age., s.324; Asım Efendi, age., I, 895; Zebidî, age., II, 156-157.

anlamıyla terim anlamı arasındaki ortak olan nokta Allah'ı tenzih etmede O'na ibadet etmede hızlı düzenli ve devamlı olmak anlamıdır.

B- TESBİHLE İLİŞKİLİ VE YAKIN ANLAMLI KELİMELER

a) Tesbihle Yakın Anlamlı Kelimeler

1- **Tenzih:** (نَزَهَ) “ne-ze-he” fiil kökünden türeme bir kelimedir. “uzaklaşmak” anlamındadır. Bu kök anlamına binaen “şehrin kirli havasından uzaklaşıp yeşil alanlara piknik vs.ye gitmeye” tenezzüh denir. (النُّزْهَةُ) “en-Nüzhe” “kötülükten uzaklaşmak” anlamındadır. Güzel ahlâklı birisi için de “nezîh” kelimesi kullanılır.⁴⁴

İstilah olarak tenzih, lügat anlamıyla bağlantılı olarak, Allah Teâlâ'yı benzer ve eşten, O'nun için caiz olmayan sıfatlardan uzak tutmaktır.⁴⁵

2- **Takdis:** (قَدَسَ) “ka-de-se” fiilinden türeme bir kelimedir. “ta-he-ra” (temizlik) anlamındadır. Tesbihle aynı anlamda kullanılmaktadır. Yani “takdis” Allah Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzih etmektedir.⁴⁶

Takdis tesbihle aynı anlamda kullanılsa da aralarında nüans vardır. Tesbih, Allah Teâlâ'yı noksan sıfatlardan, yani O'na yakışmayacak niteliklerden tenzih etmek, takdis ise Allah'ı olumlu ve yalnız O'nun layık olduğu güzel sıfatlarla anmaktır.⁴⁷ Takdis tesbihten daha özeldir.⁴⁸ Kur'an'da iki kelime aynı ayet içerisinde atıfla kullanılmıştır. وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ وَ بِحَمْدِكَ وَ نَقْدُسُ لَكَ “Biz seni hamdinle tesbih edip ve takdis edip dururken...”⁴⁹ ifadesi de bu iki kelimenin farkını göstermektedir.

Bayraklı, bu iki kelimenin farkını göstermek için şu örneği vermiştir:

⁴⁴ İbn Manzur, age., XIV; Zemahşerî, age., II, 437.

⁴⁵ İbn Manzur, age., XIV.

⁴⁶ İbn Manzur, age., II, 60-61; Asım Efendi, age., II, 983.

⁴⁷ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir, trs., I, 147; Bayraklı, *Bayraktar, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., İstanbul, 2001, I, 299; Ebû Cafer, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân an-Te'vili'l-Kur'an*, Beyrut, 1972, I, 167.

⁴⁸ Cürçânî, age., s. 44.

⁴⁹ Bakara, 2/30.

İhlâs Suresi'nde hem takdis hem de tesbih etmek vardır. *قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، اللَّهُ الصَّمَدُ*
*“Allah parçalara bölünmeyen birdir. Varlığını sürdürmek için hiçbir şeye muhtaç değildir.”*⁵⁰

Allah'ın birliği ve her şeyden müstağniliği O'na yakışan sıfatlardır. Allah'ın böyle olumlu sıfatlarla anılması takdis edilmesi demektir.

“Doğurmamış ve doğrulmamıştır.” *لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ*

*“Hiç kimse O'na denk değildir.”*⁵¹ *وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ*

Allah'ı doğmadı, doğrulmadı, dengi yoktur gibi olumsuz yani O'na yakışmayan sıfatlardan uzak tutarak anmak da tesbihtir.⁵²

Kur'an'da Allah'ı tesbih etmekle ilgili geçen ayetlerin birçoğunda da bu ayrımı görmek mümkündür. Meselâ: *“De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah ile birlikte başka ilâhlar da bulunsaydı o takdirde bu ilahlar, Arş'in sahibi olan Allah'a ulaşmak için çareler arayacaklardı. Allah, onların söyledikleri şeylerden münezzehtir. (سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُقُولُونَ)*
*Son derece ulu ve büyüktür.”*⁵³

Bu ayette Allah Teâla kendinin tek ilah olduğunu ifade ederken kendisine başka ilahların eş tutulmasını reddetmektedir. O'na herhangi bir şeyin eş tutulması olumsuz bir durumdur ve bu durum “sübhânehû” ifadesiyle reddedilmiştir. Bu da tesbih işlemidir. Ayetin sonundaki “uluvven kebîra” ifadesi ise bir takdis işlemidir. Ancak bu iki kelimenin arasını kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Çünkü Kur'an'da sık sık “Rabbin hamd ile tesbih” edilmesi vurgulanır. Bu da hem müsbet sıfatları O'nunla ilişkilendirmek hem de menfî sıfatları O'ndan uzaklaştırmakla olur. Buna göre Cürcânî'nin tesbiti Kur'an'a daha uygundur. Tesbih takdisten daha geneldir.

⁵⁰ İhlâs, 112/1-2.

⁵¹ İhlâs, 112/3-4.

⁵² Bayraklı, age., I, 299.

⁵³ İsrâ, 17/41-42.

b) Tesbihle İlişkili Kelimeler

1- **Hamd:** Kur'an-ı Kerim'de sık sık tesbih, hamd ile birlikte kullanılmaktadır.

Meselâ:

“Sen ölmeyecek olan diriye güven de O’nu hamd ile tesbih et...”⁵⁴

“O halde onların dediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et.”⁵⁵

Bu ayetlerde görüldüğü gibi daha birçok ayette, Allah’ı hamd ile tesbih etmek emredilmektedir. Bu sebeple “hamd” kelimesi konumuzla yakın ilişki içerisinde olan bir kelimedir. Dolayısıyla konunun iyi anlaşılması için açıklamaya ihtiyaç duyduk.

Hamede, zemmin (yerginin) zıt anlamlısıdır. “senâ” ve “medh” (övmek) kelimesiyle aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak hamd bu iki kelimedenden daha özeldir, şükürden de daha geneldir. Medh bir şeyden etkilenmekle olur. Şükür ise ihsana karşı teşekkürdür.⁵⁶ Hamd, bir şeyin gerçek niteliğinden dolayı yapılır. Yani bir şeyi överken ona tam hakkını vermektedir. Ne etkilenmek ne de bir iyilik görmek mukabilinde yapılır. Yani Allah’a hamdetmek, O’nun sıfatlarının gereğidir. Şükür ise O’nun ihsan ve keremine karşı yapılır. Dua cümlesi olan bir hadiste hamd bu şekilde kullanılmıştır.

“سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ” “Seni hamdinle tesbih ederim” anlamında olan bu ibarede tesbih hamdin sebebidir.⁵⁷

2- **Rabb:** Rabb kelimesi, aslında masdar bir kelime olup “beslemek ve terbiye etmek” anlamındadır. Sonra ondan mübâlağa ile ism-i fail istiare olmuştur ki “besleyici, terbiye edici” anlamında olur. Bu kelime hangi şeye izafe edilirse ona malik, sahip anlamındadır. Meselâ “Rabbü’ş-Şey’ / O şeyin sahibi” anlamına gelmektedir.⁵⁸

⁵⁴ Furkan, 25/58.

⁵⁵ Tahâ, 20/130.

⁵⁶ Asım Efendi, age., I, 1124-1125.

⁵⁷ İbn Manzur, age., III, 314-315.

⁵⁸ Asım Efendi, age., I, 256; Rağibi, age., s. 336.

Bu kelime Kur'an'da tesbihle birlikte kullanılmaktadır. Meselâ; “*Rabbinin yüce adını tesbih et.*”⁵⁹ “*Rabbini hamd ile tesbih et...*”⁶⁰

“*Senin kudret ve şeref sahibi Rabbin, onların isnad etmekte oldukları vasıflardan yücedir.*”⁶¹

Örneklerde görüldüğü gibi Kur'an konteksi içerisinde, tesbih etmenin Allah'ın başka vasıflarıyla değil de “Rabb” vasfıyla birlikte zikredilmesi tesadüfi ve anlamsız değildir.

Mevdûdî, Rabb kelimesinin beş değişik anlamı olduğunu söyler ve bunları şöyle sıralar:

- Mürebbî, ihtiyaçların giderilmesinde kefil.
- Murâkabe eden, duurma düzelten.
- Kavmi arasında odak kişiliğe sahip, efendi.
- İtaat edilen, otorite.
- Melik.⁶²

Rabb, kelimesinin bu anlamları göz önünde bulundurulduğunda, Allah'ı tesbih etmek O'nun en çok insanın ve diğer varlıkların sahibi, koruyup gözeticisi, sevk ve idare edicisi olmasından kaynaklandığı müşahade edilir. Allah, her şeyi bir şekilde yaratmıştır ancak yarattıklarını olduğu gibi başı boş bırakmayıp, terbiye etmekte ve varlığı kemale erdirmek için sürekli onu sevk ve idare etmektedir. İşte bu sebeple Allah'ın kendisine yakışmayan sıfatlardan tenzih edilmesi gerekmektedir ki insan da kemâle erebilsin.

3- Zikir: Bu kelimenin tesbihle bağlantısı, Allah'ı zikretmek denilince, geniş kitlelerin tasavvurunda tesbih çekmek, anlayışı belirlemektedir. Oysa zikirle tesbih arasında hem anlam yakınlığı hem de bariz derecede anlam farkı vardır.

Zikir, “bir şeyi unutmayıp hatırdâ tutmak” anlamındadır. Bu anlamda “zekera” fiille

⁵⁹ Vakıa, 56/74; Alâ, 87/1.

⁶⁰ Nasr, 110/3; Tûr, 52/47.

⁶¹ Saffat, 37/180.

⁶² Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, Kur'an'a Göre Dört Terim, (çev. Osman Cilacı, İsmail Kaya), Beyan Yay., İstanbul, trs., s. 36.

kullanılarak “bir şeyi hatırladı” denilir. Yani “hafeze” ile aynı anlamdadır. Zikir bazen de bir şeyin kalbe veya lisana gelip hazır olması anlamında kullanılır. Bu yönüyle zikir, kalb ile ve lisan ile zikir olmak üzere iki çeşittir. Bu iki çeşit zikir de ikiye ayrılır: Unutmaktan hatırlamak ve ezberleyip hıfz etmek.⁶³

Zikrin hem kelime anlamı hem de Kur’an’da kullanılışı dikkate alındığında görülür ki, tesbihle arasında fark vardır. Zikir daha genel, tesbih ise daha özeldir. Zikir bir başlangıç, anma, hatırlama ve akılda tutma, tesbih ise bir sonuç, takdir etme ve boyun eğmedir. Bunun en güzel örneğini Al-i İmrân Suresi’ndeki şu ayettir:

*“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akl-ı selim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır. Onlar ki, ayakta dururken, otururken, yanları üzeri yatarken Allah’ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler. Rabbimiz! Sen şüphesiz bunu boşu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru, derler.”*⁶⁴

*“Ayetlerimize iman edenler ancak şu kimselerdir ki onlara ayetlerimiz hatırlatıldığında secdeye kapanırlar, Rablerini hamdiyle tesbih ederler ve asla büyüklenmezler.”*⁶⁵

Ayetlerde zikir, hatırlama, akla getirme, bu sayede düşünme ve sonuçta Allah’ın boş işlerden uzak tutma yargısı da tesbihtir. Yine şu ayette de zikirle tesbih farkı açıkça görülmektedir: *“...Bununla birlikte Rabbini çok an ve akşam sabah O’nu tesbih et.”*⁶⁶

Zikirle tesbihin bağlantısı ise tesbih Allah’ı tenzih etmenin yanısıra Allah’ı hatırlamak ve O’nun olumsuz vasıflardan uzak olduğunu zikretmektedir.

⁶³ Asım Efendi, age., II, 346.

⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/190-191.

⁶⁵ Secde, 32/15.

⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/41.

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'AN'DA TESBİH KAVRAMI

II. BÖLÜM

KUR'AN'DA TESBİH KAVRAMI

Birinci bölümde tesbih kavramının etimolojik analizini yapmaya çalıştık. Bu bölümde ise birinci bölümdeki etimolojik bilgileri göz önünde bulundurarak tesbih kelimesinin ve türevlerinin Kur'an'da hangi anlamlarda, nasıl kullanıldıklarını analiz edeceğiz.

1) TESBİH KELİMESİ VE TÜREVLERİNİN KUR'AN'DA KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ

Kur'an'da (سَبَّحَ) “se-be-ha” kökünden türemiş kelimeler toplam olarak 92 yerde geçmektedir. Bunlardan ikisi (تَسْبِيحٌ) “tes-bih” şeklinde, kırk ikisi (سُبْحَانَ) “süb-han” şeklinde mastardır. Geriye kalan kırk sekizi ise seb-ba-ha fiilinin mazi, muzari ve emir kalıplarında kullanılmıştır.⁶⁷ Bu kök ve türevleri olan kelimeler Kur'an'da temel anlamı olan yüzmek anlamında kullanılmamıştır. Bu anlamdan istiare olarak hareket etmek, koşmak ve maişet kazanmak için çalışmak anlamında kullanılmıştır. Bu saydığımız anlamlarda kullanılan kelimelerin geçtiği ayetleri görelim.

1. Belli bir yörüngede hareket etmek:

“وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ” “O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.”⁶⁸

“لَا لِلشَّمْسِ بَدْعٌ يَبْغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ” “Ne güneş aya yetisebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzerler.”⁶⁹

“وَالسَّابِحَاتِ سَبَّحًا” “Yüzüp yüzüp gidenlere/hızlı hareket edenlere..”⁷⁰ Bu ayetteki “sâbihat” kelimesini Rağıb, atların koşmasına örnek vermiştir.⁷¹ Bazıları ise “sâbihat”tan

⁶⁷ Bkz., Abdülbaki, Muhammed Fuad, Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim, İstanbul, 1982, s. 338-340.

⁶⁸ Enbiya, 21/33.

⁶⁹ Yasin, 36/40.

⁷⁰ Nâziat, 79/3.

⁷¹ Rağıb, age., s.392.

muradın melekler olduğunu söyler. Meleklerin çok hızlı hareket etmelerinden dolayı onların hareketleri suda yüzmeye benzetilmiştir.⁷²

2. Maişeti kazanmak için çalışmak:

Tesbih kelimesi bu anlamda sadece Müzemmil Suresi'nde kullanılmıştır.

“إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا” “Gündüz vakti senin için uzun bir uğraş vardır.”⁷³

3. Tesbih etmek:

Kur'an'da “sebbehâ” fiili ve türevleri Allah'ı tesbih etmek anlamında kullanılmıştır.

Allah'ı tesbih etmek de Kur'an'da bazen tenzih, bazen de taaccüb anlamındadır.

Tenzih anlamında, pek çok ayette geçmektedir ki, bizim asıl konumuzu bu ayetleri incelemek oluşturmaktadır. Tesbihin taaccüb anlamında kullanıldığı ayetlere ise şunları örnek verebiliriz:⁷⁴

“سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُثْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ” “Yerin bitirdiklerinden insanoğlunun kendi varlığından ve hemüz mahiyetini bilmedikleri şeylerden bütün çiflileri yaratan Allah (sübhân) ne yücedir.”⁷⁵

Lügat bilginleri “sübhân” kelimesinin masdar olduğunu ancak tesbihte alem olduğunu, kullanıldığı yerde gizli bir “üsebbihu” veya “überriü” fiili olduğunu belirtmişlerdir. Meallerde de “sübhânellezi” lafzı “tesbih ederim” veya “tenzih ederim” şeklinde çevrilmiştir. Ancak Muhammed Esed, Yasin Suresi 36,83. ayetler ile İsrâ 1. ayete “...Allah ne yücedir” şeklinde çevirmiştir ki doğrusu da bu olsa gerek. Çünkü Allah bu ayetlerde kullarını hayrete düşürecek örnekler sunmaktadır. Bu örnekleri düşünüp anlayan bir kişinin yapacağı şey hayretle beraber Allah'ın yüceliğini kabul ve tasdik etmesidir. Biz de bu ayetlerde Esed'in çevirisini kullanmayı tercih ettik.⁷⁶

⁷² Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, (çev. Abdulah Öz, Heyet), Damla Yay., İst., 2002, IX, 471

⁷³ Müzemmil, 73/7.

⁷⁴ Razi, Fahreddin, Ebu Abdullah M. b. Ömer, , *Mefâtihu'l-Gayb* (et-Tefsîru'l-Kebir), (çev. Suat Yıldırım, Heyet), Akçağ Yay., Ankara, 1988, II, 255, 256.

⁷⁵ Yasin, 36/36.

⁷⁶ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (çev. Cahit Koytuk, Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İstanbul, 2000, s. 559, 900, 906.

“Her şeyin mülkü kendi elinde olan Allah ne yücedir.”⁷⁷

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ،”

“Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterdim diye, kulunu Mescid-i Haram’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götürün Allah ne yücedir.”⁷⁸

“وَمَا كَانَ لِيهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ، سُبْحَانَهُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ”⁷⁹ Allah için bir evlat edinmek ha! Bu olur şey değildir. Haşa O, münezzehtir. Bir işe hükmettiği zaman ona sadece “ol!” der ve hemen olur.”⁷⁹

Allah Teala, bu ayette kendisine evlat isnad edilmesini taacüble karşılayarak kendisinin bundan münezzehtir olduğunu ifade ediyor.

وَلَدِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفَلَاحِ وَالْإِنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ، لَيْسَتُوا عَلَىٰ ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذَكَّرُوا نِعْمَةً رَبِّكُمْ إِذِ اسْتَوْثِقْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ

“Bütün çiftleri yaratan O’dur. Ve O size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir ki böylece onların sırtına binip üzerlerine yerleşince Rabbinizin nimetini anarak “Bunu bizim hizmetimize veren ne yücedir. Yoksa biz bunlara güç yetiremezdik” diyebilirsiniz.”⁸⁰

Kur’an’da tesbih kavramı, haber cümlesi ve emir cümlesi şeklinde iki ayrı formda kullanılmıştır. Haber cümlesi şeklinde kullanılan tesbih etme işlemi genellikle Allah’ın yarattığı tüm varlıkları içine almaktadır. Çok azı da insanların Allah’ı tesbih etmesinden bahsetmektedir. Emir şeklinde kullanılan tesbih ise insanları muhatap almaktadır. Tüm varlıkların Allah’ı tesbih etmesi söz konusudur. Bu noktada varlıkların bir tasnifini yapmak yerinde olacaktır.

Düşünülenlerin, araştırılanların ve bulunanların kayıt altına alındığı günden bu yana

⁷⁷ Yasin, 36/83.

⁷⁸ İsrâ, 17/1.

⁷⁹ Meryem, 19/35.

⁸⁰ Zuhruf, 43/12-13.

varlık, var olma ve varlıklar hakkında, varlığın var olduğundan şüphe eden septikler hariç hemen her düşünüp araştıran zihin, filozoflardan tutun da bilim adamlarına kadar, çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bilim bugünkü geldiği seviyede varlıkları çok çeşitli yönleriyle ele alıp incelemektedir. Bize lazım olan ise varlıklar arasındaki insicamı gösteren buluşlar veya görüşlerdir. Bilim, varlıkları en alt biriminden en üstün birimine kadar birbiriyle uyumlu çalışan bir üniter yapı olarak görmektedir. Kainat en büyük üniter birliktir. Kainatı oluşturan alemlerin her biri bu üniter yapının bir alt birimini oluştururken aynı zamanda kendi başına, kendi içinde birçok alt birimi toplayan bir başka üniter yapıyı oluşturmaktadır. Bütün bu yapılar bir sistemi, kainat sistemini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra sistem içerisinde değerlendirilmeyen sistem dışı, melekler gibi manevî varlıklar vardır ki Kur'an'ın beyanına göre "göklerde ve yerde bulunan her şey" Allah'ı tesbih etmektedir.

O halde varlıkları kabaca sistem içi, sistem dışı, vacib, mümkün şeklinde tasnif edip sistem içerisinde yer alan varlıkları da, canlı ve cansız, akıllı veya şuurlu, akılsız ya da şuursuz olarak sınıflandırabiliriz. Sistem dışı⁸¹ varlıkların başında Vâcibü'l-Vücûd olan Allah Teala gelmektedir. İkinci olarak mümkün ve manevî varlıklar olan meleklerdir ki bunların dışında başka varlıkların mevcudiyetini inceleyemediğimizden, Kur'an da bu konuda haber vermediği için bilmiyoruz. Bildiğimiz Kur'an'ın bize haber verdiği göklerdeki ve yerdeki her şeyin Allah'ı tesbih ediyor olmasıdır. Kur'an bunu birçok ayetinde belirtmekle beraber İsrâ Sûuresi'nde daha kapsamlı bir şekilde beyan etmiştir.

A) BÜTÜN VARLIKLARIN ALLAH'I TESBİH ETMESİNİN ANLAMI

“سُبْحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ” *“Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O azizdir, hakimdir.”*⁸²

“يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ” *“Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi mülkün sahibi, öyle lekesiz, mukaddes, hem güçlü hem hikmet sahibi Allah'ı tesbih eder.”*⁸³

“يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَ لَهُ الْحَمْدُ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” *“Göklerde*

⁸¹ Sistem dışı varlıklardan kastedilen bilimin ve insan aklının sınırlarını aşan varlıklar, yani gayb alemidir.

⁸² Hadid, 57/1; Haşr, 59/1; Saff, 61/1.

⁸³ Cuma, 62/1.

ve yerde ne varsa hepsi Allah için tesbih eder. Mülk O'nun, hamd O'nun için ve O her şeye kadirdir.”⁸⁴

“Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder. O üstündür, hikmet sahibidir.”⁸⁵

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ، وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَقْفَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ، إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

“...Yedi gök dünya ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur.”⁸⁶

Görüldüğü gibi Allah Teala, Kur'an'da tüm varlıkların kendisini tesbih etmekte olduğunu bu ayetlerle beyan etmektedir. Ayetleri kullanılan fiiller, uslûb ve konteks yönleriyle incelediğimiz zaman şu kanaatlerin doğruluğu kabul edilebilir:

Ayetlerin bir kısmında mazi “سَبَّحَ / seb-be-ha” fiili kullanılırken bir kısmında ise muzarî “يُسَبِّحُ / yü-seb-bi-hu” fiili kullanılmıştır. Bu çeşitlilik bizim için nesnelere tesbih etmelerinin herhangi bir vakte tahsis edilmediğine, tam aksine geçmişte Allah'ı tesbih edenler olduğunu gelecekte de tesbih ediciler olacağına işaret eder. Yani fiilleri bu tür kullanım eşyanın tesbihinin devamlılığına işaret eder.⁸⁷

Uslûb olarak haber cümlesi kullanılmıştır. Canlı ve cansız bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiği haber verilmiş ama tesbih etmelerinin nasıl ve niçin olduğu hususunda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Fakat varlıkların Allah'ı niçin tesbih ettiği veya niçin tesbih etmesi gerektiği hususunda konteks içerisinde işaret niteliğinde konulara değinilmiş ve ayetlerin sonunda Allah Teala'nın tesbih edilmeye niçin layık olduğunu belirten sıfatları ve zatının yüceliği zikredilmiştir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi onu tesbih eder çünkü O, aziz, hakim, melik, kadir, halim ve ğafurdur.

⁸⁴ Teğâbün, 64/1.

⁸⁵ Haşr, 59/24.

⁸⁶ İsrâ, 17/42, 43, 44.

⁸⁷ Yazır, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neş., 1979, VII, 4954; Mevdûdî, **Tefhîmü'l-Kur'an**, (çev. Kurul), İnsan Yay., İstanbul, 1991, VI, 116.

Konteks içerisinde tesbih haberlerini değerlendirecek olursak görürüz ki, ya göklerin ve yerin yaratılışının harikulâdeliğinden bahsedilen bir konu içinde Allah'ı tesbih etmek verilmiştir veya insanların O'na ortaklar, eşler, evlad ve benzerler isnad etmelerine karşın cevap verilmiştir ya da şuurlu her varlığın kalbinde ve zihin dünyasında O'nun yüceliğine, uluhiyetine kısaca zatına ve sıfatlarına karşı en ufak bir itimatsızlık ve ihmalkarlık bulunması halinde uyarı yapılmıştır. Bütün bunları “sübhan” lafzının değişik şekillerde kullanımını incelerken örneklerle açıklayacağız.

Kur'an'a inanan her bir insan için bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiği açık seçik ve kesin bir şekilde belirtilmiştir. Ancak çok çeşitli olan varlıklar Allah'ı nasıl tesbih etmektedirler? Cansız, akılsız, şuarsuz varlıklar Allah'ı nasıl tesbih ediyorlar? Allah'ı tesbih etmelerinin anlamı nedir?

Bu tür soruları cevaplayabilmek için tesbih etmenin ne demek olduğunu netleştirmek gerekmektedir. Kur'an'da Allah, eşyanın yaratıcısını sürekli tesbih ettiğini haber verdiği, insanları da yaratıcılarını tesbih etmelerini emrettiği halde nasıl tesbih ettiklerini veya nasıl tesbih edeceklerini açıklamaz. Biz tesbih etmenin anlamını, tesbihin kelime ve ıstılah anlamlarını hatırlayarak ve Kur'an'da tesbih edenlerden verilen örnekleri inceleyerek açıklamaya çalışacağız.

Tesbihin lûgat olarak “uzak tutmak, uzaklaştırmak” anlamında, ıstılah olarak ise, “Allah'ı O'na yakışmayan vasıflardan uzak tutmak, O'nun yüceliği karşısında hayretle boyun eğmek” anlamında olduğunu söylemiştik. Böyle bir şeyi insan gibi akıllı, şuurlu bir varlığın yapabileceğini kavramak zor değildir. Fakat akılsız varlıkların bunu yapmalarını anlamak oldukça güç görünmektedir. Bu hususta müfessirler şu açıklamalarda bulunmuşlardır:

Varlığın bir kısmı “teshir” ile yani programlarının dışına çıkmadan kendilerine takdir edilen görevlere boyun eğerek Allah'ın yaratıcı kudretine delil teşkil etmekte, bir kısmı ise ihtiyar ile tesbih etmektedir. İhtiyar ile tesbih edenler insanlardır ki, Allah Teala özellikle insanlardan kendisini tesbih etmelerini istemektedir.⁸⁸

⁸⁸ Kâsımî, Muhammed Cemalettin, *Tefsîr-ül-Kasımî*, Şam, trs., V, 3933.

1- **Delâlet Yoluyla Tesbih:** Bütün eşya Allah'ın varlığını, O'nun eksikliklerden münezzehe olduğunu ve yücelik sıfatlarıyla mevsuf olduğunu göstermektedir.

2- **Görev İcrası Yoluyla Tesbih:** Bütün eşya görevini bilmekte ve onu kusursuz bir şekilde yerine getirmektedir.

3- **Lafzen Tesbih:** Her şey Allah'ı kendi lisanıyla sözlü olarak tesbih etmektedir. Fakat biz onların dilini anlayamıyoruz.⁸⁹

Birinci ve ikinci görüş akla ve bizim algılamamıza daha uygundur. Çünkü bütün eşyanın sözlü bir dili yoktur. Allah, konuşma yeteneğini ancak insana vermiştir. Ona beyanı öğretmiştir.⁹⁰

Üçüncü görüşe kail olanlar ise görüşlerini şu delillerle desteklemeye çalışmışlardır.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre kapının gıcirtısı, tavanın çıkardığı sesle biz onların Allah'ı tesbih ettiklerini işitirdik.

İsrâ Suresi'ndeki 44. ayetteki, "Siz onların tesbihlerini anlayamazsınız." ibaresini delil göstererek "Eşyanın da dili vardır fakat biz onu anlayamayız. Ancak ruhunu arındırmış hassas kişiler anlayabilirler." şeklinde bir açıklamada bulunmuşlardır.

Dağların ve kuşların Davud (a.s.)'la birlikte tesbih ettiklerini bildiren şu ayetleri delil göstermişlerdir.⁹¹

" وَ سَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَ الطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ... " "Tesbih eden dağları ve kuşları Davud'a boyun eğdirdik. Bunları biz yaparız."⁹²

" وَ لَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا، يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَ الطَّيْرَ، وَ آتَيْنَاهُ الْحَدِيدَ " "Andolsun ki Davud'a tarafımızdan bir üstünlük verdik. Ey dağlar ve kuşlar beraber tesbih edin, dedik. Ona demiri de yumuşattık."⁹³

⁸⁹ İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail, **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, (çev. B. Karlığa, B. Çetiner), Çağrı Yay., İstanbul, 1996, XI, 5937; Âlûsî, Şihabuddin Seyid Mahmud, **Ruhu'l-Meâni Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesâni**, Beyrut trs., XV., 83.

⁹⁰ Rahman, 55/4.

⁹¹ İbn Manzûr, age., II, 144.

⁹² Enbiya, 21/79.

⁹³ Sebe, 34/10.

“ إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَنِيِّ وَالْإِنشِرَاقِ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً..... ” “Doğrusu akşam sabah onunla beraber tesbih eden dağları, toplu halde kuşları onun emrine vermiştik...”⁹⁴

Dağların Davud’la beraber tesbih etmesi, onların birtakım kelimelerle ona katılmaları mı yoksa Davud’a boyun eğip onun mesleğini icra etmesine yardımcı olmalarını mı ifade eder. Nitekim Sebe Suresi’ndeki ayetin sonunda demirin Davud için yumuşatıldığından bahsedilmiştir. Davud (a.s.)’un mesleği demirciliktir. Demir de genellikle dağlardan çıkarılır. Bir de Davud’la beraber tesbih eden kuşlar vardır. Bunlar tesbihlerini nasıl yapmaktadırlar. Bu hususta Celal Yıldırım, şunları söylemektedir:

“Peygamberlerin ruhî yapıları kutsî âlemden devamlı güç ve illham aldıkları, sık sık ilâhî vahye mazhar oldukları için diğer insanlara göre çok daha duyarlı ilahi sırları daha fazla farkedecek düzeydedir. Ancak herbirinin ruhunun kendine has özel bir belirginliği söz konusudur. Davud peygamberin de dağların ve kuşların tesbihini anlaması onun özelliklerinden biri ve en belirgin olanıdır.

Yoksa bazı klasik müfessirlerin anladığı ve anlattığı gibi dağlar ve kuşların insanlara has şekilde tesbihte bulunup insanların anlayabileceği şekilde sözler çıkardıkları söz konusu değildir. Gerçi böyle bir olayın meydana gelmesi bir mucize sayılabilir ve bir peygamber için de mümkündür. Ama devam etmesi ve insanların da buna şahit olması sünnetullahaya uymamaktadır. Zira o takdirde aklın ve iradenin değeri kalmaz.

Sesi çok güzel olan Davud Peygamber, kendine has name ile Zebur’u okurken dağların yankı yapmasının, kuşların o sırada toplanıp ötmesinin mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Bu bir ilâhî teshirdir. Ayetteki “teshir”den maksat dağların ve kuşların bağlı buldukları yaratılış kanununa şaşmadan uymaları ve Davud Peygamber’in onlara has bu kanunu anlaması ve dağların yankısından, kuşların ötmesinden birtakım tesbih anlamında neticeler çıkarmasıdır.”⁹⁵

Müfessirlerin çoğunluğu canlı cansız her şeyin yaradanını ya görev icrası yoluyla

⁹⁴ Sad, 38/19.

⁹⁵ Yıldırım, age., VIII, 3938.

veya yaratıcısının yüce varlığına delil teşkil ederek tesbih ettikleri kanaatindedir⁹⁶ ki bizce doğru olan görüş budur. Peki cansız maddeler, bizim görmediğimiz cisimler Allah'ı nasıl tesbih ediyor denilebilir. Bu hususta Tantavî şunları söylemektedir:

“Cansız sayılan eşyada kısıtlı duyularımızla algılayamadığımız bir hareket vardır. Hareket canlılık belirtisidir. Atomun çekirdeği etrafındaki elektronlar, akla durgunluk verecek bir hızla döner. Meselâ hidrojen atomunun elektronu, çekirdeği etrafında saniyede 2000 km hızla dönmektedir. Hayvanlar hareket sebebiyle çeşitli çeşitli davranışlara sahip iseler cansız eşya atomlarında canlılarınkinden milyonlarca fazla hareket vardır. İşte buna dayanarak bazı bilginler her varlığın canlı olduğunu söylemişlerdir.”⁹⁷

O halde her şey yaratıcısının varlığını, yüceliğini ve güzelliğini kendi görevini mükemmel bir şekilde yerine getirerek göstermektedir. Bizim cansız gördüğümüz eşya da bile bir hareket vardır. Canlı cansız ayırımı ise onlardaki bu hareketin gözle görülmemesidir. Adına ister canlı diyelim ister cansız hepsinin de yerine getirdikleri bir görevi vardır ve bunu aksatmadan yerine getirmektedir.

“ وَ لَكِنْ لَا تَقْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ” “Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız.” ibaresine gelince eğer biz onların tesbihini anlayamazsak onların yaratıcılarının yüceliğine delil olmalarının hiçbir anlamı kalmaz. Zira Allah Teala insanlara eşsizliğini, mükemmelliğini anlatırken eşyanın tesbihini örnek göstermekte ve insanlara da iradeleriyle yaratıcılarını tesbih etmelerini emretmektedir. Ayeti konteksi içinde düşünersek görürüz ki, Allah Teala 42. ve 43. ayette kendisine eş koşan müşriklere rasülünün cevap vermesini söylemekte bu cevabı da kainattaki bozulmayan düzeni delil getirerek vermektedir. “De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah ile birlikte başka ilahlar da bulunsaydı, o takdirde bu ilahlar arşın sahibi olan Allah'a ulaşmak için çareler arayacaklardı. Allah onların söyledikleri şeylerden münezzehtir. Son derece yüce ve uludur. Yedi gök, dünya ve bunlarda bulunan herkes Allah'ı tesbih eder. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız.”

Demek ki Allah'a ulaşamayıp, O'nun koyduğu düzeni direkt olarak bozmadığına

⁹⁶ Cevzî, Cemalüddin Abdurrahman, İbn Ali İbn Muhammed, *Zâdü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Beyrut, 1963, V, 39; Kurtubî Muhammed b. Ahmed, *Câmiü'l-Ahkâmi'l-Kur'an*, Kahire, 1967, X, 266, Semerkandî, age., II, 443; Âlûsî, age., XV, 83; Yazır, age., XI, 387; Esed, age., s. 568.

⁹⁷ Atçş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neş., trs., V, 219-220.

göre bir tek ilah O'dur. Biz bunu Kur'an'dan bu şekilde öğrenmekteyiz. Ama ince düşünen herkes, bu yargıya, tabiatı inceleyerek de ulaşır. Allah Teâlâ İsrâ sûresi 44. ayette “göklerde ve yerdeki herkes” ifadesini kullanmıştır ki, bu mana lafzen daha uygun görünmektedir. O zaman onların da tesbihini anlamamak mümkündür. Ancak düşünülürse anlaşılabilir.

Öyleyse birçok müfessirin de ifade ettiği görüşe göre “Siz onların tesbihini anlayamazsınız” ibaresindeki muhataplar kafirlerdir. Çünkü ayetin öncesi bu anlamda cevap teşkil etmektedir.⁹⁸ Seyit Kutup ise bu hususta şunları söylemektedir:

“Her varlık coşkun bir ruh halinde Allah'ı tesbih ederek O'na devamlı yükselmeye çalışmaktadır. Bu tesbihi ancak kalpleri katılaştıranlar anlamazlar. Fakat safiyete ulaşan ruhlar, rikkatli kalpler bütün eşyanın tesbihini hissedebilir.”⁹⁹

a) Gök Gürlemesi ve Kuşların Allah'ı Tesbihi

Allah Teala, diğer mahlukat içinde gök gürlemesi ve kuşların tesbihine ayrı bir atıfta bulunur. Bunların tesbih etmelerini müstakil ayetlerde zikreder.

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ الْبَرْقَ خَوْقًا وَطَمَعًا يُنشِئُ السَّحَابَ الثَّقَالَ، وَيَسْبِغُ الرِّعْدَ يَحْمَدُهُ وَالْمَلَائِكَةُ خَوْقَهُ وَ يُرْسِلُ
الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَ هُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ

“Hem korkuyu hem umudu tatmanız için size şimşegi gösterip yağmur yüklü bulutları meydana getiren O'dur. Gök gürlemesi O'nun sınırsız yüceliğini övgüyle anmakta melekler de korku ve saygıyla bu işi yapmaktadır. Ve o yıldırımları gönderip onlarla dilediğini çarpmaktadır. Onlar yine de Allah hakkında tartışıp duruyorlar. Hem de onun kavranamaz ince ve derin planını gerçekleştirmek için sınırsız bir kudrete sahip olduğu ortadayken.”¹⁰⁰

Allah Teala, bunca mahlukat içinde özellikle gök gürlemesinin tesbihini zikretmiştir. Bunun sebab-i hikmeti ne olabilir?

Ayetin metnine baktığımızda, “Ve O yıldırımları gönderip onunla dilediğini

⁹⁸ Cevzi, age., V, 39; Kurtubî, age., X- 226; İbn Manzur, age., II, 144.

⁹⁹ Kutup, Seyyid, Fî Zilâli'l-Kur'an, (çev. E. Saraç, İ.H. Şengül, B. Karlığa), Araştırma Yay., İstanbul, trs., IX, 328, 329.

¹⁰⁰ Ra'd, 13/12, 13.

çarpmaktadır. Onlar yine de Allah hakkında tartışıyorlar.” ifadesi ayetin nüzûlünün özel bir olay üzerine gerçekleştiğini çağrıştırmaktadır. Bu ayet hakkında esbab-u nüzûl kitapları da bir olay zikretmişlerdir. Enes b. Malik’ten nakledilen habere göre olay şu şekildedir:

Hz. Peygamber, Arapların yoldan çıkmış azgınlıklarından birini Allah’a ve Rasûlüne inanmaya davet etmeleri için Ashâb’dan bir heyet gönderir. Heyet gidip onu Allah’a ve Rasûlüne davet eder. O, onlara:

-Bana Rabbinizi anlatın. O nasıl bir şeydir? Neydendir? Altından mı, gümüşten mi, bakırdan mı yoksa demirden midir? der. Onun bu sözleri karşısında, Ashabın canları sıkılır ve geri dönerler ve Hz. Peygambere adamın söylediklerini anlatırlar ve:

-Ey Allah’ın Rasûlü! Allah’a yemin ederiz ki, bu adam kadar kalbi küfür ile dolu, onun kadar Allah’a karşı küstahlıkta bulunan birini görmedik, derler. Hz. Peygamber, onları ikinci ve üçüncü kez gönderir. Üçüncü kez bu azgın adamla tartışıp onu İslama davet ettikleri bir sırada, ansızın bir bulut yükselip başları üzerine geliverir. Gök gürleri, şimşek çakar. Onlar oturmuş bir vaziyette iken, bir yıldırım düşüp kafiri yakıp kül ediverir. Bunun üzerine heyettekiler derhal geriye dönerler. Onları, Ashabdan bazıları karşılayarak onlara:

-Adamınıza ne oldu, yandı mı? derler. Onlar:

-Siz nereden biliyorsunuz? diye sorarlar. Onlar:

-Allah durumu şu ayette “...O yıldırımları gönderip...”ayetini rasûlüne vahyetti, derler.¹⁰¹

Allah, gök gürlemesinin tesbihini özellikle bu olaya binaen zikredebileceği gibi, gök gürlemesi insanlar üzerinde bıraktığı tesirden dolayı da zikredilebilir. Bu hususta Celal Yıldırım şunları söylemektedir:

“Buluttan buluta veya buluttan yere geçen elektrik akımına yıldırım denir. Yıldırım, şimşek veya gök gürlemesiyle belirir. Şimşek yıldırım akımı sırasında çok parlak ışık çakmasıdır. Yani yıldırım elektrik akımından ibaret olup yüksek derecede enerji yüklüdür. Bu bakımdan bir yıldırım meydana getiren elektriği toplama mümkün olsa bir milyon

¹⁰¹ Kâdi, Abdülfettah, age., s. 228.

ampül yakılabilir.

Şüphesiz ki bu kadar yüksek voltajda elektrik yüklü yıldırımın meydana getirdiği gürültü ve çok parlak ışık, yağmur bekleyenlere ümit; meyveleri dallarda ürünleri harmanda olanlara korku verir. Aynı zamanda düşen yıldırımın nereye kime isabet edeceği söz konusudur.”¹⁰²

Şimşek, gök gürlemesi ve yağmur yüklü bulutların konu edilmesi elbette ki boşuna değildir. Ortada sürüp gelen birtakım fiziksel kanunlar, cari bir sünnet, kusursuz işleyen programlar mevcuttur. Allah Teala bu fiziksel hadiseleri belli sebeplere ve şaşırmayan kanunlara bağlamış, sebepleri de kendi kudret elinde tutmuştur. Dünya yaratıldığından bu yana bu ve benzeri olayların sürüp gelmesi ve bir devr-i daim halinde insanlara nimetler indirilmesi hiçbir zaman tesadüfe bağlanamaz. Çünkü şuarsuz ve plansız tesadüflerin bu kadar ince hesaplarla fiziksel kanunları birer dizi halinde düzenli oluşturup periyodik olarak ortaya koyması mümkün değildir.

Bu ayette de gök gürlemesi Allah’ın planına göre işleyerek, insanların içine ümit ve korku salarak Allah’ı hatırlatmakta ve bu yolla yaratıcısını tesbih etmektedir. Gök gürlemesi esnasında kendi iç dünyamızı dinlediğimizde de bir yaratıcı, sığınılacak varlığı daha yakından hissederiz. Rasûlullah da gök gürlemesinden etkilenmiş olacak ki gök gürlemesi esnasında her şeyden önce Allah’ın sonsuz kudretini hatırlayarak onun doğuracağı zararlardan Rabbine sığınır, hayırlara, rahmete vesile olmasını dilerdi. Gök gürültüsünü işitince “senin tesbih ettiğini tesbih ederim” dermiş.¹⁰³

Kur’an’da kuşların da Allah’ı tesbih etmesine ayrıyeten yer verilmiştir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ صَافَاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ، وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ

*“Göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kanat çırpıp uçan kuşların Allah’ı tesbih ettiklerini görmez misin? Her biri kendi tesbihini ve duasını öğrenmiş bilmiştir. Allah onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilir.”*¹⁰⁴

¹⁰² Yıldırım, age., IV, 3046-3048.

¹⁰³ İbn Kesir, age., VIII, 4223.

¹⁰⁴ Nur, 24/41.

Saf saf uçan kuşlara tüm varlık içinde böyle özel bir vurgunun yapılması şu sebeple olabilir. Allah Teala yer ve göklerdekilere kendisini tesbih ettiğini zikredince yer ve arasında ağırlığı olan bir cisim olarak kanat çırpıp uçan, hiçbir şeye tutunmadan boşlukta duran kuşların uçuşu, onlara bu gücü, yeteneği veren yaratıcı kudretin yüceliğine en büyük delil oluşturur.¹⁰⁵ Bütün her şeyin kendi duasını ve tesbihini bilmesi ise her canlının ne istediğini ve ne yapacağını bilmesidir. Etobur hayvanlar et peşinde, ot obur hayvanlar ot peşinde koşar. Bunun gibi canlı cansız her şey kendi tabiatına uygun olandan başkasını istemez. Bu da onların Allah'ı tesbih etmeleridir.

b) Meleklerin Allah'ı Tesbih Etmesi

Melekler, diğer yaratıklardan farklı mahiyetlerini bilemediğimiz fakat Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin bildirdiği bazı özelliklerini bilebildiğimiz manevî/nuranî yaratıklardır. Ve Allah Teala'yı durmadan tesbih etmektedirler. Meleklerin tesbihi ile ilgili ayetleri topluca görelim.

فَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً، قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ
وَنُقَدِّسُ لَكَ...”

“Hani Rabbin meleklerle, ‘Muhakkak ben yeryüzünde bir halife var edeceğim’ demişti. Onlar da ‘Biz seni hamd ile yüceltip ve takdis edip dururken orada fesat çıkaracak ve orada kanlar akıtacak birinin mi var edeceksin’ dediler.”¹⁰⁶

Meleklerin “biz seni övgünle yücelterek takdis edip dururken” ifadesinden, onların yaratılmışlığın gayesini Allah'ı tesbih etmek olarak anladıkları anlaşılıyor. Oysa insanın görevi daha geniş kapsamlı ve çeşitlidir. Allah, insan eliyle kainat kanunlarını yürütmek, böylece hayatı çeşitlendirip geliştirmek istiyordu. Allah'ı tesbih etmek ise insanın çok çeşitli görevlerinden sadece bir tanesidir ve belki de en yücesidir.¹⁰⁷ Zümer Suresi'nin 75. ayeti hususunda Razi'nin yaptığı yorum da bunu desteklemektedir.

¹⁰⁵ İbn Kesir, age., XI, 5938.

¹⁰⁶ Bakara, 2/30.

¹⁰⁷ Kutup, age., I, 115.

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا، حَتَّى إِذَا جَاءُواهَا وَقَتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَانْخَلُوا هَا خَالِدِينَ، وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَّبِعُوهُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ وَثَرَّ الْمَلَائِكَةُ حَاقِقِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَأَقْبَدِي بَيْنَهُمْ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Rabblarına karşı gelmekten sakınanlar ise bölük bölük cennete sevk edilir. Oraya varıp da kapıları açıldığında bekçileri onlara “selam size, tertemiz geldiniz. Artık ebedi kalmak üzere girin buraya” derler. Onlar “bize verdiği sözde sadık olan ve bizi dilediğimiz yerde oturacağımız bu cennet yurduna vâris kalan Allah’a hamd olsun. İyi amelde bulunanların mükafatı ne güzelmiş” derler. Melekleri görürsün ki, Rabblarına hamd ile tesbih ederek Arş’in etrafını kuşatmışlardır. Artık aralarında adaletle hükümlenmiş ve “Alemlerin Rabbi olan Allah’a hamd olsun” denilmiştir.”¹⁰⁸

Ayetlerde bir cennet sahnesi gözler önüne serilerek mü’minlerin mükafatı cennetten diledikleri yeri seçmeleri olarak belirlenmiştir. Meleklerin mükafatı ise en yüce makam olan Arş’in etrafında Rabblarını hamd ile tesbih ediyor olmalarıdır. Bu durumda mükafat ehlinin elde edebileceği derecelerin en büyüğü kalplerin tenzih derecelerine ve takdis makamlarına gark olmasında yatmaktadır.¹⁰⁹

Şu ayet de bize Arş’i taşıyan meleklerin Rabblarını övgüyle, daima tesbih ettiklerini göstermektedir.

“الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا وَعِلْمًا فَاعْتَفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَكَفِّرْ عَنْهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ

“Arş’i taşıyanlar ve onun çevresindekiler Rabblarını hamd ile tesbih ederler. O’na iman ederler ve iman etmiş olanlar için şöyle bağışlanma dilerler: ‘Ey Rabbimiz, sen rahmet ve ilim bakımından her şeyi kuşatmışsın. Hemen tevbe edip yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azabından koru.’”¹¹⁰

Şu ayetlerde de meleklerin hiç kibirlenmeden, bıkmadan sürekli Rabblarını tesbih

¹⁰⁸ Zümer, 39/73, 74, 75.

¹⁰⁹ Râzi, age., XX, 234.

¹¹⁰ Mû’min, 40/7.

ettiklerini haber vermektedir.

“وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ، لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ،
”فَإِن اسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْتَمُونَ

“Gece ile gündüz ve güneş ile ay, O’nun kudretinin delillerindedir. Güneşe ve aya secde etmeyin de onları yaratana secde edin sadece O’na ibadet edeceksiniz. Buna karşı kibirlenmek isterlerse, Rabbinin huzurundakiler gece-gündüz O’nu tesbih ederler hem onlar usanmazlar.”¹¹¹

“تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَنْقَطِرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ ، أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ
الرَّحِيمُ”

“Neredeyse gökler üstlerinden çatlayacak gibi titreşiyorlar. Melekler de Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yeryüzündeki kimseler için bağışlanma diliyorlar. Bakın Allah, O, Gafurdur, Rahimdir.”¹¹²

“Rabbinin yanında olanlar “İNَ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ” O’na ibadet etmekten asla kibirlenmezler. Hep O’na tesbih ederler ve yalnız O’na secde ederler.”¹¹³

“وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ

“Göklerde ve yerde kim varsa O’nundur. O’nun huzurundakiler O’na ibadet etmekten ne çekinirler ne de yorgunluk duyarlar. Gece gündüz O’na tesbih ederler, usanmazlar.”¹¹⁴

Görüldüğü gibi melekler, yaratılışın gayesini tesbih etmek olarak algılamakta, Rablerini gördüklerinden, O’nun Arş’ını taşıdıklarından ve ontolojik yapıları gereği bir an Allah’ı anmaktan gafil olmadıkları için O’nu övgüyle, hayranlıkla, derinden bir boyun eğişle tesbih etmektedirler.

Mü’min Suresi 7. ayette melekler, Allah Teala’yı üç tane sıfatla tavsif ederek

¹¹¹ Fussilet, 41/38.

¹¹² Şûrâ, 42/5.

¹¹³ A’raf, 7/206.

¹¹⁴ Enbiya, 21/19, 20.

mü'minler için bağışlanma dilemeleri dikkat çekicidir. Bu sıfatlar, Rubûbiyet, rahmet ve ilimdir. Rubûbiyet ibda ve icad gücüne işarettir. Ayrıca melekler, 'Rabbimiz' diyerek terbiye ve eğitime işaret etmişlerdir. Rahmet ise hayır ve ihsan tarafına işarettir. Allah mahlukatı hayır ve rahmet için yaratmıştır. Yoksa sıkıntıya sokmak ve kötülük için değil.¹¹⁵ İlim ise her şeyi yaratmasının bir hikmete binaen olduğunu gösterir. Öyleyse özellikle bu sıfatlar Allah'ın tesbih edilmesi için bir sebeptir. Nitekim tesbih etme emrinin geçtiği her yerde de Allah'ın Rablığı vurgulanmıştır.

B) AKILLI, MÜKELLEF VARLIK (İNSAN)LARIN TESBİHİ

Mükellef olmak akıllı ve hür olmanın bir sonucudur. Burada hür olmaktan kastettiğimiz seçme ve tercih etme özgürlüğü ve yetisine sahip olmaktır. Meleklerin ve diğer varlıkların böyle bir özelliği olmadığı için ontolojik olarak Allah'ı tesbih etmektedirler. İnsanların Allah'ı tesbih etmelerine gelince yaratılış özelliklerine uygun olarak bütün insanlar üniter yapıyı oluşturan diğer varlıklar gibi ontolojik tesbihlerini yapmaktadırlar. Ancak insana verilen sınırlı hürriyetin bir sonucu olarak Allah'ı tesbih etmeleri hususunda her fert ayrıyeten kendi özelliklerine¹¹⁶ göre emre muhatap olmaktadır. O halde insanın tesbihini ontolojik/fitrî ve iradî olarak iki başlık altında inceleyebiliriz.

a) **Ontolojik/Fitrî Tesbih:** İnsanların maddî yapıları, diğer varlıklar gibi, Allah'ın koyduğu programın dışına çıkmadan kendilerine düşen görevi organize bir şekilde, eksiksiz yerine getirmektedirler. Meselâ, kalb vücuda kanı pompalamakta, akciğerler solunumu gerçekleştirmekte, mide sindirimi yapmakta vs. hiçbiri kendi görevine itiraz etmeden uymakta ve hepsi de görev icrası ve yaratıcılarına delalet yoluyla tesbihlerini yapmaktadırlar.

b) **İradî Tesbih:** Bu kısımdaki tesbih için insan diğer ibadetler ve muamelatta olduğu gibi teklife muhatap olmuştur. Kur'an'da tesbih kavramı şüursuz ve mecburî bir yapı değildir. Çünkü akıllılık anlamayı, anlamak da icra etmeyi gerektirir. Tesbihat için anlamak, anlamak için de aklı doğru kullanmak, aklı doğru kullanmak için de doğru okumak gerekir. Okunacak materyaller, kitaplar (önce Kur'an) ve tabiattır. Allah Teâlâ,

¹¹⁵ İbn Kesir, age., XIII, 6977.

¹¹⁶ Kendi özelliklerinden kastedilen kişisel farklılıklar ve imkanlardır.

Kur'an'da tesbih kavramını kullandığı hemen her yerde tabiattan örnekler vermiştir. O halde tesbih etmenin ne demek olduğunu doğru anlamak için ilk materyalimiz tabiat ve Kur'an olacaktır. Tabiatı gözlem yoluyla, yüzeysel bir şekilde incelemekle de insan, kendini Allah'ı tesbih etmeye götüren birtakım kişisel kanaatlere ulaşabilir. Çünkü tabiattaki sanat ilk etapta insanı duygusal açıdan sarar. Ancak asıl olan tabiatı çeşitli ilmi disiplinler içinde inceleyerek Allah'ın ondaki ince hesaplarını görerek O'nun gerçekten tesbih edilmeye layık olduğu yargısını ulaştırmaktadır ki bu bizim çalışmamızın sınırlarını ve imkanlarımızı aşmaktadır.

Kur'an'da tesbih kavramını incelediğimize göre şu soruların cevabını yine Kur'an'da aramamız gerekmektedir.

İnsan için tesbih etmek ne demektir? Tesbih etmenin belli bir formu var mıdır? Tesbih etmenin amacı, faydası nedir? Tesbih etmenin bir zamanı var mıdır? Tesbih etmek bir süreç midir yoksa sonuç mu? Ne gibi durumlarda Allah tesbih edilmelidir?

Bu ve benzeri soruları cevaplarken tesbihi dört başlık altında inceleyebiliriz:

1. Yapısal Açıdan Tesbih
2. Konjöktürel Açıdan Tesbih
3. Zamansal Açıdan Tesbih
4. Fonsiyonel Açıdan Tesbih

ba) Yapısal Açıdan Tesbih

Yapısal açıdan tesbihi incelerken tesbih etmek ne demektir? Tesbih etmenin belli bir formu var mıdır? sorularına cevap arayacağız. Bunu öncelikle Kur'an'da arayıp bulamazsak Hz. Peygamberin uygulamalarına bakacağız. Şimdi Kur'an'da tesbih etmeyi emreden ayetleri görelim.

“وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَىٰ بِتُوبِهِ عَذَابًا خَيْرًا” *“Sen ölümsüz ve daima diri olan Allah'a güvenip dayan. O'nu hamd ile tesbih et. Kullarının günahlarından haberdar olarak O yeter.”*¹¹⁷

“وَأَصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَسْتَعِزُّ بِذَنبِكَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ.” *Şimdi sen sabret. Çünkü Allah'ın va'di gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Akşam sabah Rabbini hamd ile tesbih et.*¹¹⁸

“وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَأْتِيكَ مِنْ سَبْحٍ وَ مَسَاءٍ وَأَسْبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ، وَمِنَ اللَّيْلِ وَسَبِّحْهُ وَ أَنْتَارَ السُّجُودِ” *Onların dediklerine sabret. Güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tesbih et.*¹¹⁹

“وَأَصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِنْبَارَ الْلُجُومِ” *Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin. Kalkacağı zaman da Rabbini hamd ile tesbih et. Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışından sonra da O'nu tesbih et.*¹²⁰

“تَسْبِيحُ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ” *Öyleyse büyük Rabbinin adını tesbih et.*¹²¹

“وَاكْرَمِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَآيِلًا طَوِيلًا” *Sabah akşam Rabbinin ismini an. Gecenin bir kısmında O'na secde et, uzun bölümünde ise O'nu tesbih et.*¹²²

“سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى” *Rabbinin yüce adını tesbih et.*¹²³

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّكِرُوا اللَّهَ نِكْرًا كَثِيرًا، وَسَبِّحُوا بُكْرَةً وَأَصِيلًا” *Ey iman edenler! Allah'ı çok zikredin ve O'nu sabah akşam tesbih edin.*¹²⁴

“هَيِّدْ سَبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَ حِينَ تُصْبِحُونَ، وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عَشِيًّا وَ حِينَ تُظْهِرُونَ” *Haydi siz akşama ulaştığınızda sabaha kavuştuğunuzda, gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinde Allah'ı ki göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur, tesbih edin.*¹²⁵

Görüldüğü gibi Hz. Peygambere ve mü'minlere tesbih etmelerini emreden ayetlerde emir sigasıyla sadece “tesbih et/edin” denilir. Nasıl tesbih edileceğine dair bir açıklamada

¹¹⁷ Furkan, 25/58.

¹¹⁸ Mü'min, 40/55.

¹¹⁹ Kaf, 50/39, 40.

¹²⁰ Tûr, 52/48, 49.

¹²¹ Vakıa, 56/74, 96; Hakka, 69/52.

¹²² İnsan, 77/24, 25.

¹²³ A'la, 87/1.

¹²⁴ Ahzab, 33/41, 42.

¹²⁵ Rum, 30/17, 18.

bulunulmaz. Bu da bize göstermektedir ki Kur'an'ın ilk muhatapları ya "tesbih edin" emrini izaha gerek duymadan anlıyorlar veya bu ifadenin açıklaması Hz. Peygambere bırakılmış ya da Kur'an'da çeşitli pasajlarda nasıl tesbih edileceğine dair işaretler verilmiş veya hayat tabloları sunulmuştur.

Klasik tefsirlerde tesbih kelimesi genellikle namaz olarak yorumlanmıştır. Taberî, Bakara Suresi'ndeki meleklerin "*biz seni tesbih ve takdis edip dururken*" sözünü yorumlarken Allah'ı zikir babından her şeyin tesbih olduğunu, aynı zamanda Arapların nazarında tesbihin zikir ve namaz olduğunu belirtir. Ve bu bağlamda Arapların şu cümleyi kullandığını kaydeder: Bir Arap namaz kıldığı zaman "kadaytü sübhatî/namazımı kıldım" der. Saffat Suresi'ndeki Yunus (a.s.) hakkındaki " *لَقَوْلِهِمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ* Eger Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı..." ayetindeki "müsebbihîn" ifadesini de namaz kılanlar olarak yorumlamıştır.¹²⁶ İbn Kesir ; İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Dahhak, Ata b. Said, Süddî, Katade ve Hasan Basrî aynı ifadeyi namaz kılanlar olarak tefsir ettiklerini aktarmıştır.¹²⁷

Kurtubî ise İbn Abbas'ın Kur'an'da geçen bütün tesbih ibarelerini namaz olarak tefsir ettiğini kaydeder.¹²⁸

Sebeha fiilinin türevleri arasındaki "sübha" şeklinin nafile namaz olarak kullanıldığını daha önce kaydetmiştik. Ayrıca şu hadislerde de bu kökün başka bir türevi nafile olarak kullanılmıştır.

Abdullah İbn Ömer (r.a.) şöyle söylemiştir:

"Gördüm ki Nebiyy-i Ekrem (sav) sefer esnasında acele sürüp gittiğinde akşama namazını te'hir ederdi. Konaklayınca üç rekat kıldırıp selam verirdi. Ondan sonra yatsıyı ikame edinceye kadar pek az bekleyip onu da iki rekat kıldırır, selam verirdi. Yatsıdan sonra gece ortasında kalkıncaya kadar hiçbir nafile namaz kıldırılmazdı.

¹²⁹ "وَلَا يُسَبِّحُ بِعَدِّ الْجِنِّاءِ حَتَّى يَتَوَمَّ مِنْ خَوْفِ اللَّيْلِ"

¹²⁶ Taberî, age., I, 166, XV, 2.

¹²⁷ İbn Kesir, age., XII, 6828.

¹²⁸ Kurtubî, age., XII, 276.

¹²⁹ Zeynüddin b. Ahmet, Sahih-i Buharî Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, çev.(Ahmet Naim, Ankara), 1980, III, 382.

Bu hadiste nafilâ namaz için “yüsebbihu” fiili kullanılmıştır.

Yine Abdullah b. Ömer’den gelen başka bir hadiste de “yüsebbihu” fiili nafilâ namaz olarak kullanılmıştır. Hadis şöyledir:

“Nebiyî-i Ekrem (sav) ile yolculuk ettim de seferde nafilâ namaz kıldığını görmedim.” (قَلِمَ أَرَاهُ يُسَبِّحُ فِي السَّفَرِ)¹³⁰

“Rasûlullah, Müzdelife’de akşam ve yatsıyı cem etti. Sonra da ne ikisi arasında ne de sonrasında nafilâ namaz kılmadan hemen bitirdi.” (وَلَمْ يُسَبِّحْ بَيْنَهُمَا وَلَا عَلَى لَيْلٍ)¹³¹

Sebbeha fiili bu hadislerde nafilâ namaz olarak kullanılmıştır. Bunların dışındaki diğer hadislerde ise genellikle “sübhanallah” demek anlamında kullanılmıştır.¹³²

Rum Suresi 17-18. ayetlerde tesbihin vakitlere bağlanması delil getirilerek burada tesbihten kastedilen, “sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları” olduğu söylenmiştir.¹³³

Araplar nazarında tesbihin diğer bir anlamı da Allah’ı O’na yakışmayan niteliklerden uzak tutmaktır.¹³⁴

Görüldüğü gibi bize aktarılan veya bizim ulaşabildiğimiz haberlere göre, Arap nazarında Kur’an’daki tesbih ifadelerinin iki anlamı var: Namaz kılmak ve tenzih etmek.

Kur’an’daki tesbih ibarelerinin hepsini Allah’ı tenzih etmek anlamında değerlendirmek o ibarelerle hiçbir tezat teşkil etmez. Ancak Kur’an’daki tesbih ibarelerini sadece namaza indirgemek doğru olmaz. Kur’an’da namaz kılmak işi “salât” ve türevleri olan kelimelerle ifade edilmiştir. Ama tesbih etmenin içine namaz kılmak da dahildir diyebiliriz. Çünkü namaz Allah’a boyun eğiş ve teslimiyetin, nefse ve şeytana ise bir başkaldırının ifadesi olması hasebiyle Allah’ı tenzih etmektir. Bu sebeple olsa gerek sahabe nafilâ namaz için sebbeha fiilini kullanmıştır. Tesbih etmek, başlı başına namaz olamaz.

¹³⁰ Sahih-i Buhârî, III, 388.

¹³¹ Neseî, Ahmed Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar, Sünenü’n-Neseî, (çev. A. Tekin, Ö.F. Harman, Y. Erol, A. Büyükcınar), Kalem Yay., İstanbul 1981, IV, V, 338.

¹³² Bkz., Muhammed Fuad, el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Hadisi’n-Nebevî, Medine, 1955, III, 390, 395.

¹³³ Yazır, age., VIII, 84.

¹³⁴ Taberî, age., I, 167.

Eğer olsaydı Kaf Suresi'ndeki “ *وَأَتَّبِعْهُ وَابْتِغِ السُّجُودَ* / *Secdelerin arkasından O'nu tesbih et.*”¹³⁵ ifadesi anlamsız olurdu. Çünkü secde namazın bir rüknüdür. Eğer tesbih etmek namaz kılmak olsaydı, namazın bir rüknü olan secdenin ardından tesbih emredilmezdi.¹³⁶ Secde etmek tesbih etmenin de rüknü sayılırdı. Şunu da gözden kaçırmamak gerekir ki burada emredilen tesbih, sözlü olarak yapılan tesbihtir. Oysa Kur'an'ı incelediğimizde görürüz ki, sözlü tesbih asıl tesbihin kelimelere dökülmüş tezahürüdür.

O halde Kur'an'daki tesbih ibarelerini genel olarak Allah'ı tenzih etme şeklinde anlayıp tenzih etmenin ise yapısını açıklamamız gerekmektedir.

Allah'ı tenzih etmek üç şekilde olur:

1. Kalbî/Zihni Tesbih
2. Kavli/Sözlü Tesbih
3. Fiilî Tesbih¹³⁷

Tenzih öncelikle insanın zihinsel fonksiyonlarını işletmesiyle ortaya çıkar. Zihinsel fonksiyonları işletmek ise Kur'an'ı tabiat kitabını okuyarak, düşünerek yaratıcının yüceliğini, güzelliğini, eşsizliğini vs. takdir ederek O'nun kötülükten, eksiklikten, eşten uzak olması gerektiği yargısına ulaşmak ve bunu kesin inanç haline getirmektir. Tesbihin asıl yapısını zihinsel sürecin içindeki ve sonundaki bu yargı oluşturur. İçindeki ve sonundaki ifadesini kullanıyoruz, çünkü zihinsel sürecin sonu zihinsel fonksiyonların durması veya ölümdür. İnsan bu süreçte bir noktada durmaz, daima kendisini geliştirir, yeni şeyler keşfeder. Bu keşiflerin sonunda da inancını olgunlaştırır. Bu sebeple zihinsel sürecin, kendisi ve sonunda ulaşılan yargı tesbihtir. Şu halde tesbih etme işi ilk önce kişinin kendi tabiatını ve yaratıcısını tanıma işlemidir. Zira Allah'ı tanımadan O'nu tesbih etmek de mümkün değildir.

Öyleyse Allah'ı tenzih etmek, O'nu zatıyla, sıfatlarıyla, isimleriyle, fiilleri ve hükümleriyle tenzih etmeyi içine alır.

Allah'ı zatıyla tenzih etmek, O'nun her türlü mümkün ve muhal varlıklardan ayrı ve

¹³⁵ Kaf, 50/39.

¹³⁶ Ateş, age., IX, 35.

¹³⁷ Razî, age., XVIII, 84, 85.

uzak olduğunu, zatının kavranamazlığını, bunun için insan aklının yetersizliğini kabul etmek ve O'nun varlığını sıfatlarının tecelliyatından anlamaya çalışmaktır.

Allah'ı sıfatlarıyla tenzih etmek, O'nun zafî, subutî, selbî, haberî ve fiilî sıfatlarını bilip bu sıfatlardan O'nun Ulûhiyyetine ve Rubûbiyyetine yakışmayan şeylerden O'nu tenzih etmek, O'nu muttasıf olduğu sıfatlarla bilip öylece itikad etmekle olur.¹³⁸

Allah'ı isimleriyle tenzih etmek ise, O'nun isimleri ister ism-i fail şeklinde, ister sıfat-ı müşebbehe isterse mastardan menkul olsun hepsinde vasıf anlamı gözetildiğinden sıfatları içerisinde mütalaa edilebilir.¹³⁹

Allah'ı fiilleriyle tenzih etmek, O'nun fiillerinde illet-i gaiyeyi nefyetmek olur. Yani Allah Teala'nın fiillerinin meydana gelişinde herhangi bir zaruret yoktur. Olsa olsa hikmet/hikmetler vardır.¹⁴⁰

Allah'ı hükümleriyle tenzih etmeye gelince; O'nun vazettiği hükümlerin her biri bir ihsana ve bir hayra mebnîdir. Bunların birer lütuf, iyilik, güzellik olması ise, Allah'ın üzerine vacip olan hususlar olmayıp, tam aksine ihsanının sonucu olan şeylerdir. O'nun hükmünün, teklifinin herkes için gerekli olduğunun, hiç kimsenin O'nun üzerinde bir hükmünün bulunmadığının dolayısıyla da O'na hiç kimse için asla herhangi bir şeyin vacip olmadığını bilmesi gerekir.¹⁴¹

Kavli/Sözlü tesbih, zihinde oluşan kanaatin lisan ile ifade edilmesidir. Kur'an'da tesbih etme işi "sübhanallah" lafzıyla ifade edilmiştir ve "sübhân" tesbih etmenin alemi kılınmıştır.

Allah Teala'nın selbî ve izafî sıfatlarını hiç kimse sayıp dökemez. Bir kimse bu işle uğraşsa, ömrü bu yolda bitse bile o bunun hükmünü idrak edemez. Bu sebeple bir kimse O'nun her türlü noksanlıktan münezzehe olması konusunda şuurlu olarak Allah'ı kalbinde hissederek "sübhanallah" dediğinde onun bu işi ayrıntılı bir tarzda yapmasının yerine geçer.

¹³⁸ Bûtî, Said, Ramazan, İslam Akaidi, Madve Yay., İstanbul, 1986, s. 143.

¹³⁹ Yıldırım, Suat, Kur'an'da Ulûhiyyet, Kayıhan Yay., İstanbul, 1997, s. 51.

¹⁴⁰ Bûtî, age., s. 149.

¹⁴¹ Maturidî, Ebu Mansur Muhammed, Kitâbü't-Tevhid ve Risâletü'l-Akâid, (çev. Ali Nar), İ.Y.C. Yay., İstanbul, trs., s. 20.; Bilmen; Ömer Nasuhi, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâlîlîsi ve Tefsiri, Bilmen Yay., İst., 1984, VIII, 4015-4016

Tesbih yani “sübhanallah” birçok tasavvurun, sözün ve fenomenin kısaltılmış şeklidir.

Vakıa Suresi 74. ve 96. ayetlerde “ *فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ* / *Rabbinin yüce ismini tesbih et*” ve A’lâ Suresi 1. ayetteki “ *سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى*” : 7 *Rabbinin yüce ismini tesbih et*” ifadeleri tesbihin sadece zihinsel bir işlev olmayıp Rabbin adının yüceliğinin diğer insanlara da sözlü olarak duyurulmasıdır.¹⁴²

Rabbin yüce isimle ve hamd ile tesbih edilmesi ise tesbihin sadece selbî sıfatları O’ndan uzaklaştırmak olmayıp O’nu kendisinin indirdiği güzel isimlerle anmaktır ki bunun adına takdis demiştir. Yani hamd ile tesbih, tesbih ve takdis işinin birlikte gerçekleştirilmesidir. Bu işlem şu ayette açıkça ifade edilmektedir:

“ *وَاللَّهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ قَادِعُوهُ بِهَا وَزَرُوا الَّذِينَ يَلْحَدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَيْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ* ” *“En güzel isimler Allah’ındır. O halde O’na o güzel isimlerle çağırın. O’nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasını çekeceklerdir.”*¹⁴³

Ayette, Alah’ın güzel isimlerle anılması ve O’na yakışmayan isimlerden ve bu isimleri O’na isnad edenlerden uzak durulması emrediliyor. Bu da bir tesbih ve takdis işlemidir.

Hiz. Peygamberden nakledilen haberlere baktığımızda da kavli tesbihi görmekteyiz. Daha önce söylediğimiz gibi Hiz. Peygamber tesbih kavramı hakkında açıklayıcı bir beyanda bulunmayıp sadece tesbih etmenin faziletini ve hangi sözlerle tesbih edileceğini söylemiştir. Meselâ;

Vakıa Suresi 74. ayet nazil olduğunda Rasûlullah buyurmuştur ki: “Bunu rükularınızda uygulayın. Â’lâ Suresi 1. ayet nazil olunca da bunu da secdelerinizde uygulayın” demiştir.

Hiz. Aişe demiştir ki: Rasûlullah rükusunda ve secdelerinde çoğunlukla “Sübhanallahümme ve bihamdike Allahümmağfirli” derdi.¹⁴⁴

Kâ’b b. Ucre anlatıyor: Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “Birbirini takip eden zikirler

¹⁴² Râzi, age., XVIII, 88; XX, 316; XI, 240.

¹⁴³ A’raf, 7/180.

¹⁴⁴ İbn Mâce, I, 889.

vardır. Onları yapanlar sevaplarından mahrum kalmazlar. Onlar; her namazdan sonra 33 kez “sübhanallah”, 33 kez “elhamdülilleh”, 33 kez de “Allahuekber” demektir.”¹⁴⁵

Rasûlullah, “tesbih mizanın yarısıdır.” buyurmuştur.¹⁴⁶

Ebû Hüreyre'den: “Rasûlullah “iki kelime vardır ki, onlar Rahman'a sevgili dile hafif, mizanda da ağırdır. Bu kelimeler: Sübhanallahi ve bihamdihi, Sübhanallahi'l-Azîm'dir” buyurmuştur.¹⁴⁷

Bu hadisler ve tesbihin “sübhanallah” lafzıyla kısaltılması tesbihin belli bir formu var mıdır? sorusuna da açıklık getirmektedir.

Fiilî tesbih ise Allah rızası için erkanına uygun olarak yapılan her türlü salih ameli içine alır. Çünkü tesbih, kutsamak/yüceltmek ve isteyerek çalışıp elinden geleni yapmaktır.¹⁴⁸

O halde zihinsel fonksiyonları en üst düzeyde kullanmak asıl tesbih, tesbihi dille yapmak bunun ürünü, salih amel ile yapılan tesbih de dille yapılan tesbihin ürünüdür. Çünkü insan bir şeye inandığında kalbindeki lisanına aksettirir, o lisanıyla bunun söylediğinde onun sözündeki doğruluğu, onun hal ve hareketlerinden anlaşılır. O halde lisan kalbin tercümanı ve uzuvların amelleri de lisanın burhanlarıdır.¹⁴⁹

Allah'ı tesbih etmek, Allah'ın her şeyi yapabilecek güçte olduğunun bilincinde ve inancında olup O'na hakkıyla müttaki bir kul olmayı ifade eder. Yani Allah'ın hakkını Allah'a vermek, kulun hakkını da kula vermek gerekir. Bu bilinci ve inancı lisan ile söyleyip, salih amele dökmek ise tesbihin tezahürüdür.

وَمَا قَدَرُ اللَّهِ حَقَّ قَدْرِهِ وَ الْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ، سُبْحَانَكَ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

“Onlar Allah'ı gereği ve layığı vachiyle takdir etmediler. Halbuki kayamet günü

¹⁴⁵ Neseî, Ebû Abdurrahman, Sünen-ü Neseî, (çev. A. Büyükcınar, A. Tekin, Ö.F. Harman, Y. Erol), Kalem Yay., İstanbul, 1981, III, IV, 91.

¹⁴⁶ Tirmizî, M. b. İsa, S. b. Şeddat, Sünen-i Tirmizî, (çev. O.Z.M. Mahmutoglu), Yunus Emre Yay., İstanbul, trs., V, 536.

¹⁴⁷ Sahîh-i Buhârî, XII, 429. Tesbihle ilgili hadisler hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülbaki, M.M. li elfâzi'l-Hadisî'n-Nebeviyyi, III, 390-395.

¹⁴⁸ Mevdûdî, age., I, 62.

¹⁴⁹ Râzî, age., XVIII, 84-85.

bütün yeryüzü O'nun tasarrufundadır. Gökler O'nun sağ eliyle dürülmüş olacaktır. O müşriklerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehdir.”¹⁵⁰

Bu ayette Allah'ın hakkının takdir edilmesi gerektiği apaçık anlatılmış ve Allah kendi kendini müşriklerin yaptıklarından tenzih etmiştir.

bb) Konjoktürel Açıdan Tesbih

Bu ifadeyle kastettiğimiz, Kur'an'da, Allah'ın hangi haller ve durumlarda tesbih edildiğidir. Bu bölüm yapısal açıdan tesbihi bütünleyici niteliktedir. Çünkü tesbih etmenin ne demek olduğunun örneklerle ifade edilmesidir. Verilmek istenilen herhangi bir mesajın örneklerle sunulması onun daha iyi anlaşılmasını sağlar. Kur'an da bu yöntemi sık sık kullanır.

1- Allah'a Karşı Yapılan Bir Hatadan Sonra Özür Beyan Ederken Tesbih Etmek

“Hatırla ki: Rabbin meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim’ dedi. Onlar ‘Biz seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kanlar dökecek insanı mı halife kılıyorsun?’ dediler. Allah da onlara, ‘Sizin bilmeyeceğinizi herhalde bu bilirim’ dedi. Allah, Adem’e bütün isimleri öğretti. Sonra onları önce meleklerle arzedip, ‘Eğer siz sözünüzde sadık iseniz şunların isimlerini bildirin’ dedi.”

“ قالوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْحَكِيمُ الْحَكِيمُ ” “ Melekler, ‘Ya Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz ki senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen alim ve hakimsin’ dediler.”¹⁵¹

Meleklerin ayetin sonunda, Allah'ın Alim ve Hakim sıfatlarını zikretmeleri de gösteriyor ki, onlar, bir an da olsa Allah'ın her şeyi bildiğinden ve yaptığı her şeyin hikmetli olduğundan gafil kalmışlardı. Bu hatalarını telafi için “sübhan” lafzıyla Allah'ı tenzih etmektedirler.

¹⁵⁰ Zümer, 39/67.

¹⁵¹ Bakara, 2/30, 31, 32.

“Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr-i Sinâ’ya) gelip de Rabbi onunla konuşunca, ‘Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim’ dedi. (Rabbi), ‘Sen beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak, o yerinde durabilirse sende beni göreceksın’ bu yurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti. Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: ‘Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim (قَالَ سُبْحَانَكَ) sana tevbe ettim ve ben inananların ilkiyim.”¹⁵²

Musa (a.s.), Allah’tan, dünyada olması imkansız bir şeyi isteyerek sınırını aşmıştı. Allah da onun bu isteğinin imkansız olduğunu ona gösterince Allah’ın zatının görülmeyeceğini kavrayarak Allah’ı tenzih etmiş ve O’na tevbe etmiştir.

“Zünnûn’a (Yunus) gelince, o, öfkeli bir halde geçip gitmişti. Bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihayet karanlıklar içinde “ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni tenzih ederim, gerçekten ben zalimlerden oldum ” diye niyaz etti.¹⁵³

Yunus (a.s.)’da yine gaflete düşerek Allah’ın kendisine verdiği tebliğ görevini O’ndan izinsiz bırakıp gitmiş, O’nun kendisini yalnız bırakmayacağını, yardım edeceğini, şimdi içinde bulunduğu durumun bir imtihan olduğunu unutmuştu. Bu sebeple Allah onu yakaladı ve o, balığın karnında hatasını anlayarak, Allah’ın eşsiz yüceliğini ikrar ederek tevbe etti.

2- Nimet Karşısında Şükür Etme Niteliğinde Tesbih Etmek

“Musa, ‘Rabbim! Ruhuma genişlik ver. İşimi kolaylaştır. Dilimin bağını çöz ki, sözümü anlasınlar. Bana ailemden bir de vezir ver. Kardeşim Harun’u. Onun sayesinde arkamı kuvvetlendir. Ve onu işime ortak kıl. اِنِّى نَسَبْتُكَ كَثِيْرًا Böylece seni bol bol tesbih edelim ve bol bol analım seni. Şüphesiz sen bizi görmektesin.”¹⁵⁴

Musa, bunca nimeti Allah’ı bol bol tesbih etmek ve zikretmek için istemektedir. Çünkü bu nimetler sayesinde Firavun’ın karşısında güçlü duruma gelip Allah’ın yüceliğini haykıracaktır. Bu bağlamda Nasr Suresi’nde Allah Teala Rasûlüne hitaben şöyle buyurmaktadır:

¹⁵² A’raf, 7/143.

¹⁵³ Enbiyâ, 21/87.

¹⁵⁴ Tâhâ, 20/25-35.

“Allah’ın yardımı ve zaferi gelip de insanların bölük bölük Allah’ın dinine girmekte olduğunu gördüğün vakit Rabbini hamdiyle tesbih et ve O’ndan mağfiret dile. Çünkü O tevbeleri fazlaca kabul edendir.”¹⁵⁵

Bu nimet, başarı karşısında başarıyı sadece kendi benliğine bağlamayarak asıl başarıya ulaştırın gücü anmak ve bunu sözle ifade etmek bir tesbihtir.

“Şüphesiz ki biz seni, şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik ki, (sizler, ey müslümanalar!) Allah’a ve Rasûlüne iman edesiniz, O’na destek olasınız. O’na saygı gösteresiniz ve sabah akşam O’nu tesbih edesiniz diye.”¹⁵⁶

Allah’ın üzerinde peygamber gönderip insanlara doğru yolu göstermek gibi bir zorunluluk yoktur. O, lütuf ve ihsanın gereği olarak peygamber göndermiştir. İşte mü’minlerin bu noktayı kavrayıp Allah’ı tesbih etmelerine, peygamber gönderilmesi sebep kılınmıştır.

3- İnanıcı Beyan ve Müşriklerden Ayrılışı İfade Babında Tesbih Etmek

“De ki: İşte bu benim yolumdur. Ben Allah’a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz. Allah’ı (ortaklardan) tenzih ederim. (وَ سُبْحَانَ اللَّهِ) ve ben ortak koşanlardan değilim.”¹⁵⁷

Ayetin öncesinde “Onların çoğu ancak ortak koşarak Allah’a iman ederler” ifadesi yer almaktadır. Buna karşılık Allah Rasûlüne müşriklerden ayrılışı ve onların şirkinden Allah’ı tenzih etmesini emretmektedir. Bu ayet bize, çevremizdeki Allah hakkındaki yanlış inanç ve düşüncelerden ayrılışımızın tesbih etmek olduğunu göstermektedir.

Yine Hz. İsa’nın şirke ve müşriklere karşı şu sözüyle Allah’ı tenzih ettiğini görmekteyiz.

“Allah: ‘Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, ‘Beni ve anamı Allah’tan başka iki ilah bilin’ diye sen mi dedin?’ buyurduğu zaman o şöyle dedi. ‘Haşâ! (سُبْحَانَكَ) seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim sen onu

¹⁵⁵ Nasr, 110/1, 2, 3.

¹⁵⁶ Fetih, 48/8, 9.

¹⁵⁷ Yusuf, 12/108.

şüphesiz bilirdin. Sen benim içimdekileri bilirsin. Halbuki ben senin zatında olanı bilemem. Gizlilikleri eksiksiz bilen yalnızca sensin.”¹⁵⁸

4- Bir Hakikati Kavrayınca Tesbih Etmek

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde akli selim sahipleri için ibretler vardır. Onlar, Ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar ve göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler. (şöyle dua derler) ‘Rabbimiz! Sen bunu boşa yaratmadın. Seni tenzih ederiz. (سُبْحَانَكَ) Bizi ateş azabından koru.”¹⁵⁹

Tabiat kitabını okuyan selim akıllılar, ondaki güzelliği ve organize bütünlüğü görerek, anlayamadıkları birtakım aksaklıklar yüzünden kainatın boş yere yaratıldığı zehabına kapılmayarak Allah’ı boş bir şey yapmaktan tenzih etmektedirler. Bu ayet, insanın akılsal fonksiyonlarını iyi kullanmasının ve bunu sonucunun tesbih etmek olduğunu göstermektedir.

Şu ayet ise; Allah’ın gönderdiği (vahyi) sözlü kitabı okuyup da bir hakikati keşfedenlerin nasıl tesbih ettiğini gözler önüne sermektedir.

“De ki: Siz ona ister inanın, ister inanmayın; şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur’an) okununca derhal yüz üstü secdeye kapanırlar ve derlerdi ki: (سُبْحَانَ رَبِّنَا) Rabbimizi tesbih ederiz. Rabbimizin va’di mutlaka yerine getirilir.”¹⁶⁰

5- Bilgi Dahilinde Olmayan Bir Durumla Karşılaşıldığında

“Onu duyduğunuzda bunu konuşup yaymamız bize yakışmaz. (سُبْحَانَكَ) Hâşâ! Bu çok büyük bir iftiradır, demeli değil miydiniz!”¹⁶¹

Bu ayette Hz. Aişe’ye atılan iftiradan bahsedilmektedir. Burada “sübhaneke”

¹⁵⁸ Maide, 5/116.

¹⁵⁹ Âl-i İmran, 3/190, 191.

¹⁶⁰ İsrâ, 17/107, 108.

¹⁶¹ Nur, 24/16.

ifadesinin kullanılması hem taaccüb hem de tenzih ifade etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in hanımı gibi temiz birinin zinayla suçlanması şaşırtıcı bir şeydir. Yalnız burada o değil Allah tenzih edilmektedir. Zira bizim bilmediğimiz şeyleri O bilebilir. Biz ise bilemeyiz. Öyleyse aslını bilmediğimiz bir haberle karşılaşınca Allah'ın bizim ne söyleyip, söyleyeceğimizden haberi olduğunu bir an unutabiliriz. Hatırlayınca hemen O'nu tenzih edip her şeyden haberdar olduğunun bilincine varmamız ve ona göre davranmamız bir tesbih işlemidir.

6- Nefse Zulmedici Bir Günah İşledikten Sonra Tesbih Etmek

*“Ortancaları ‘ben size demedim mi, Rabbinizi tesbih etmeniz (أَوَّلًا تُسَبِّحُونَ) gerekmez mi diye söylemedim mi?’ dedi. ‘Rabbimiz! tesbih ederiz; doğrusu biz kendi kendimize yazık etmişiz’ dediler.”*¹⁶²

Kalem Suresi'nde bahçe sahiplerinin kıssası anlatılır. Bunlar kafadar kardeşlerdir. Ancak içlerinden birisi daha vasattır. Yani azgınlıkta diğer kardeşleri gibi değildir. Peki bu kardeşler ne yapmışlardır ki onların bu fiilleri onları tesbihten uzaklaştırmıştır? Ya da soruyu şöyle sorabiliriz: Tesbih etmeleri için ne yapmaları veya yapmamaları gerekiyordu?

Bazı müfessirlere göre burada tesbihten maksat istisnadır. Yani inşallah demektir. Razî'ye göre bu isabetli bir yorumdur. Çünkü inşallah sözüyle Allah, her türlü noksanlıklardan uzak tutulmuş olur.¹⁶³

Bahçe sahipleri, sabah erkenden kalkıp ayaklarının ucuna basa basa semtin fakirlerinin haberi olmadan ürünlerini mutlaka toplayacaklarına kâni bir şekilde evden çıkmışlardı. Onlar bu düşünce ve hareketleriyle Allah'ı işin içine karıştırmamışlar, mülkün gerçek sahibini unutmuşlardı. Onların bu halleri, haksızlık, haddi aşmak ve nefse zulümdür. Bunun tam tersi bir hareket ise mülkün sahibini hatırlayarak “Allah izin verirse yarın gidip ürünümüzü toplarız sözü ve fakirlerin paylarının ayrılması olacaktır. İşte bu ikinci hareket tesbihtir. Çünkü bu hareket bir had bilme, hakkı takdir etme işidir ki bu zulmün zıddıdır. Zira insan uzayları keşfetse de yaşadığı andan bir sonraki anın ne olacağını bilememektedir. Bu ancak Allah'ın bilgisi dahilindedir. Bu sebeple Allah Teala şöyle buyurmaktadır:

¹⁶² Kalem, 68/28, 29.

¹⁶³ Razî, age., XII, 60.

*“Allah’ın dilemesine bağlamadıkça hiçbir şey için ‘bunu yarın yapacağım’ deme. Bunu unuttuğun takdirde Allah’ı an ve “umarım beni doğruyu bundan daha yakın olan bir yola iletir” de.*¹⁶⁴

7- Vird Halinde Allah’ı Tesbih Etmek

*“O evlerdeki Allah onların yüceltmesine kendi adının içlerinde anılmasına izin vermiştir. Onlarda sabah akşam O’nu tesbih ederler. Nice erler ki, ne ticaret ne de alış-veriş kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoymaz; onlar gözlerin ve kalplerin döneceği günden korkarlar.”*¹⁶⁵

Bu ayette evlerden kasdeilen Allah’ın mescidleridir.¹⁶⁶ Adamlardan da artık Allah’ı anmayı ve tesbih etmeyi kalplerinde unutmamak için dilleriyle destekleyen ve bunu alışkanlık haline getiren kişiler kastedilmiştir.

Hız. Peygamberin hadislerinde geçen tesbihi de bu bölüme dahil edebiliriz. Yani buradaki tesbih, tesbihin formal halidir.

bc) Zamansal Açıdan Tesbih

Zamansal açıdan tesbih ifadesinden, tesbihin vakitlere bağlanmasını kastediyoruz. Tesbih etmek herhangi bir vakte tahsis edilmiş midir? Bunun cevabını arayacağız.

Kur’an’da tesbih etmeyi emreden ayetlerin birçoğunda “sabah akşam, gece saatlerinde, gündüzün uçlarında, gecenin bir kısmında, yıldızların batmaya yaklaştığı sırada”¹⁶⁷ gibi zaman zarfı kullanılmıştır ve tesbihin bu vakitlerde yapılması emredilmiştir.

Rûm Suresi 17-18. ayetlerde ise sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitleri söylenerek tesbihin bu saatlerde yapılması emredilmiştir. Allah Teala’nın tesbih etme işini vakitlere bağlanması açıktır. Ancak bu vakitlerden kastedilen nedir süreklilik mi, yoksa o vakitlerde ille Allah’ın tesbih edilmesi midir? Eğer bu muayyen vakitlerde tesbih emrediliyorsa bu vakitlerin önemi nedir?

¹⁶⁴ Kehf, 18/23, 24.

¹⁶⁵ Nur, 24/36, 37.

¹⁶⁶ Yazır, age., V, 3524.

¹⁶⁷ Bkz., Taha, 20/130; Mü’min, 40/55; Kâf, 50/39-40; Tûr, 52/38-39.

Bazı müfessirler bu vakitlerin zikredilmesini tesbih etmenin devamlı olması olarak yorumlamışlardır. Bu noktada Razî şunları söyler:

“Allah Teala tesbih etme emrini bazı vakitlere bağlamıştır. Çünkü amellerin en üstünü devamlı olanıdır. İnsan yaşadığı müddetçe vakitlerini tesbihatla geçiremez. Çünkü onun yaşamak için, gerekli olan birtakım şeyleri temin etmesi için çalışması gerekir. Dolayısıyla kul Allah’ı tesbih ettiği zaman hiç ara vermemiş ve gevşeklik göstermemiş sayılacağı vakitlere işaret etmiştir.”¹⁶⁸

Razî, burada Rûm Suresi 17-18. ayetleri yorumlamış ve bu vakitlerin tesbih etmek için seçilmiş vakitler olduğunu kabul etmiştir. İbn Kesir de aynı görüştedir ve O bu vakitlerin seçilmesinin bir hikmete binaen olduğunu söyler. Ona göre bu vakitler önemli vakitlerdir.¹⁶⁹

Bu hususta Razî’nin yorumu isabetlidir. Ancak bu vakitlere tahsis edilen tesbih, Hz. Peygamberin yapılmasını emrettiği namazların ardından yapılan sözlü tesbitattır ki bunun asıl tesbihin bir tezahürü olduğunu kaydetmiştik.

“Sabah akşam” ifadesine gelince müfessirlerin çoğunluğu bu ifadeyi istimrar/devamlılık olarak yorumlamışlardır.¹⁷⁰

“Allah’ı zikrettiğimizde sizin O’nu zikretmemizin bir ta’zim ve O’nu noksanlardan tenzih etmek tarzında olması gerekir. Sabah akşam ifadesi bütün günü kapsar. Zira sözün umumî olmasını isteyen kişi iki uçtan bahseder. Sabah ve akşam vakitleri de iki uçtur.”¹⁷¹

Görüldüğü gibi, genel anlamda Allah’ı tenzih etmenin bir vakti yoktur, Allah Teala kuluna verdiği lisan yetisini tesbih etmede de kullanmasını isteyerek tesbih etme işini özellikle kavli tesbihi belirli vakitlere bağlamıştır ki bu vakitler namaz vakitleridir. Sabah akşam ifadesiyle de tesbihin her zaman, tesbih edilmesi gereken her yerde yapılması kastedilmiştir. Öyleyse tesbih ne salt zihinsel tasavvurlardan ibaret soyut bir düşünce, ne de bugün bizim anladığımız gibi belirli sayıda Allah’ın zikredilmesidir. Tesbih farkında

¹⁶⁸ Razî, age., XIII, 85.

¹⁶⁹ İbn Kesir, age., XII, 6340.

¹⁷⁰ Yazır, age., VIII, 189; Esed, age., s. 860.

¹⁷¹ Razî, age., XVIII, 269.

olmayı, şuurlu olmayı gerektiren ve sözle, fiille tezahür eden bir fenomendir.

bd) Fonksiyonel Açıdan Tesbih

Fonksiyonel açıdan tesbih ifadesiyle, tesbih etmenin birey ve toplum üzerindeki etkileri kastedilmektedir. Yani tesbih etmenin amacı da diyebiliriz, ve şu soruları sorabiliriz. Tesbih insana neler kazandırır? İnsan üzerinde ne gibi değişiklikler yapar?

1- Tesbih etmek insanın işlerinde sebat etmesine yardımcı olur.

Tesbih etmek emredilen ayetlerin çoğunda sabretmek de emredilmiştir.¹⁷² Demek ki tesbih etmek sabretmeyi kolaylaştırmaktadır. Başka bir ifadeyle tesbih etmek, kişinin sabırlı olmasına, doğru bildiğinden şaşmamasına yardımcı olmaktadır. Bu hususta İbn Arabî de tesbihi “sebat” olarak tefsir etmiştir.¹⁷³

*“Andolsun ki onların sözlerinden içinin sıkıldığını biliyoruz. O halde Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol.”*¹⁷⁴

*“O halde sabret. Çünkü Allah’ın va’di haktır. Günahının bağışlanmasını dile ve sabah akşam Rabbinin adını tesbih et.”*¹⁷⁵

2- Tesbih etmek insanı mutluluğa götürür.

*“O halde onların dedikleride sabret. Güneşin doğmasından önce ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et. Gece saatlerinde de gündüzün uçlarında da tesbih et ki, hoşnutluğa erişesin.”*¹⁷⁶

Ayette, Hz. Peygambere müşriklerin ileri geri konuşmalarına karşı sabretmesi ve sabırlı olması için de sürekli Rabbini hamd ile tesbih etmesi emrediliyor. Ayetin sonunda “tesbih et ki hoşnutluğa erişesin” ifadesi dikkate şayandır. Bu ifade, tesbih etmenin insanı mutluluğa götürdüğünü açıkça beyan etmektedir.

Şuurlu ve coşkun bir ruh halinde yapılan tesbih insanı mutluluğa götürür. Çünkü

¹⁷² Bkz., Kâf, 50/39, 40; Tûr, 52/48, 49; Furkan, 25/58; Tâhâ, 20/130.

¹⁷³ İbn Arabî, Muhyiddin Ebi Abdillah, Resâilu-İbn Arabî, Beyrut, 1961, s.19

¹⁷⁴ Hicr, 15/97, 98.

¹⁷⁵ Mû’min, 40/55.

¹⁷⁶ Tâhâ, 20/130.

insan bu tesbihle tüm varlığın tesbihine katılarak yalnızlıktan kurtulup, kainatın kendisi için yaratıldığını, kendisine hizmet ederek Allah'ı tesbih ettiğini düşünmekte ve sıkıntılar karşısında güçsüzlüğünü, mutlak güce sığınarak O'nun yüceliğini, her şeyi yapabileceğini anarak kendini ruhen güçlendirmekte ve fırtınalı denizden sakin bir limana sığınan kişi gibi sükûnete erip mutlu olmaktadır.

3- Dar zamanda Allah'ın yardımının gelmesine sebep olur.

Saffât Suresi 143. ayette Yunus (a.s.) hakkında "Eğer o çok tesbih edenlerden olmasaydı kıyamete kadar balığın karnında kalırdı" ifadesi yer almaktadır.

Yunus (a.s.)'ın balığın karnından ve sıkıntılarından kurtulmasına çok tesbih etmesi sebep olmuştur.

4- İnsanı bencillikten kurtararak tevazu sahibi yapar.

Nasr Suresi'nde Allah Teâlâ, Rasûlüne hitaben, başarıya ulaştığın zaman Rabbini hamdiyle tesbih et, buyurarak zaferi kendisine tahsis etmesini yasaklamış ve skıntıda da, bollukta da kendisinin tesbih edilmesi gerektiğini beyan etmiştir.

Fetih günü başı devesine degecek kadar eğik bir şekilde Rabbini hamd ile tesbih eden Hz. Peygamberin bu davranışı nerede. Küçük başarılarla gururlanıp kendini ilah sananların davranışı nerede! Bu Allah'ın, Rasûlünü terbiyesidir. Bize de eğitimimiz için sunulmuş bir örnektir.

5- İnsanı nefsine zulmetmekten kurtarıp haddini bilmeyi öğretir.

Kalem Suresi'nde anlatılan bahçe sahipleri örneğini daha önce kaydetmiştik.

*"Bahçe sahipleri Allah'ı işlerinden uzak tutarak tuğyan etmişler, hadlerini aşmışlar, böylece günah işleyerek nefislerine zulmetmişlerdi. Eğer onlar Allah'ı tesbih etmiş olsalardı bu sonuçla karşılaşmayacaklardı. İçlerinden mutedil olan birinin söylediği "Ben size Rabbinizi tesbih etmeli değil miydiniz demedim mi?" sözü bunu açıkça göstermektedir."*¹⁷⁷

¹⁷⁷ Kalem, 60/28.

2)TASAVVUF GELENEĞİNDE TESBİH ANLAYIŞI

Tasavvuf geleneğinde tezkirin ve tesbihin ayrıcalıklı ve önemli bir yeri olduğu için tasavvufi harekette, tesbih anlayışını incelemeyi konunun bütünlüğü ve iyi anlaşılabilmesi açısından uygun gördük.

Tasavvuf geleneğinde tesbih anlayışını iyi anlayabilmek ve açıklayabilmek için tasavvufun ne olduğunu ve zamanla geçirdiği aşama ve değişimleri iyi tespit etmek gerekir.

Hz. Peygamber, Sahabe ve Tabiun dönemlerinde henüz tasnif edilmeyen İslam bilimleri, sonraki asırlarda, ihtiyaca binaen tasnif edilmiştir. Bu tasnif sonucunda da kelimeler, fıkıh, hadis İslam tarihi gibi ilimler ortaya çıkmıştır. Bu ilimlerden bir tanesi de tasavvuftur. Tasavvuf sadece ilim olmayıp aynı zamanda canlı bir şekilde yaşayan harekettir.

Kısaca, Hakk'ın hoşnutluğunu kazanmak ve ebedi saadete ermek için nefisleri temizleme, ahlâkı tasfiye, içi ve dışı tenvir, sureti ve sireti tezkiye,¹⁷⁸ kendi varlığını Cenab-ı Hakk'ın sevgisinde eritmek, masivayı kalbinden çıkarıp Hakk'a tahsis etmek, O'nun Bütün emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak¹⁷⁹ olarak tarif edebileceğimiz tasavvuf Sahabe ve Tabiun devrinde ruhlara hakim olan Allah korkusu ve zühd yaşantısı iken daha sonraları, Hicrî üçüncü asırda, kavramlarıyla ve kurumlarıyla bir tarikat hareketine dönüşmüştür.¹⁸⁰

Bu tarikatların kurucusu olarak bilinen zatlar hiçbir zaman için tarikat kurmak amacıyla yola çıkmamışlardır. Onlar şahsi hayatlarını zühd ve takva içinde yaşamaya çalışmış şahsiyetlerdir. Bu zatların yaşam tarzlarından etkilenen halk onların sohbetlerine devam etmek ve onları yaşamlarında örnek almak suretiyle şeyh mürit ilişkisi ortaya çıkmıştır.¹⁸¹

Bir bilginin, bir anlayışın bir başkasına aktarılması veya anlatılması esnasında önemli ölçüde enformasyon kaybı olduğu bir gerçektir. Şüphesiz tasavvuf büyükleri için başında Kur'an'ı tezkür ve tefakkür edip derin ve köklü bir inanca, samimi bir Allah

¹⁷⁸ İz, Mahir, *Tasavvuf*, Kitabevi Yay., İst.,2000, s, 27.

¹⁷⁹ Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neş., İst.,1992, s.11.

¹⁸⁰ Yılmaz, H.Kamil, *İslam Tasavvufu*, Altın Oluk Yay., İst., trs, s.466.

¹⁸¹ Kara, Mustafa, *Tarikatlar Dünyasına Genel Bakış*, İslâmiyât, Ank.,1999, II/III, 67-69.

sevgisine sahip olmuşlar, bu inançları ve Allah sevgisi neticesinde ise Allah'ın adını sürekli zikretmeye başlamışlardır. Fakat onları taklit eden halk tefekkür işini ihmal ederek dil ile zikre dalmışlar ve bu sebeple tesbihat denilen sayılı halde söylenen zikirler ön plana çıkmıştır. Tasavvuf ve tasavvuf terimlerinden olan tezkir ve tesbih anlayışında da önemli ölçüde değişim ve anlam kaybı olmuştur.

Halkın anlayışını, havastan sayılan insanların ve müfessirlerin söylemleri de elbetteki etkilemiştir. Şimdi bu söylemler çerçevesinde tesbihin tasavvuf dünyasında nasıl anlaşıldığına bakalım.

Mutasavvurların önde gelen isimlerinden olan İbni Arabî tesbih husunda şunları söylemektedir.

“Sübhân olan Tanrı yaratıkları kendini tesbih etsinler diye yaratmıştır. Yaratıklara O’nu tesbih etmelerin, O’na hamd ve sena etmelerini söylemiştir. ‘Yedi gök, yeryüzü ve bunların içinde bulunanlar O’nu tesbih ederler. O’nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihlerini anlayamazsınız,¹⁸² Yani O, nasılsa o hal üzere ve O’ndan olan şeyle, O’na hamd ve sena ile O’nu tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Aynı şeyin şu ayette de bildirildiğini görüyoruz. ‘Göklerde ve yerde olan varlıkların, kanatlarını çırparak uçan kuşların Allah’ı tesbih ettiğini görmedin mi?’¹⁸³ Her varlık kendi doğasına önem vermekte O’nda kararlı ve devamlı olmaktadır.

Bu ayette Allah, salat ve selam üzerine olsun, Hz. Peygamberimize hitab etti. O’nu evrensel (külli) tesbihe tanık yaptı. Çünkü O, bunu görmüştür. O’na ‘görmedin mi?’ dedi de bize ‘görmediniz mi?’ demedi. Bunun nedeni şudur: Çünkü bu evrensel tesbihi görmedik. Oysa Muhammed (sas) O’nu apaçık görmüştü.

Aynı şekilde, Allah Peygamberimizi her şeyin secde halinde olduğuna tanık yaptı ve O’na şöyle hitab etti: *“Görmedin mi göklerde ve yerde bulunan varlıklar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar ve insanların bir çoğu Allah’a secde ediyorlar.”¹⁸⁴* Dikkat edilirse Allah, hiç bir varlığı dışta tutmamış; göklerdeki ve yerdeki varlıkların hepsini zikretmiştir.

¹⁸² İsra,17/44.

¹⁸³ Nur,24/41.

¹⁸⁴ Hac,22/18.

Her varlığın sadece Allah'a secde ettiğine Peygamber'i tanık etmiştir. Bunun için bu secde işine Allah'ın tanık yaptığı herkes ve bu secde işini gören herkes bu hitabın muhatabı durumundadır. Bu fitri ve zati bir tesbihtir ki yalnızca o tanıklara tecelli eder. İşte o zaman onlar Allah'ı severler, O'nu tesbih eder, O'na hamd ve senâda bulunurlar. Bunları hiçbir zorunluluk olmadan bilakis zati bir gereklilik olarak yaparlar.”¹⁸⁵

Görüldüğü gibi; İbn Arabî'nin tesbih hakkındaki yorumları Kur'an'ın bize sunduğu tesbih anlayışıyla hiçbir tezat teşkil etmemekte bilakis tıpatıp örtüşmektedir. “*Bu fitri ve zati bir tesbihtir ki, yalnızca o tanıklara tecelli eder. İşte o zaman onlar Allah'ı severler. O'nu tesbih eder, O'nu hamd ile senada bulunurlar. Bunları hiçbir zorunluk olmadan zati bir gereklilik olarak yaparlar.*” Cümlesi tesbihin bir tefekkür ve sevgi sonucu kendiliğinden oluştuğunu anlatmaktadır ki bu ifade Al-î İmran Suresi 190-191. ayetlerdeki tesbih edenlerin durumunu tasvir etmektedir. Yine bu cümleye göre İbn Arabî tesbihin Allah'a olan sevgi sonucunda tezahür ettiğini söylemektedir. Kur'an'daki tesbih ifadelerinde de zaten bir güzelliği keşif sonucunda tahaccub ve gönülden boyun eğiş vardır. Ne bir ders ne bir vird halindeki zorunlulukla tesbih etmek vardır. Tamamen insanın Allah'ı bilmesi ve O'nu sevmesinden kaynaklanan bir tesbih...

Yine İbn Arabî, “tesbih edin emrini sabırla birlikte kullanıldığı ayetleri yorumlarken Kur'an'ın özüne uygun olarak tesbihi “sebat” olarak tefsir etmiştir.¹⁸⁶

Kelamcı, fıkıhçı, felsefeci olmanın yanında mutasavvuf kimliği ile de tanınan Gazzalî ise, halkın en çok okuduğu, “Kimyay-ı Saadet” adlı eserinde tesbihi zikir babında, zikir çeşitlerinden bir çeşit olarak, sayar ve anlamı üzerinde hiç durmadan tesbih ve tahmidin faziletleri hakkındaki hadisleri sıralar. Ancak o zikir bahsini açarken zikrin hakikati husunda hem bu eserinde hem de “İhyâu Ulûmi'd-Din” adlı eserinde açıklamada bulunur. Buna göre zikir dört derecedir:

“1- Zikrin yalnız dilde olup kalbin ondan gafil kalmasıdır. Bu zikrin tesiri zayıf olur. Fakat tamamen tesirsiz de değildir. Zira hizmetle meşgul olan dilin beyhude işlerle meşgul olan yahut boş duran dil üzerine üstünlüğü vardır.

¹⁸⁵ İbn Arabî, *İlahî Aşk*, (çev. Mahmut Kanık), İnsan yay., İst.,2003, s,39-41.

¹⁸⁶ İbn Arabî, *age.*, s.19.

2- Kalbde olan fakat sağlıklı ve istikrarlı olmayıp, kalbi zorlamakla olan zikiridir. Şöyle ki, eğer uğraşmak ve zorlamak olmazsa kalb kendi tabiatı üzerine olur, gaflet ve kalp konuşmalarından kurtulamaz.

3- Zikrin kalbe yerleşmesi ve O'nu kaplamasıdır. Kalb ancak uğraşmak ve zorlamakla başka şeylerle meşgul olur.

4- Kalbi kaplayan zikir değil, zikir edilen varlık olmasıdır. Zira zikir edileni seven ile zikiri seven arasında büyük fark vardır. Belki kemal zikirden haberdar olmanın kalpten atılması ve kalpte yalnız zikredilenin kalmasıdır.”¹⁸⁷

“Zikrin evveli ve ahiri vardır. Evveli üns ve muhabbeti gerektirir. Zikrin sonu ise üns ve muhabbeti tevlid eder. Zikirde aranan bu ikinci kısımdır. Çünkü mürid ilk halinde kalbini ve lisanını vesveseselerden kurtarıp Allah Teala'nın zikrine bağlamak da zorluk çeker. Eğer muvaffak olursa zikir ile ünsiyet peyde eder ve kalbinde zikrettiği kimseye karşı bir muhabbet uyanır. Bunun böyle olmasına şaşmamak lazımdır. Çünkü bir adam yabancı birisini güzel vasıfları ile başka birisine anlata anlata, o adamın gönlünde ona karşı gıyabi bir aşk uyanır ve ona hayalen aşık olur ki, bu görüle gelen bir vaziyettir. Sonra da bu aşkın neticesi olarak onu anmadan duramaz hale gelir.”¹⁸⁸ Aynı söyleme İbrahim Hakkı Marifetnamesi'nde, Eşrefoğlu Rûmî Müzekkin-Nüfusu'nda yer vermiştir.¹⁸⁹

Gazzali'nin tesbih anlayışı nasıldır bilemeyiz ama bu söylemlerinde o, İbn Arabî'nin aksine, tesbihin ve zikrin, tesbih ve tezkir edileni tanımadan, sevmeden bir zorunluluk olarak dilde başlatır ve bu yolla onu tanımaya ve sevmeye ulaşmaya çalışır. Oysa Kur'an'da Allah'ı tesbih etme hallerine baktığımızda durum tam tersinedir. Çünkü Kur'an'daki örnekler tesbih etme işinin tefekkür, tezekkür ve bir yaşantıdan sonra geldiğini göstermektedir. Nitekim Allah'da kendini müşriklerin eş koşmaları sonucunda, onların o tasavvurlarından tenzih eder. Gazzali'nin bu söylemlerinden şeyh ve müridi ile bir kurum

¹⁸⁷ Gazzali, Ebu Hamid, Muhammed b. Muhammed, *Kimya-ı Saâdet*, (çev. Ali Arslan), Merve Yay., İst., 1992, s.163-166.

¹⁸⁸ Gazzali, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, (çev. Ahmed Serdaroğlu), Bedir yay., İst., 1986, I, 860-870.

¹⁸⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, Devran Yay., İst.,1991, II, 693-694; Rûmî, Eşrefoğlu, *Müzekkin-Nüfus*, (Tashih, Nedim Duru), Salah Bilici Kitabevi, İst.,1972, s.384

olan tarikatlardaki zikir ve tesbih şekli anlaşılmaktadır. Yine onun söylemlerinde Hz. Peygamberin sözlü olarak yaptığı tesbihin bir tezahürü görünmektedir.

Gazzali, Kimyası'nda tesbih hakkında hiçbir açıklamada bulunmazken aynı eserinde Ehl-i Sünnet itikadının doğru öğrenmek başlığı altında tenzihi Kur'an'daki anlamıyla örtüşür bir şekilde açıklar.¹⁹⁰

Bu da bize Gazzali'nin söyleminde, tesbihin belirli sayıda "subhanallahi ve bihamdimdihi" gibi lafızları tekrar etmek, tenzihin ise bir inanç olarak Allah'ı O'na yakışmayan şeylerden uzak tutmak olduğunu göstermektedir. Oysa tenzih, tesbih etmenin açıklamasıdır. Her nedense aynı ayrıma Bilmen'in tefsirinde de rastlamaktayız.

Ahzab suresindeki "Ey iman etmiş olanlar!Allah'ı çokça zikrediniz ve O'na sabah ve akşam tesbih de bulununuz."¹⁹¹ ayetini izah ederken tesbih etme babında tesbih hakkında bir açıklamada bulunmadan hemen en güzel tesbih sözlerinin "sübhanallahi velhamdülillahi velâ ilâhe illallahü vallâhü ekber velâ havle velâ kuvvete illa billâh" cümlesi olduğunu zikreder.¹⁹²

A'lâ suresi 1. ayeti açıklarken ise tesbihin anlamını tenzih olarak verir ve Allah'ı tenzih etmeyi tafsilatlı bir şekilde açıklar.¹⁹³

Dihlevi ise, "zikir ile ilgili konular" başlığı altında zikrin faziletini, Allah'ın açıktan ve gizliden zikredilebileceğini, zikrin diğer amellere üstünlüğünü Allah'ın zikrinden gafil olmanın sonuçlarını açıklar. Ama kavram olarak zikir hakkında bir açıklamada bulunmadan hemen zikir için okunacak sözcüklerin belirlenmesine geçerek bu sözcüklerin başında "sübhanallah" lafzını zikreder ve tesbihin faziletleri hakkındaki hadisleri aktarır.¹⁹⁴ Semerkandi ise, aynı şekilde Tenbihu'l-Gafilin adlı eserinde tesbih

¹⁹⁰ Gazzali, Kimya, s.89.

¹⁹¹ Ahzab 33/41-42.

¹⁹² Bilmen, a.g.e. VI, 2817-2818.

¹⁹³ Bilmen, a.g.e., VIII, 4015-4016.

¹⁹⁴ Dihlevi, Ahmed el-Ma'ruf Şah Veliyyullah, Hüccetullahi'l-Bâliğa, (çev. Mehmet Erdoğan), İz Yay., İst., 1994, II, 218-225.

başlığı altında bir açıklamada bulunmadan Hz.Peygamberin tesbih hakkındaki hadislerini sıralar.¹⁹⁵

Zikir ve tesbihi İbn Arabî gibi Allah sevgisinden kaynaklanan bir fenomen olarak görüp bu şekilde dile getirenlerin¹⁹⁶ var olmasına rağmen her nedense zikir ve tesbih konusunun geçtiği her yerde, genellikle tesbihin tezahürü olan sözcüklerle, belirli adetlere söylenen zikir ifadeleri, ön plana çıkarılarak dile getirilmiştir. Bu dile getiriş/söylemler halka indiğinde daha bir deforme olmuş ve Kur'an'ın ruhundan tamamen uzak, zorunlu olarak belirli sayılarla söylenen, çoğu kez anlamı bilinmeyen hatta daha sonraları bir muradın, bir dileğin gerçekleşmesi için ipe dizili boncuklarla çeşitli sayılarda tekrarlanan büyümlü sözcükler yumağı haline gelen bir tesbih anlayışı tezahür etmiştir. Bu hususta çok sayıda kitapçıklar basılmıştır¹⁹⁷ ki, bu kitapçıklar halkın en çok okuduğu kitapların başında gelmektedir. Kur'an'daki tesbih anlayışı ile kitapçıklardaki tesbih anlayışı birbiriyle hiç örtüşmemektedir. Bunun iyi anlaşılabilmesi için bu kitapçıklardan birkaç örnek sunmak yerinde olur. Mesela:

“Sübhanallahi'l-Azim ve bihamdihi” tesbihini söylemeyi alışkanlık haline getiren kimse için cennette bir hurma ağacı dikilir.

Hafızası zayıf olan kimse her gün 400 kere “Yâ Hâdî Celle Celalühü” ismi şerifini okursa anlayış kabiliyeti artar.¹⁹⁸

Allah'ın “el-Hamid” ismi şerifini devamlı olarak okuyan kimse velayet makamına ulaşır. Bu isim bir bardağa yazılıp içine su doldurulup ağzı bozuk kimselere içirilirse o durum ondan zail olur. Adeti 62, saati müşteridir. Meskur adeti okuyanlar maddi ve manevi olarak güçlenir, lisani düzgün konuşur.¹⁹⁹

Bu kitapçıklarda her çeşit derde devalar, Yasin, Amme, Tebareke Ayetü'l-Kürsi gibi surelerin ve Bismelenin fazileti, bunların okunması gereken adetler ve Hz.peygamber ve

¹⁹⁵ Semerkandi, Ebu'l Leys, *Tenbihu'l-Gâfilin Bostânü'l-Arifin*, (çev. Salih Uçan), Çelik Yay., İst., 2003, s.534-537.

¹⁹⁶ Ergül, Adem, *Kur'an ve Sünnet'te Kalbi Hayat*, Altınoluk Yay., İst., 2000, s.267.

¹⁹⁷ Bkz., Pamuk, Arif, *Esmâ-i Hüsna Şerhi Havas ve Esrarı*, Pamuk Yay., İst., trs.

¹⁹⁸ Yalçın, Ayhan, *Duaların Esrarı*, Çelik Yay., İst., trs, s.65.

¹⁹⁹ Pamuk, age, s.402.

İslam büyüklerinden aktarılmış tesbihat çeşitleri...²⁰⁰ Evet halkın zihnindeki tesbih bunlardan ve bir de bunların adedini saymaya yarayan ipe dizili boncuklardan ibarettir.

Konunun başında da söylediğimiz gibi tasavvufun öncüleri ve müfessirler, elbetteki, tesbih etmenin ne demek olduğunu biliyorlar. Ancak görünen O ki bazıları söylemleri ile bunu iyi izah edememişler bunu sebebi, belki de, Kur'an'daki bu tür kavramlar üzerinde şümullü bir araştırma yapmamaktır. Bu da bize bu konularla ilgili kavramların semantik analizin önemini açıkça göstermektedir.

Tesbih anlayışının yozlaşmasında tarikat ve tekkelerin yozlaşması en önemli etkindir. Daha önceki tarikatlar eğitim için oluşturulmuş kurumlardır. Tarikat terbiyesinde şeyh-mürid el ele, göz göze ve diz dizedir. Hal ve kâl birliktedir. Mürid göz, kulak ve kalbin birlikte kullanarak gönül dünyasına derinlik kazandırmaya çalışır. Günümüzde bu düzen büyük oranda ortadan kalkmıştır. Tasavvufi hayatın özellikleri hakkında hiçbir bilgiye sahip olmayan şahıslar tesadüfi ilişkiler neticesinde bir yere bağlanabilmekte, hiç tanımadığı, görmediği şeyhe intisab ederek ondan sadece "tesbihat" adı altında belli adetlerde Allah'ı zikir babında sözleri ders olarak almaktadır.

²⁰⁰ Bkz., Tavaslı, Yusuf, Ayetül Kürsi ve Fazileti, Yasini Şerif, Tebareke ve Amme, İst., trs; Arif, Mehmet Efendi, Yasini Şerif, Tebareke, Amme ve Dualar, Kılıç Kitabevi, Ank., trs. v.b.

III. BÖLÜM
ALLAH'I TESBİH ETMENİN FELSEFÎ ALT
YAPISI

III. BÖLÜM

ALLAH'I TESBİH ETMENİN FELSEFİ ALT YAPISI

Tekrar edecek olursak kısaca tesbih, "Allah'ı her türlü eksik sınıflardan, kötülüklerden uzak tutmak" anlamına gelmektedir. Kur'an'da, Allah da kendini tenzih etmektedir. Bu bağlamda ta ilk çağdan beri köydeki çobandan tutun da filozof, bilim adamı vs. toplumun çeşitli katmanlarından hemen her insanın zihnini meşgul eden bir kötülük problemi vardır.

Problem en basit şekliyle insana acı ve sıkıntı veren şeyleri Allah'ın niçin yarattığı şeklinde bir soruyla ortaya çıkmaktadır. Bu noktada doğal olarak şu sorular da sorulacaktır:

Allah niçin tesbih edilmelidir? Gerçekten her türlü kötülük ve eksiklikten uzak mıdır? eğer uzaksa niçin kötülükleri ve eksiklikleri yaratmıştır?

Bu sorular bağlamında biz de kötülük problemini bir gözden geçirip meseleyi yine Kur'an'a göre değerlendireceğiz.

1) ALLAH'I TESBİH ETMEK ve KÖTÜLÜK PROBLEMİ

Teolojik veya felsefi olsun çok çeşitli Tanrı kanıtlamaları bize sonuçta sonsuz, sınırsız; ilim, kudret, iyilik, inayet ve hayır sahibi, aşkın bir varlığın yani Tanrı'nın var olduğunu telkin ederler. Bu bağlamda teologlar ve filozoflar Tanrı'nın varlığını ispat etmeye ve bütün varlığın varoluşunu, niçin var olduğunu veya niçin böyle olduğunu Tanrı'nın sıfatlarına bağlayarak açıklamaya çalışırlar. Buna göre alemde var olan her şey Tanrı'nın eseridir. Buradaki her şeyin içine iyilik-kötülük, hayır-şer, güzellik-çirkinlik gibi kavramlar da dahildir. Bu noktada evrendeki iyilik, güzellik ve nizamı anlamak mümkündür. Ancak orada çeşitli biçimlerde gördüğümüz ve bizzat yaşadığımız kötülüklerin yeri ve anlamı nedir?²⁰¹

²⁰¹ Taylan, Necip, "Din Felsefesinde Kötülük Problemi", M.Ü.İ.F. Dergisi, İst., 1994, C. XI, S. XII, s. 47.

Bir afet ve zulümle karşılaşan insan bir yandan çeşitli yollarla bundan kurtulmaya öte yandan da çoğu kez “neden bu olaylar başımıza geldi?” merkezli zihinsel bir sorgulama, açıklama getirme ve anlam bulma çabası içine girebilmektedir.

Tabii ve insanî olarak meydana gelen kötülükleri/olumsuzlukları, tabii seyri içinde ele aldığımızda her şey olgusal neden sonuç zincirinde yerli yerine oturuyor. Bize de ya çaresizlik içinde kaderimizle başbaşa kalmak veya gücümüz varsa, olumsuzlukları giderme çabası içine girmek düşüyor. Fakat olayı metafizik boyutuyla düşündüğümüzde iş değişiyor ve bu kötülüğü/acı durumu tanrısal adaletle ilişkilendiriyoruz ama izah edemiyoruz. Halk dilinde “Allah neden bu acıları, zulümlere mani olmuyor?”²⁰² şeklinde ortaya çıkan kötülük problemini ilk çağ felsefecilerinden Epicurus önermeler şeklinde formüle etmiş ve bu formül modern çağda David Hume tarafından yeniden gündeme getirilmiştir. Kötülük problemini ele alıp inceleyenler bu önermeyi şu şekilde aktarmaktadırlar:

Tanrı ya kötülükleri ortadan kaldırmak ister de kaldıramaz; veya kaldırabilir ama kaldırmak istemez. Eğer kaldırmak istiyor da kaldıramıyorsa O güçsüzdür ki bu durum Tanrı'nın karakteriyle uyumsuz; eğer ortadan kaldırabiliyor fakat kaldırmak istemiyorsa O, kötü niyetlidir ki bu da Tanrılıkla uyumsuz; eğer hem ortadan kaldırmayı istiyor hem de kaldırabiliyorsa ki, yalnızca bu Tanrı'ya uygundur. O zaman kötülüklerin kaynağı nedir? Ya da O, kötülükleri niçin ortadan kaldırmamaktadır?²⁰³

Aynı soruyu bu kadar açık şekilde olmasa da soran daha birçok filozof vardır. Sorun, ta baştan beri inananları da, her türlü dinî inanca karşı çıkanları da meşgul etmiştir.²⁰⁴ Evrendeki acılar ve kederler karşısında, iyi bir Tanrı'nın var olduğundan şüpheye düşen, hatta bu yüzden O'nun varlığını yadsıyan azımsanmayacak sayıda insan vardır. Bu problem bireysel kuşku ve inkar düzeninde kalmamakta mantıksal ve felsefi açıdan son derece teknik formülasyonlar içinde teizmi eleştiricilerin ve bunların dışında

²⁰² Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Theodice*, Vadi Yay., Ank., trs., s. 7, 9.

²⁰³ Yaran, age., s. 11, 12; Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, İ. İ. F. V. Yay., İz., 2001, s. 153; Özdemir, Metin, “Kötülük Problemine Eleştirel Bir Yaklaşım”, C.Ü.İ.F.. Dergisi, Sivas, 2000, IV, s. 226; Taylan, a.g. m., s. 49.

²⁰⁴ Aydın, age., s. 153.

pozitif ateist denilen kesimin Tanrı'nın yokluğunu kanıtlamak için tarih boyunca öne sürdükleri en önemli kanıtı oluşturmaktadır.²⁰⁵

Kötülük problemi karşımıza özellikle Tanrı'nın sıfatları bakımından bir yandan mantıksal bir problem, diğer yandan da Tanrı kanıtlamalarında bir engel olarak daima ileri sürülmektedir.

Bu sorun/sorunlar Batı'da ve İslam Dünyası'nda felsefi ve kelamî açıdan yorumlanmaya, değerlendirmeye tâbi tutulmuş, her düşünür kendi iç dünyasına, bilgi kerneline göre meseleye bir bakış açısı getirmiştir. Meseleye pesimist yaklaşım dünyayı kötülüklerle dolu bir yer olarak değerlendirenlerin yanında, optimist yaklaşım dünyadaki kötülüklerin mecazî olduğunu, temelde ise her şeyin iyi olduğunu savunanlar olmuştur. Bunun yanısıra evrende hem iyiliğin hem de kötülüğün varlığını kabul ederek realist yaklaşanlar da vardır. Yine bazıları problemi Tanrı'dan hareketle değerlendirirken bazıları da yaratıklardan/maddeden hareketle değerlendirmektedir.

Problemin kökeni insanlık tarihi kadar eskidir. Ancak problem felsefi bir problem olma özelliğini daha sonradan kazanmıştır.

A) BATI FELSEFESİNDE KÖTÜLÜK PROBLEMİ*

Antik dönemde Epicurus, yukarıda verdiğimiz ilk cüretli sorusunu sorar ve evreni Tanrıların iyi niyetinin görülmediği ve kötülüklerle dolu bir sahne olarak yorumlar. Eflatun, Tanrı her şeyin elden geldiğince iyi olmasını istemiştir ve en iyisini yaratmıştır der. Plotinus ise kötülüğü kabul eder ama kötülüğü maddenin özeliğine bağlar. Bu fikir daha sonra İslam dünyasında Farabî'de görülecektir.

Augustinus'a göre kötülük varlıkla ilgili değildir. Yani hiçbir nesne kötü olmayıp, her şey evrendeki tanrısal harmoninin bir parçasıdır. Ona göre kötüye kullanılan irade ve onun sonucu olan fiilden başka kendi başına bir kötülük yoktur. Evrende kötülük insanla birlikte varolmuştur. Her tabii varlık iyidir. Kötülüğün ilahî nizamda bulunması meselesine gelince; yaratıklarında nizamı seven bir Tanrı'nın, düzeni içinde sevmediği kötülüğe

²⁰⁵ Yaran, age., s. 10.

* Konumuz kötülük problemi olmadığı için meseleyi özet halde ele alıp daha çok İslâm bilginlerinin ve Kur'an'ın meseleyi ele alışını üzerinde duracağız.

müsaade etmesi, çelişkili olmakta değil midir? sorusuna şu cevabı vermektedir: Tanrı'nın kötülüğü sevmemesi onu kainatın düzenine hiç koymamasını gerektirmez. Zira kötülüğün de bir düzeni vardır. Ve bu da Tanrı tarafından sevilmemektedir. Onun için kötülük evrenin nizamının dışında değildir. Bu mantıksal zorunluluğun, gerçeklik dünyasıyla ters düşmediği toplumda gözlenebilir. Meselâ, bir cellat iğrenç ve zalim diye görülebilir. Ama ne kadar kötü görünse de suçluların cezalandırılmasına yaradığı için, toplum düzeninin bir parçası olduğundan toplum ve hukuk düzeninde onun da bir yeri vardır.²⁰⁶ Düşününürün ifadelerinden nizam ve gaye kanaatini dile getirdiği anlaşılmaktadır.

Batı'da olaya optimist yaklaşan felsefecilerden birisi de 17. yy. felsefecisi Leibniz'dir. Onun felsefesinde merkezî kavram Tanrı hakkında bilgidir. Ona göre Tanrı mutlak olarak yetkin, zorunlu bir varlıktır. Kudret, irade ve ilim sıfatlarına sahiptir. Kötülük problemini de Tanrı'dan hareketle yorumlamaya çalışmıştır.

Leibniz, ilk defa Eflatun'un söylediği, Gazzali'de iyice şekillenmiş bir önerme halini alan "mümkün olan alemlerin en iyisi ve en mükemmeli" fikrini savunur. Bu alem yerine başka bir alem olsaydı bu tam iyi ya da tam kötü olurdu. Bu durumda ise bunların ikisinde de ahlâkî durum olmazdı. Her şeye rağmen bu alemin varolmuş olması, ilahî bir lütuf olarak kabul edilmelidir.

Leibniz'e göre Tanrı, kendisine "niçin öyle değil de böyle yaptığı" sorulmayan bir Tanrı değildir. Çünkü Tanrı'nın fikirlerinde sonsuz mümkün evrenler vardır ve onlardan bir tanesi yani bu alem var olabilmiştir. O'nun, başka bir evren yerine bunu seçmesini gerektiren bir yeter sebebin bulunması gerekir. Bu da her mümkünde taşıdığı yetkinlik derecesine göre varlık iddiasında bulunma hakkı var olduğunda, uygunlukta ya da bu dünyaların taşıdıkları kemal derecelerinde bulunabilir. Leibniz, Tanrı'nın bu alemdeki daha iyisini yaratabileceği fikrini kabul etmez. Böyle bir düşünce Tanrı'nın şanına aykırıdır. Çünkü O, sebepsiz ve hikmetsiz bir şey yapmaz. Alemlerin içinden bu alemi seçtiğine göre bunu bir sebebe binaen yapmıştır.²⁰⁷ Tanrı, ya bu dünyayı hiç yaratmayacaktı ya da sadece bu dünyayı yaratabilirdi. Meselâ Tanrı özgür insanlar yerine, günah işleme imkanı olmayan

²⁰⁶ Taylan, a.g.m., s. 51-52.

²⁰⁷ Taylan, a.g.m., s. 69, 70.

varlıklar yaratabilirdi. Ancak bunu sadece onları özgür iradelerinden mahrum etmek sûretiyle yapabilirdi. Çünkü irade kaçınılmaz olarak günah işleme imkanını gerektirmektedir.

Leibniz'in bu fikri Tanrı'nın kudretini sınırladığı için eleştirilmiştir, ancak, en azından, bu fikri mantıksal bir zorunluluk olarak ortaya konmuştur. Her şeyden önce mutlak iyinin kendisiyle eşit derecede mutlak bir iyi yaratması imkansızdır. O halde mutlak iyinin yarattığı varlığın kendisinden daha iyi olması zorunludur.²⁰⁸

Dünyadaki kötülöklere gelince onlar, kötünün kendisi değil de sadece görünürleridir. Bunlar olmasaydı, alem tasavvuru boş hayal olurdu. Çünkü bir kötölük çoğunlukla bir hayrın sebebidir. Kötölük, yaratıkların sınırlı yapılarından kaynaklanır.²⁰⁹

B) İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİNDE KÖTÜLÜK PROBLEMİ

Kötölük problemi İslam düşünce tarihinde, özellikle felsefe ve kelam ekollerinde her yönü ile konu edinilip tartışılmıştır. Bunun sebebi, İslam inancının adl-i ilahî (teodise) kavramına atfettiği önem ve inkarcı çıkışlar olarak değerlendirilen Dehriyye ve Seneviyye'nin ilahî hikmet anlayışına karşı şer problemleriyle ilgili tutumudur. Adı ilhad kavramıyla özdeşleşen dehri İbnü'r-Râvendî, ilahî hikmet ve adaleti şer problemi istikametinde sorgulayıp işlerken, materyalist ve ateist bir tutum seğılemiştir.²¹⁰

a) İslam Felsefecilerinin Probleme Yaklaşım Tarzları

İslam filozoflarının her biri, kötölüğün Tanrı ile nasıl uzlaştırılabileceğinin açıklanması çabasında birden çok yola başvurmakta, muhtelif izahlar getirmektedir. Öncelikle İslam felsefecileri realist bir yaklaşımla kötölüğün varlığını kabul edip, kaynağını tespit etmeye çalışmışlar ya da ilahî hikmet kavramı çerçevesinde yorumlamaya çalışmışlardır.

İhvan-ı Safâ, evrende esas olanın iyilik olduğunu, kötölüğün izafî ve arızî olduğunu, kötölüklerin evrenin bütüncül yapısı içerisinde değerlendirilmesi halinde bir amaç ve

²⁰⁸ Özdemir, a.g.m., s. 232.

²⁰⁹ Taylan, a.g.m., s. 72.

²¹⁰ Taylan, a.g.m., s. 53.

hikmeti gerçekleştirmek için bulunduğu anlaşılabilirliğini, Tanrı'nın özellikle kötülük gayesi ile bir şey yaratmadığını savunmuşlardır.²¹¹

İhvan-ı Safâ'nın probleme yaklaşımında önemli ve dikkate şayan olan husus kötülüklerin evrenin bütüncül yapısı içerisinde değerlendirilmesi gerektiği fikridir.

Farabî, tabîî kötülüğü pek var saymaz. Olanı da maddenin mükemmeliyetini kabul etme ve yansıtmadaki liyakatsızlığına bağlar. Kötülüklerin iyilikler karşısında çok az olduğunu söyler. Ona göre ahlâkî (noral) kötülükler ise insanın maddesel yönünden ve irade sahibi oluşundan kaynaklanır.

İbn Sina ve İbn Rüşd'e göre kötülük azdır, arızîdir. Hakim olansa iyiliktir. Bu kadar kötülükse gereklidir. Ancak Allah'ın hikmetinin tamamını insanlar kavrayamaz.²¹² İbn Sina, Farabî'nin aksine, hayrı ve iyiliği olduğu gibi kötülüğü de Tanrı'ya bağlar. Kötülüğün O'ndan sudurunu bir eksiklik olarak görmez.

Bir mutasavvıf, mütekellim, fakih ve nihayet feylosof kimliği ile Gazzalî de kötülük problemiyle ilgilenmiştir. Kısaca Onun bu husustaki görüşleri şöyledir: Allah, evreni tam bir ilim ve hikmetle kusursuz, adalete uygun biçimde yaratmıştır. Bundan daha mükemmeli ve daha kusursuzu mümkün değildir.²¹³

Muhammed İkbâl ise, evrenin bir tekamül içinde olduğunu her şeyin olup bitmediğini, devam ettiğini söylemektedir. Ona göre gelecek ilahî hayatta bir imkanlar sahası olarak mevcuttur; bir gerçekler sahası olarak değil. Çünkü bu ikincisi olsaydı zaman, tarih bir fotoğraf makinasından farksız olurdu. Şöyle ki: Kainatın başlangıç noktasından son noktasına kadar her şey olup bitmiştir. Zaman sadece bir örtüyü kaldırmaktadır. Yeni hiçbir şey, hatta yaratma diye bir şey yoktur ortada. Oysa gelecek ilahî ilim, hikmet ve kudretle daima çizilmekte olan bir hattır.

İkbâl, kötülüğü bir realite olarak kabul eder. Ancak Kur'an'ın beyanıyla bütüncül bir sistem olarak yani birbirine bağlı kuvvetlerden oluşmuş bir nizam olarak

²¹¹ Taylan, a.g.m., s. 54.

²¹² Yaran, age., s. 133.

²¹³ Taylan, a.g.m., s. 67.

değerlendirilmesini sağlar. Tanrı'nın her şeyin kaynağı olan kudretinin yine O'nun Tanrısal hikmetine ayrılmaz bir biçimde bağlı olduğunu söyler.²¹⁴

b) İslam Kelamcılarının Probleme Yaklaşım Tarzları

Kelamcıların çoğunluğu da alemde kötülüğün reel varlığını kabul etmişler ancak tartışmalarını kötülüğün mahiyeti ve kötülüğü Allah'ın dileyip dilemediği hususunda yoğunlaştırmışlardır.

Eş'arî kelamında Allah kadir-i mutlaktır. O'nun üstünde hiçbir egemen güç yoktur. O yaptıklarından sorumlu tutulmayacağı gibi, kendi üzerinde hiçbir egemen güç bulunmadığı için yaptıkları çirkin olarak da nitelendirilemez. Çünkü çirkin olan sadece yasak olan bir şeyi yapmaktır.²¹⁵

Eş'arîler, bu husustaki düşüncelerini Allah'ın mutlak gücü etrafında yoğunlaştırmışlardır. Onlara göre Allah istese her şeyi yapar, O'nun hikmeti kullar tarafından tam olarak anlaşılabilir. Bu düşünceleri sonraları eleştirilmiştir.

Maturidî ise Tanrı hem iyiliğin hem de kötülüğün yaratıcısıdır. Ancak Tanrı hem hakîm hem de ganî olduğu için, O'nun eyleminin hikmetin dışına çıkması düşünülemez. Maturidî hikmeti adaletle aynı anlamda kullanır. Böylece O, Tanrı'nın yaratışının adl'in dışına çıkmadığını söyler.²¹⁶

Mu'tezilî anlayışa göre Allah kullanırının maslahatını gözetmek zorundadır. Bu zorunluluk O'nun iyiliğinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple fiziksel kötülükler salt kötülük değil, kesinlikle bizim yararımıza olan şeylerdir. Ahlakî kötülüğün kaynağı ise insanın kendisidir.

Allah'ın adalet sıfatını ön plana çıkaran Mu'tezile kötülük problemini de buna dayanarak açıklamışlardır.

²¹⁴ İkbâl, Muhammed, *Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, (çev. Sofi Huri), Kırkambar Yay., İst., 1999, s.196.

²¹⁵ Özdemir, a.g.m., s. 244.

²¹⁶ Pesseño, J. Maric, "Maturidî Düşüncede Kötülük Kavramının Kullanımları", (çev. Fethi Kerim Kazanç), O.M.Ü.İ.F. Dergisi, Samsun, 1998, X/10, s. 463.

Buraya kadar verdiğimiz Allah'ın varlığını ve ilahî adaletini açıklama hususundaki gerek Batı felsefecilerinin gerekse İslam felsefecilerinin ve kelamcılarının görüşleri bazı yönleriyle eleştirilebilir ve de eleştirilmiştir.

Biz Kur'an'ın meseleyi nasıl ele aldığını inceleyip ondan sonra Kur'an ışığında meseleyi değerlendirmeye çalışacağız.

2) KUR'AN'IN KÖTÜLÜK PROBLEMİNE BAKIŞI

Kur'an'da felsefecilerin ve kelamcıların yaptığı gibi mantıkî çıkarımlara dayalı teodise yoktur. Onda kötülük (seyyie, şer) ve insanın çektiği acılarla ilgili tartışmalara ışık tutan cevaplar vardır.

Kur'an'daki ayetlere baktığımızda onun da kötülükleri iki anlamda kullandığını görürüz. Meselâ şu ayette insanın kendisinden kaynaklanan kötülük anlatılarak ahlâkî kötülüğe vurgu yapılır.

“Sana gelen her bir iyilik Allah'tandır. Başına gelen her bir kötülük ise nefsendendir....”²¹⁷

Bu ayetteki (seyyie) kötülük, amellerin karşılığı olan ceza ve bizzat amelin kendisi olan günah anlamında kullanılmıştır.²¹⁸

Fizyolojik/doğal kötülük hakkında ise en açık cevap imtihan için yaratılmış olmasıdır.²¹⁹ Bu hususta birçok ayet vardır ama Bakara Suresi'ndeki şu ayet bunu en bariz bir şekilde ifade etmektedir.

“Andolsun ki sizi biraz açlık, biraz korku, canlardan ve mallardan biraz azalma ile deneriz. Sabredenleri müjdele.”²²⁰

Kur'an'da koynuyla ilgili birçok ayet vardır. Bu ayetlerdeki insanın imtihan için yaratıldığı açıkça dile getirilmiştir. Bu açıklamalar inanan insan için yeterli olabilir. Ancak

²¹⁷ Nisa, 4/79.

²¹⁸ Öztürk, Yener, "Kelamî Açından Hasenin/İyiliğin Allah'tan, Seyyienin/Kötülüğün Nefisten Olduğu Ayetin Yorumu,EKEV,Erzurum, 2003, XVI, 142- 145.

²¹⁹ Cebeci, Lütfullah, Kur'an'da Şer Problemi, Akçağ Yay.,Ank., 1985, s. 129.

²²⁰ Bakara, 2/155.

konuya gerek ekzistansiyel gerekse akademik olarak dıştan da bakmak isteyenler olabilir. Bu durumda da “tamam evren insan için”, insan da imtihan için yaratılmıştır, peki ama ya imtihan ne içindir?” sorusu genellikle bazen anlaşılmazlık, bazen de itiraz kabilinden sorulur.²²¹

Bu tür sorular başka soruları da çağrıştırır birçok soru insanın aklına gelir. Bunların sonu kesilmez. Kesin olan şudur ki biz, iyiliğiyle kötülüğüyle bir dünyada yaşama başlamışız. Bu realitedir ve bunu değiştirme imkanımız da yoktur. Öyleyse olaylara sadece kötülük tarafından bakarak Allah’ı inkar etmek madalyonun sadece bir yüzünü görmektir. Allah’ın varlığı sadece kötülük problemi ön plana çıkarılarak inkar ediliyorsa, O’nun varlığına inanmayı zorunlu kılan namütenahi deliller vardır. O’nun sıfatlarıyla ilgili birtakım eksiklikleri olduğu söyleniyorsa bu durum zaten onların da söylediği gibi Tanrılık özellikleriyle tezat teşkil eder.

O halde Leibniz’in dediği gibi tabiatın kusurlu olması ve onda kötülüğün bulunması kaçınılmazdır, mantıkî bir zorunluluktur. Zira salt iyi olan ve noksanlıklardan münezzeh olan bir Tanrı’nın kendisi gibi mükemmel bir evren yaratması düşünülemez. Yaratıkların Tanrı’dan bir farkının olması gerekir. Bunun böyle olması ne O’nun güçsüzlüğünden ne de gücünü sınırlamasından kaynaklanır. Söylediğimiz gibi bu mantıkî bir zorunluluktur. Bu şuna benzemektedir: Allah’ın varlıkla yokluğu aynı anda yaratması düşünülemez. Varlık varsa yokluk yoktur. Bu O’nun güçsüzlüğüne bağlanmaz. En azından bize yerleştirilen algılama sistemine göre bu böyledir. Gazzali’nin ve Leibniz’in dediği gibi O’nun mümkün alemlerden en iyisini seçip yaratması ise doğru değildir. Çünkü O, bu alemden daha iyisini de yaratabilir. Nitekim bunu Kur’an’daki cennet tasvirlerinde görüyoruz. Fakat bu iyi alemin de yine Tanrı’dan farklı olması gerekir. Öyleyse Allah’ın bu alemi bu şekilde yaratmasını Onun hikmetine bağlamaktan başka çaremiz yoktur. O, dilediğini dilediği zamanda ve şekilde yaratır, ancak hikmetsiz/adaletsiz iş yapmadığı için insana düşen imkanları nisbetinde bu alemi böyle yaratmasındaki gaye ve hikmeti anlamaya çalışmaktır. Bu noktada karşımıza bilgi ve anlama sorunu çıkmaktadır.

²²¹ Yaran, age., s. 115, 116.

İlim/bilgi bir şeyin hakikatini idrak etmek demektir.²²² Yani ilim, gerek duyular yoluyla gerekse akıl yürüterek elde edilen bilgi olsun, kayıt altına alınan düşüncelerin anlama dönüşmesidir. Bir başka ifadeyle ilim, nefsin anlama ulaşmasıdır. İlmin amacı hakikate ulaşmak ve insanı aydınlatmaktır. Objesi ise yazısız kainat ve yazılı kitaplardır. Kainat ve kitaplar içinde Kur'an objektif/hakiki bilgiyi sunan kaynaklardır. İlmi elde etme yolları ise duyular vasıtasıyla ve akılsal fonksiyonları kullanmakla olur.

Allah'ın yarattığı kainat kitabında namütenâhî yapıda ve sayıda varlık vardır ve bu varlıkların koştuğu namütenahi kulvarlar vardır.

Biz bilgiyi elde ederken, bir kere, hangi kulvarda koşup hangi varlığın bilgisine ulaşabileceğimizi bilmiyoruz. İlk etapta ihtiyacımız neyse ona yöneliyoruz.

Kainattaki sonsuz yapıdaki oluşumu bireyler extrapolasyonala (kişiye doğru çekerek) sonluya ve subjektiviteye indirgemektedir. Yani her bireyin anlama/ilme ulaşması kendine göredir ve subjektiviteye uğramıştır. Her birey kendi bilgi donesi çerçevesinde izahlar yapmaktadır. Ayrıca insan, kainattaki enformasyonun sadece küçük bir bölümünü algılayabilmektedir. Algı sahasına giren bu küçük bölüm de algılama esnasında dörtte bir nispetinde kısıtlanır. Algılanmakta olan mesajlar prosesleme kanallarındaki parazitlere takılır. Bu sebeple bir bölümü deformasyona uğrar. Bu parazitler; bireysel bilgi birikiminin zayıflığı, düşünme ve akletme tembelliği, mantıksal ve ruhsal sapmalar, önyargılar, batıl inançlar vs. yani bizdeki bilgiler ontolojik fazdan epistemolojik faza geçişte deformasyona uğrar. Bu pozitif bilimler için böyledir. Allah'ın varlığı ve sıfatları gibi metafizik konularda ise subjektivite daha fazla artar. Bunun içindir ki Allah kendini tanıtmak için kainata yansıyan sıfatlarını anlayabilecek akıl vermesinin yanısıra zaman zaman peygamberler ve kitaplar da göndermiştir. Kendi özelliklerini bu peygamberler aracılığıyla ve kitaplarla insana iletmiştir. Bu O'nun merhametini ve insanla ilgilendiğini, yaratıp kendi başına bırakmadığını gösterir ki sırf bunun için bile tesbih edilmeye layıktır.

Kötülüğü problem olarak görenler olaya kendi subjektiv pencerelelerinden bakmaktadırlar. Burada asıl yanlış pesimistlerin çıkış noktasıdır. Allah ile insan arasındaki ontolojik farkı göz önünde bulundurmadan birtakım mantıkî önermeler üreterek Tanrı

²²² Ünal, Ali, Kur'an'da Temel Kavramlar, Beyan Yay., İstanbul, 1996, s. 41.

fikrini yıkmaya çalışıyorlar. İnsanın en büyük hatalarından biri, Allah'ın referans sistemiyle kendi referans sistemini ayırabilmekteki beceriksizliği ve yeteneksizliğidir. Bu iki referans sistemi birbiriyle karıştırıldıkça çıkmazdan ve sakat inanç yapısından kurtulmak mümkün değildir. Bizim içinde yaşadığımız evren varlığın bütünü karşısında bir zerre konumundadır. Kendi dünyamızda gördüğümüz kötülükler tüm varlığın da kötü olmasını gerektirmez. Ayrıca kötünün neye göre kötü olduğunun netleştirilmesi gerekir. İyilik ve kötülük de Allah'ın koymuş olduğu sistemin bir parçasıdır ve kötülük sistemin çalışmasını hiçbir zaman için engellememektedir. Bizim olaylara bakışımız, içinde yaşadığımız evrenin içinden bakarak dışını görmeye çalışmaktır. Halbuki biz de Allah'ın programladığı sistemin bir parçasıyız, tek farkımız; özgürlük.

Kötülüğün evrende ve insanlar arasında bulunması bir reel vakiydir. Ancak bunu sadece kötü tarafından bakmak tünelin içini görüp de çıkış noktasını görmemeye benzer. Yani bu yaşamın bir çıkış noktası vardır ve orası da ahirettir. Yani yaşamımızın dünya kesitinin ötesinde bir de ahiret kesiti vardır. İşte mutlak adalet o kesitte gerçekleşecektir. Bu şimdilik, Allah'ın varlığı ve sıfatları gibi, bir iman meselesidir. Fakat bu dünyada iman konusu olan her şey ahirette bilgi konusu olacaktır.²²³

İnsan mükemmel olmadığı halde mükemmelliği az çok tasavvur edebilmektedir. İşte bu "az çok tasavvur" inanç konusu olan şeylere ve hükümlere bir anlam vermektedir. Descartes'in Allah'ın varlığını kanıtlamada kullandığı yöntem bunu göstermektedir.²²⁴ Buna göre eğer mükemmel olan bir varlık olmasaydı biz O'nu tasavvur edemez ve mükemmelliği özleyemezdik.

Psikolojik bir yaklaşımla şunu sormak istiyoruz: Bu dünyada tasavvur edemeyeceğimiz en ağır acıları çekmiş birine Allah yeniden güzel bir hayat bahsetse acaba bu kişide eski yaşadıklarından, anı olmaktan başka, bir değer kalır mı? İşte dünya hayatının ve onu yaşarken görülen birtakım sıkıntıların misali budur.

²²³ Aydın, Mehmet, "Tanrı Hakkında Konuşmak: Felsefi Bir Tahlil", D.E.Ü.İ.F.Dergisi, İzmir, 1983, I, 39.

²²⁴ Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İst., 1999, s. 235.

Şimdi yeniden soruyoruz. Gerçekten de Tanrı'nın iyi olması kötülüğü yok etmesini gerektirir mi? kötülüğü yok etmemesi O'nun mutlak kudret sahibi olmadığını veya kötülük karşısında acziyetini gerektirir mi? Aslında bu öylesine yanıltıcı bir mantık silsilesidir ki içerisindeki yanlışlığı görebilmek onu gerçeklik örtüsü altında gizlediğine dikkat etmedikçe çok güçtür.

Problemin asıl kaynağı Allah'ın insana muamelesi değildir. Yani kötülük problemi bir varoluş problemi olmayıp varoluşu anlamlandırma ve ahlâk sorunudur. Bunda da insanın kendi psikolojik durumunun ve eşyayı değerlendirmedeki ölçüsünün etkin olduğu aşıkardır. Bu sebeple sorunu metafiziksel boyuta taşımadan kendi doğası içinde çözmek gerekir.²²⁵ Yani kötülüğün varlığını bir realite olarak görüp bunca güzel, muazzam bir teknikle namütenahî varlıkların bir tek üniter yapıya bağlanarak görevlerini hiç aksatmadan yerine getirmeleri bu kainatın düşünülerek en ince hesaplarla, mutlak güce sahip hikmetli biri tarafından yaratıldığını göstermektedir. O ki, her şeye kainat da dahil minimum bir program hazırlamış ve bu minimum programdan maksimum varlıklar meydana getirmiştir. Kocaman bir ağacın programı küçücük bir çekirdeğin içindedir. Kainat da böyle O'nun ezeli ilminde minimum planlanmış ve açılarak genişlemiştir. Öyleyse şimdi konumuzun bel kemiğini oluşturan soruya gelelim. Allah niçin tesbih edilmelidir?

Bu soruyu, Allah'ın tesbih edilmeye ihtiyacı var mı? sorusuyla birlikte ele alırsak O'nun tesbih edilmesinin kime yararı olduğunu daha iyi anlarız.

Bu soruya verilecek cevap elbetteki "hayır" olacaktır. Çünkü Allah, kullarının amellerinden müstağnî, hiçbir şeye muhtaç olmayan Samed'dir. Zaten sınırsız sayıdaki varlık O'nu hamd ile tesbih etmektedir. İnsan ise hür iradeye sahip olması hasebiyle tesbih etme teklifine muhatap olmaktadır. Bu bile Allah'ın kullarına karşı merhametini, onların iyiliğini istediğini gösterir. Bütün eşyanın yaratıcısını tesbih etmesinin yanında insanın bundan gafil kalmasını istemez ve ona yaradanını tesbih etmesini emreder. Bunu emrederken de mutlak gücünü kullanarak "yapın diyorsam yapın" tarzından yaklaşmaz. Kur'an'da tesbih yapması için bol bol yaratılıştan örnekler verir. Meselâ: A'lâ Suresi'nde tesbih emrini verir ve sonrasında yaratılıştan örnekler sunar.

²²⁵ Özdemir, a.g.m., s. 234, 236.

“Yüce Rabbinin adını tesbih et ki O, yaratıp düzene koyan, planlayıp yol gösteren, topraktan yeşil otu çıkarıp sonra da onu karamsı bir sel kusuğuna çevirendir.”²²⁶

Kaf Suresi’ndeki şu ayetin öncesinde göklerin yaratılışından ve Allah’ın mutlak gücünden bahsedilmiştir.

“Andolsun biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize hiçbir yorgunluk dokunmadı.”

“O halde onların dediklerine sabret, güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbinin hamd ile tesbih et.”²²⁷

“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilahlar bulunsaydı, yer ve gök kesinlikle bozulup gitmiştir. Demek ki Arş’in Rabbi olan Allah onların yakıştırdıklarından münezzehtir.”²²⁸

Ayetin öncesinde göklerin ve yerin bir oyuncak olarak değil ciddi bir gayeye bağlı olarak yaratıldığından bahsedilmektedir.

Allah Teâla, bu ayette göklerin ve yerin kısaca kainat sisteminin bozulmadan tıkr tıkr işlemlerini birliğine delil getirmiştir. Kendini ise insanların (müşriklerin) yanlış tasavvurlarından tenzih etmektedir. Ayette dikkat çekilen diğer bir nokta yerin ve göklerin ciddi bir gayeye binaen yaratılmasıdır. “Ciddi bir gaye” gayenin ne olduğunu bilemiyoruz ama Allah bilebileceklerimizi/ bilgisine vakıf olabileceklerimizi delil göstererek bilgisine vakıf olamayacaklarımıza inanmamızı istiyor. Biz her şeyi bilmiyoruz, kavrayamıyoruz. Ama bizi etkileyen muhteşem bir dünya gökyüzü görüyoruz ki “Gördüklerimiz güzeldir. Anladıklarımız daha güzeldir. Kavrayamadıklarımız ise çok daha güzeldir.”²²⁹

²²⁶ A’lâ, 87/ 1, 2, 3, 4, 5.

²²⁷ Kaf, 50/37, 38.

²²⁸ Enbiya, 21/22.

²²⁹ Barrow, John, D., Evrenin Kökeni, (çev. Sinem Gül), Varlık/Bilim Yay., İst., 1998, s. 5.

SONUÇ

Temel anlamı “yüzmek, uzaklaşmak, hızlı hareket etmek” olan “sebbeha” kökünün türevi olan ve taaccüble övüp yüceltmek anlamına gelen tesbih, Kur’an’da “Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih etmek” gibi yeni bir anlam kazanmıştır.

Kur’an’da asıl olarak Allah’ı tenzih etme inancı ve bu inanca ulaşmak için insanın zihnî/aklî potansiyelini kullanması anlamına gelen tesbih, Allah’ı tanımakla yakından alakalıdır. Allah’ı tanımak, O’nun doğadaki ve Kur’an’daki sıfatlarını bilmekten geçmektedir. Böylesine uzun bir sürecin sonunda ortaya çıkan tesbih, Kur’an’da tek bir kelimeyle, “sübhanallah” formüle edilmiş. Hz. Peygamber’in uygulamaları ve tavsiyeleri ile formel bir şekilde söylem ve eylem olarak tezahür etmiştir.

Hiz. Peygamber’den sonra aradan geçen zaman zarfında anlam kaybına uğrayarak, asıl kalbî/zihnî anlamını yitirerek, sadece belirli sayıda dizilmiş boncuklara ad olmuş ve bunlarla Allah’ın güzel isimlerini saymak şekline dönüşmüştür.

Kur’an’da tesbihin yapısını üç unsur oluşturmaktadır.

1- Düşünmek/akletmek. Daha geniş bir ifadeyle aklî fonksiyonları iyi kullanmak ve duygusal fonksiyonları da, aklın denetiminde, güzelliklere açık tutmak, köreltmemektir.

2- Tesbih, sadece zihinsel bir işlem olmayıp, Rabbin adının diğer insanlara da sözlü olarak duyurulmasıdır. Bu da Kur’an’da “sübhanallah” lafzı ile ifade edilmiştir. “Sübhanallah” lafzı birçok tasavvurun, fenomen ve sözün kısaltılmasıdır.

3- Tesbih, aynı zamanda Allah rızası için yapılan bütün salih amelleri de içine alır.

Bütün varlıklar ontolojik olarak Allah’ı tesbih etmektedir. Bütün varlıkların içinde ayrı bir yere ve öneme sahip olan insan ise maddî bünyesiyle bu varlıkların tesbihine katılmaktadır. Kendisini diğer varlıklardan ayıran akıl ve irade sebebiyle epistemolojik

tesbih etmeye muhatap olmaktadır. Bu sebeple Kur'an'da her şeyin Allah'ı tesbih ettiği, haber cümlesi şeklinde gelirken insana ise tesbih etmesi emredilir. Bunun için de ona doğadan bol bol örnekler sunulur.

Kur'an'da tesbih devamlı yapılması için, tesbih etme eylemi vakitlere bağlanmıştır.

Tesbihi daha anlamlı hale getirmek için, tıpkı dua etmede olduğu gibi, Allah'ın hangi durumlarda tesbih edildiğine dair örnekler sunularak bize yol gösterilmiştir. Buna göre bir günah ve hatadan sonra, nimet ve başarıdan sonra, Allah'ın yüceliği unutulmuş kibir ve benliği kapılma halinin farkına varılması halinde, bir hakikati keşfedince ve insanlar hakkında içyüzü bilinmeyen ve hoş olmayan söylentiler doğrultusunda Allah'ın tesbih edilmesi daha güzel bir anlam kazanmaktadır.

Allah'ı tesbih etmenin, insanı ahlâkî açıdan olgunlaştırmak, geliştirmek, olaylar karşısında dirençli olmak, akletmeye yöneltmek gibi çeşitli fonksiyonları vardır.

Bunca namütenahî varlık, bir üniter sisteme bağlı görevini aksatmadan yerine getirmeleri, bu üniter sistemin bir bozulmaya maruz kalmadan işlemesi, bizi bir tek ilah fikrine, kainatın sınırsız sayılı güzelliklerle dolu olması da bizi kusursuz, son derece güzel özelliklere sahip ilah fikrine götürmektedir. Bu fikir ve inancın peşinden ise zorunlu olarak Allah'ı tesbih etmek gelmektedir.

Evet... Tesbih insanın kainattaki realiteyi kabul ederek kendi gücünün sınırlarını bilmesi ve Tanrı'nın yüceliğini ve hatta O'nun yüceliğinin kavranılmazlığını takdir etmesidir. Gördüklerimiz güzeldir. Anladıklarımız daha güzeldir. Kavrayamadıklarımız ise daha da güzeldir.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULBAKI, Muhammed Fuad,

- **Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim**, İstanbul, 1982.

AKSAN, Doğan,

- **Anlam Bilim**, Engin Yay. Ankara, 1999.

ÂLÛSÎ, Şihabuddin Seyid Mahmud, (ö.1270)

- **Ruhu'l-Meani Tefsiru'l-Kur'ani'l- Azim ve's-Seb'ul-Mesani**, Beyrut, trs.

ARİF, Mehmet Efendi,

- **Yasin, Tebareke, Amme ve Dualar**, Kılıç Yay., trs.

ASIM EFENDI, Ebu'l-Kemal Ahmed, (ö.1235/1819),

- **Kâmus Tercemesi**, İstanbul, 1304.

ATAY, Hüseyin, Atay İbrahim, Atay Mustafa,

- **Arapça-Türkçe Büyük Lügat**, Ankara, 1964.

ATEŞ, Süleyman,

- **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neş., İstanbul, trs.

- **İslam Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neş., İstanbul, 1992

AYDIN, Mehmet S.,

- **Din Felsefesi**, İ. İ. F. V. Yay., İzmir., 2001.

- **“Tanrı Hakkında Konuşmak: Felsefi Bir Tahlil”**, D.E.Ü.İ.F.Dergisi, İzmir, 1983.

BARROW, John, D.,

- **Evrenin Kökeni**, (çev. Sinem Gül), Varlık/Bilim Yay., İst., 1998.

BAYRAKLI, Bayraktar,

- **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, Bayraklı Yay., İstanbul, 2001.

BOLAY, Süleyman Hayri

Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Akçağ Yay., Ank.,1999

BÛTÎ, Said, Ramazan,

- **İslam Akaidi**, Madve Yay., İstanbul, 1986.

CEBECİ, Lütfullah,

- **Kur'an'da Şer Problemi**, Akçağ Yay., 1985.

CEVHERÎ, İsmail b.Hammad, (ö.393/1002),

- **Sıhah Tercemesi**, Dâru't-Tabâati'l Mamure, İstanbul, (H.1141).

CEVZÎ, Cemalüddin Abdurrahman, İbn Ali İbn Muhammed,

- **Zâdü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir**, Beyrut, 1963.

ÇİÇEK, Halil,

- **20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları**, Timaş Yay. İstanbul, 1996.

CÛRCANÎ, Seyit Şerif,

- **Kitabu't-Ta'rifat**, TDVK, Kocatepe/Ankara, 7346 Nolu Kitap.

DEHLEVÎ, Ahmed el Maruf, Şah Veliyyullah,

- **Hüccetullahi'l-Baliga**,(çev.Mehmet Erdoğan), İz Yay., İst., 1994.

EBÛ CAFER, M. B. Cerîr et-Taberî, (ö. 310)

- **Câmiü'l-Beyân an-Te'vili'l-Kur'an**, Beyrut, 1972.

EBU ZEYD, Nasr Hamid,

- **İlahi Hitabın Tabiatı** (çev. Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat, Ankara, 2001.

ERGUL,Adem,

-**Kur'an ve Sünnet'te Kalbi Hayat**,Altınoluk Yay., İst., 2000.

ESED, Muhammed,

- **Kur'an Mesajı**, (çev. Cahit Koytuk, Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İstanbul, 2000.

GAZZALÎ,Ebu Hamid,Muhammed b.Muhammed,

-**Kimyay-ı Saadet**, (çev. Ali Arslan), Merve Yay., İst., 1992.

-**İhyau Ulumi'd-Din**, (çev. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yay., İst., 1986.

GEZGIN, Ali Galip,

- **Tefsirde Semantik Metod**, (Kur'an'da Kavm Kelimesinin Semantik Analizi),

Ötüken Yay. İstanbul, 2002.

GÖKBERK, Macit,

- **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İst., 1999.

HAKKI, Erzurumlu İbrahim

- **Marifetname**, Devran Yay., İst., 1991.

İBN ARABÎ, Muhyiddin Ebî Abdillâh,

- **Resailü İbn Arabî**, Beyrut, 1961.

- **İlahi Aşk**, (çev. Mahmud Kanık), İnsan Yay., İst., 2003.

İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail,

- **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, (çev. B. Karlığa, B. Çetiner), Çağrı Yay., İstanbul, 1996.

İBN MANZUR, (ö.H711),

- **Lisanu'l-Arap**, Beyrut 1992.

İKBAL, Muhammed,

- **Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü**, (çev. Sofî Huri), Kırkambar Yay., İst., 1999.

İSFEHÂNÎ, Rağîb, Hüseyin b. Muhammed, (ö.H425),

- **el-Müfredât Fî garibi'l-Kur'an**, Kahraman Yay., İstanbul, 1986.

İZ, Mahir

- **Tasavvuf**, Kitabevi Yay., İst., 2000.

İZUTSU, Toshihiko,

- **Kur'an'da Allah ve İnsan** (çev. Süleyman Ateş), Kevser Yay. Ankara, trs.

JANSEN, J.J.G.,

- **Kur'an'a Yaklaşımlar**, (çev. Halilrahman Açar), Fecr Yay., Ankara, 1993.

KADI, Abdul Fettah,

- **Esbab-ü Nüzul** (çev. Salih Akdemir), Fecr Yay., Ankara, 1996,

KARA, Mustafa

- **Tarikatlar Dünyasına Genel Bakış**, İslamiyat, Ank., 1999.

KÂSİMÎ, Muhammed Cemalettin,

- **Tefsîrû'l-Kasımî**, Şam, trs.

KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed,

- **Câmiü'l-Ahkâmi'l-Kur'an**, Kahire, 1967.

KUTUP, Seyyid,

- **Fizilâli'l-Kur'an**, (çev. E. Saraç, İ.H. Şengül, B. Karlığa), Araştırma Yay., İstanbul, trs.

MACIT, Nadim,

- **Kelamcıların Kur'an'ı Anlama Yöntemleri ve Sorunları**, İslamiyat, Ankara 1999.

MATURİDÎ, Ebu Mansur Muhammed,

- **Kitâbü't-Tevhid ve Risâletü'l-Akâid**, (çev. Ali Nar), İ.Y.C. Yay., İstanbul, trs.

MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ,

- **Kur'an'a Göre Dört Terim**, (çev. Osman Cilacı, İsmail Kaya), Beyan Yay., İstanbul, trs.
- **Tefhîmü'l-Kur'an**, (çev. Kurul), İnsan Yay., İstanbul, 1991.

Meydan Larous, "Tespîh" mad. İstanbul 1973.

MUHAMMED Fuad,

- **el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâi'l-Hadisi'n-Nebeviyyi**, Medine, 1955.

NESEÎ, Ahmed Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar,

- **Sünenü'n-Neseî**, (çev. A. Tekin, Ö.F. Harman, Y. Erol, A. Büyükçınar), Kalem Yay., İstanbul 1981.

Örnekleri ile Türkçe Sözlük "Tespîh" mad. M.E.B.Yay. Ankara, 1996.

ÖZDEMİR, Metin,

- **"Kötülük Problemine Eleştirel Bir Yaklaşım"**, C. Ü. İ. F. Dergisi, Sivas, 2000.

ÖZTÜRK, Yener,

- **"Kelamî Açıdan Hasenin/İyiliğin Allah'tan, Seyyienin/Kötülüğün Nefisten Olduğu Ayetin Yorumu"**, EKEV Akademi Dergisi, Erzurum, 2003.

PAMUK, ARİF,

- **Esmâ-i Hüsnâ şerhi Havas ve Esrarı**, Pamuk Yay., İst., trs.

PESSEĞNO, J. Maric,

- **"Maturidî Düşüncede Kötülük Kavramının Kullanımları"**, (çev. Fethi Kerim Kazanç), O.M.Ü.İ.F. Dergisi, Samsun, 1998.

RAZÎ, Fahreddin, Ebu Abdullah M. b. Ömer,

- **et-Tefsîr-i Kebir**, (Mefâtihu'l-Gayb), Akçağ Yay., Ankara, 1988.

RUMÎ, Eşrefoğlu,

- **Müzekkin-Nüfus**, (tashih Nedim DURU), Salih Bilici Kitabevi, İst., 1972.

SEMERKANDÎ, Ebû'l-Leys Muhammed İbn İbrahim,

- **Tefsiru's-Semerkandî**, Beyrut, 1993.

- **Tenbihu'l-Gafilin Bostanu'l-Arifin**, (çev. Salih Uçan), Çelik Yay., İst., 2003.

SOYSALDI, H.Mehmet,

- **Kur'an'ı Anlama Metodolojisi**, Fecr Yay., Ankara, 2001.

TAVASLI, Yusuf,

- **Ayetül Kürsü ve Fazileti**, İst., trs.

TAYLAN, Necip,

- "Din Felsefesinde Kötülük Problemi", **M.Ü.İ.F. Dergisi**, İst. 1994.

TIRMİZÎ, M. b. İsa, S. b. Şeddat,

- **Sünen-i Tirmizî**, (çev. O.Z.M. Mahmutoğlu), Yunus Emre Yay., İstanbul, trs.

Türk Ansiklopedisi, "Tespîh" mad. M.E.B. Yay., Ankara, 1982.

Türkçe Sözlük, "Tespîh" mad. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969.

Türkçe Sözlük, "Semantik mad." MEB, Ankara, 1996.

ULLMAN, Stephen,

- **Semantics (Anlam Bilimi)**, (Çev. Ahmet Kocaman), Türk Dili Mecmuası, Ank., 1978

ÜNAL, Ali,

- **Kur'an'da Temel Kavramlar**, Beyan Yay., İstanbul, 1996.

ÜNVER, Mustafa,

- **Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü**, Sidre Yay., Ankara, 1996.

YAKIT, İsmail,

- **Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi**, S.D.Ü.İ.F. Dergisi, Isparta, 1995.

YARAN, Cafer Sadık,

- **Kötülük ve Theodice**, Vadi Yay., Ank. trs.

YAZICI, Tahsin,

- “sübha” mad., **İslam Ansk.** MEB Yay., İst., 1988.

YAZIR, Elmalılı Hamdi,

- **Hak Dini Kur’an Dili**, Eser Neş., 1979.

YILDIRIM, Celal,

- **İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri**, Anadolu Yay., İzmir, trs.

YILDIRIM, Suat,

- **Kur’an’da Ulûhiyyet**, Kayıhan Yay., İstanbul, 1997.

YILMAZ, H.Kamil

- **İslam Tasavvufu**, Altınoluk Yay., İst., trs.

ZEBİDÎ, Muhibbuddin Muhammet Mürteza el Hüseyin el Vasıtî, (ö.1205/1791),

- **Tacu’l-Arûs, min Cevahiri’l-Kâmûs**, Kahire, 1306.

ZEMAŞERÎ, Ebu’l-Kasım Carullah, Mahmud b.Ömer, (ö.538/1143),

- **Esasu’l Belega**, Kahire, 1922.

ZEYNUDDIN b. Ahmet,

- **Sahih-i Buharî Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi**, (çev. Ahmet Naim), Ankara, 1980.